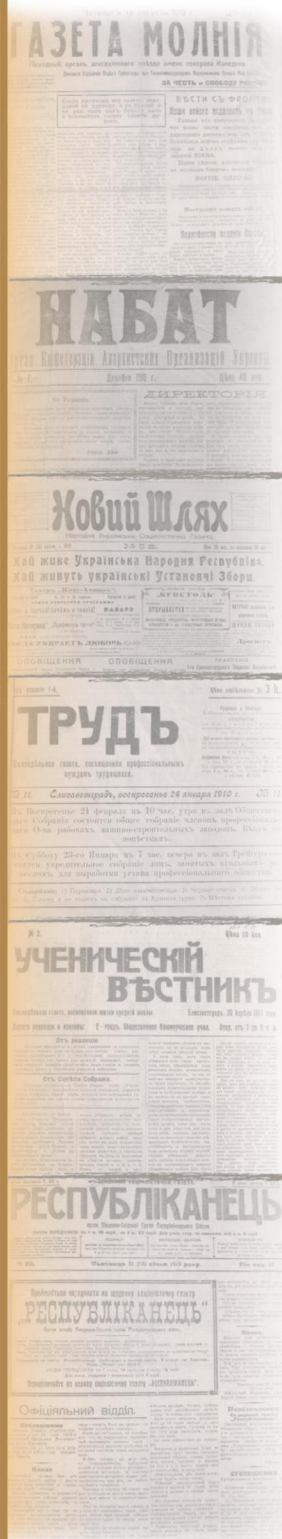

РОМАН БАЗАКА

ПРЕСА
КІРОВОГРАДЩИНИ
(1874-1921pp.)

Державний архів Кіровоградської області

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Кіровоградська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

Роман БАЗАКА

**ПРЕСА КІРОВОГРАДЩИНИ (1874 – 1921 РР.):
ІСТОРИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ,
ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Монографія

Кропивницький
Центрально-Українське видавництво
2018

УДК 070.19(477.65)“1874/1921”+311.213.6
Б 17

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Державного архіву Кіровоградської області (протокол №15 від 16 листопада 2016 року)

Рекомендовано до друку вченою радою Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 6 від 26 грудня 2016 року)

Науковий редактор – кандидат філологічних наук, доцент Т.В.Хітрова

Рецензенти:

Богуславський О.В., доктор наук із соціальних комунікацій, професор, директор Інституту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету.

Сніцарчук Л.В., доктор наук із соціальних комунікацій, професор, заступник генерального директора з наукової роботи, директор Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Відповідальний за випуск –

Бабенко О.О., директор Державного архіву Кіровоградської області, голова обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Базака Роман

Б 17 Преса Кіровоградщини (1874 –1921 pp.): історико-функціональний аспект, типологічна характеристика : монографія / Базака Роман Вікторович. – Кропивницький: Центральнo-Українське видавництво, 2018. – 270 с.

ISBN 978-966-130-148-0

Монографія присвячена комплексному дослідженню періодичної преси Кіровоградщини (1874–1921 pp.), передумов її зародження та розвитку. Проаналізовано особливості функціонування видань у забезпеченні інформаційних потреб краю. З'ясовано умови формування типологічних груп та становлення специфічної типологічної моделі регіональної періодики на тлі соціально-економічних, духовних, національно-культурних і суспільно-політичних подій. Особливу увагу приділено аналізу ідейно-політичного дискурсу преси Кіровоградщини періоду національно-визвольних змагань.

Видання розраховане на студентів спеціальностей “Журналістика” і “Видавнича справа та редагування”, широкое коло читачів, зацікавлених історією Кіровоградщини.

УДК 070.19(477.65)“1874/1921”+311.213.6
ББК 76.123(4УКР–4КІР)

ISBN 978-966-130-148-0

© Базака Р.В., 2018
© Центр- Українське вид-во., 2018

ЗМІСТ

Слово про дослідження Р.Базики (О.Бабенко).....	5
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ПРЕСИ КІРОВОГРАДЩИНИ (1874 – 1921 РР.).....	10
1.1. Основні напрями історико-журналістських досліджень: історіо- графія питання.....	10
1.2. Сучасний стан досліджень історико-культурного та масовоко- мунікаційного середовища Кіровоградщини.....	19
1.3. Підходи до вивчення типологічної системи преси Кіровоград- щини: методологічна основа дослідження.....	34
Висновки до першого розділу.....	47
РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЧНА СИСТЕМА ПРЕСИ	
КІРОВОГРАДЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	50
2.1. Історико-культурні та соціокомунікаційні передумови форму- вання місцевої преси.....	50
2.2. Офіційна преса Кіровоградщини в системі інформаційної дія- льності місцевого самоврядування.....	62
2.3. Приватна преса Кіровоградщини (1876 – 1916 рр.): історико-функціональний аспект.....	76
2.4. Спеціалізована преса краю.....	96
Висновки до другого розділу.....	121
РОЗДІЛ 3. ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ПРЕСИ КІРОВОГРА-	
ДЩИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	124
3.1. Методологічна основа вивчення ідейно-політичного дискурсу преси Кіровоградщини 1917 – 1921 років.....	124
3.2. Ідейно-політичний дискурс соціалістично-революційних партій та організацій на теренах Кіровоградщини.....	134
3.3. Зародження, становлення та особливості ідейно-політичного дискурсу преси українських національних сил у боротьбі за державність.....	149
3.3.1 Український національно-культурний дискурс на теренах Кіровоградщини кінця ХІХ – початку ХХ століття.....	149
3.3.2. Українська преса Кіровоградщини у ідейно-політичному протистоянні та національно-визвольних процесах 1917 – 1919 років.....	163
3.4. Ідейно-політичний дискурс анархістсько-повстанських часопи- сів у боротьбі за вольності та права селян і робітників.....	183
3.5. Ідейно-політичний дискурс преси Кіровоградщини періоду Денікінщини.....	194
3.6. Особливості ідейно-політичного дискурсу більшовицької (ко- муністичної) влади на Кіровоградщині 1919 – 1921 років.....	203

Висновки до третього розділу.....	218
ВИСНОВКИ.....	221
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	227
ДОДАТОК А. БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ КІРОВОГРАДЩИНИ (1874 – 1921 РР.).....	249
ДОДАТОК Б. ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗЧИК ВИДАНЬ КІРОВОГРА- ДЩИНИ.....	267

Слово про дослідження Р.Базаки

На початку 90-х років минулого століття перед українською наукою відкрилися нові горизонти. Разом із Незалежністю ми отримали можливість досліджувати і своє власне минуле. Однією із найзаідеологізованіших та найбільш сфальшованих галузей науки попередньої доби була історія преси. У поле зору вчених потрапляли тільки безпечні для панівної ідеології видання, більшість часописів, які репрезентували об'єктивно журналістський процес кінця XIX – початку XX століття, його вплив на хід національно-культурного відродження та національно-визвольних змагань, були надійно сховані у відповідних фондах архівів та бібліотек. Тому наш обов'язок – об'єктивно оцінити рідну історію, віддати гідну данину всім тим, хто формував та розвивав українську журналістику.

Попри титанічну працю вчених на мапі української преси залишається значна кількість невідомих місць, які ще належить вивчити, зокрема історія регіональної преси, яка є невід'ємною складовою системи українських друкованих медіа. Наголосимо, що не столична преса, а сукупність регіональних моделей ЗМІ й формують історію української журналістики. Соціокультурна специфіка регіональної преси дозволяє репрезентувати суспільно-економічну, культурно-комунікативну, національно-етнічну унікальність певної історико-географічної території. Максимально наближена до своєї аудиторії вона є оптимальним об'єктом дослідницького дискурсу типологічних, жанрово-видових, лінгвостилістичних, структурно-функціональних трансформацій ЗМІ України.

До вказаної важливої місії долучився своєю працею й Роман Базака, запропонувавши наукове дослідження історії зародження, розвитку, функціонування й типологічної диференціації преси на території, яка нині належить до Кіровоградської області, у хронологічних межах 1874 – 1921 років. Його монографія заповнює чергову «білу пляму» в історії української журналістики та є однією із перших ґрунтовних і системних праць з історії преси та масової комунікації на території нинішньої Кіровоградщини.

Роман Базака дослідив пресу регіону кінця XIX – початку XX століття як самостійну активну соціокультурну систему, яка має свою основу, закономірності зародження, розвитку та функціонування, має свої цілі та функції, інструментарій, що забезпечує повноцінне функціонування системи та історичну роль у житті суспільства.

Дослідження історичних етапів розвитку інформаційного середовища – це поштовх до розуміння локальних процесів у контексті всеукраїнського поступу; можливість простежити розвиток ідейно-політичних концепцій у регіоні, а також узагальнити літературно-

публіцистичну, наукову та мистецьку спадщину місцевих діячів, які використовували пресу для висловлювання своїх думок, відстоювання власних позицій, впливу на настрої громади загалом. «Соціальна пам'ять», зафіксована на шпальтах періодичних видань, є й важливим джерелом вивчення передумов формування державницьких процесів, механізмів національної єдності та, водночас, феномену регіональних ідентичностей.

У цьому контексті дослідження Романа Базики є вкрай актуальним, оскільки автор пропонує багаторівневий зріз проблеми творення української преси на території Кіровоградщини в умовах ідейно-політичного протистояння та національно-визвольних змагань. Цікавими є спостереження щодо ролі преси в національно-культурному відродженні та спроба дослідити її вплив на перебіг національно-визвольних змагань у краї.

Аналіз дискурсивних стратегій, репрезентованих в ідейно-політичному дискурсі ЗМІ краю періоду 1917 – 1921 років, дозволив досліднику виявити основні інформаційні стратегії, що впроваджувалися політичними силами в боротьбі за владу в регіоні.

Серед багатьох позитивних рис монографії однією з найцінніших є акцент на значенні українськомовної преси краю у формуванні національної свідомості місцевого населення, в активізації національно-визвольного й духовно-культурного руху в краї за умов антиукраїнської політики російського й більшовицького урядів.

Цінним є й практичне надбання роботи – це упорядкований автором бібліографічний показник (розміщений у додатках), що систематизує емпіричну складову проведеного дослідження, унаочнює мапу журналістики краю в 1874 – 1921 рр. та може слугувати певним дороговказом для дослідників, які звертатимуться до теми історії регіональної журналістики.

Олег БАБЕНКО

ВСТУП

На початку ХХІ ст. одним із завдань українського журналістикознавства є вивчення історії зародження та розвитку регіональних моделей журналістики, адже їх сукупність формує всеукраїнську систему засобів масової комунікації. Сьогодні, коли існує загроза соборності України іззовні та гостро постала проблема децентралізації управління ізсередини, для науковців пріоритетним напрямом є дослідження регіональних ідентичностей для пошуку механізмів національного об'єднання народу, який був століттями розділений, мав відмінну історію, мову та культуру, оскільки перебував у складі різних імперій.

Преса є унікальним соціокультурним і масовокомунікаційним феноменом, який завжди посідав важливе місце в духовному, культурному, громадсько-політичному житті Центральної та Південної України. Періодичні видання фіксували й відтворювали особливі процеси історичного розвитку регіону та передумови формування державності (соціально-економічні, культурні, демографічні, територіальні, національно-мовні тощо), дослідження яких сприятиме осягненню феномена національної єдності й консолідації України.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення особливостей функціонування періодичної преси, методологічних та ідейно-політичних засад в умовах жорсткої боротьби за владу періоду національно-визвольних змагань, що збагатить досвідом сучасних журналістів і науковців, які працюють в умовах інформаційної війни.

Преса Кіровоградщини 1874–1921 рр. донині не була об'єктом спеціального комплексного вивчення. Дослідження діяльності засновників української регіональної журналістики суттєво розширить наукові уявлення про розвиток та складні

процеси становлення системи масового інформування українського суспільства.

Ми поставили за мету комплексно дослідити типологічну систему преси Кіровоградщини (1874–1921 рр.), передумови її зародження й розвитку, виявити історико-функціональні особливості та ідейно-політичний дискурс на тлі соціально-економічних, духовних, національно-культурних і суспільно-політичних подій.

Об'єктом дослідження став масив періодичних видань (більше вісімдесяти назв), що виходили в 1874–1921 рр. на території сучасної Кіровоградщини, яка історично включала в себе землі Єлисаветградського та Олександрійського повітів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від появи першого періодичного видання Кіровоградщини, коли відбувалися процеси розвитку місцевого самоврядування й розквіт соціально-культурних та економічних процесів у краї, до періоду становлення однопартійної радянської системи преси й повного знищення опозиційної думки в Україні (1921 р.).

У монографії комплексно досліджено пресу Кіровоградщини (1874–1921 рр.), виявлено основні чинники, що сприяли становленню та функціонуванню її типологічної системи в контексті загальнонаціональної періодики; визначено типологічну специфіку преси Кіровоградщини. Обґрунтовано особливості типологічних груп та окремих видань у системі масового інформування регіону. Реконструйовано структуру періодики краю за географічними, хронологічними, організаційно-функціональними й ідейно-політичними ознаками. Виявлено основні комунікаційні прийоми та засоби, що використовували в пресі військово-політичних сил періоду національно-визвольних змагань українського народу; виокремлено домінантне значення проукраїнської періодичної преси у формуванні національної свідомості місцевого населення, в активізації національно-визвольного й духовно-культурного руху на Кіровоградщині за умов антиукраїнської політики російських урядів.

Крім того, удосконалено відомості про загальні напрями й форми діяльності періодичних видань Кіровоградщини другої половини XIX – початку XX ст.; до наукового обігу введено значний масив нового фактологічного матеріалу – відомості про

видання (склад редакційного колективу, періодичність виходу, обсяг, друкарні, біографічні дані про видавців, редакторів та працівників редакцій).

Пропонована праця, окрім практичного напрямку дослідження, має наукове значення, зокрема набули подальшого розвитку теоретико-методологічні концепції типологізації регіональних моделей журналістики з урахуванням якісних типоформувальних ознак, зокрема змісту ідейно-політичного дискурсу.

У процесі дослідження були залучені документи наукових бібліотек та архівів: Одеської національної наукової бібліотеки, Державного архіву Одеської області, Державного архіву Кіровоградської області, Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Д. Чижевського, Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Державної наукової архівної бібліотеки та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, використовувалися матеріали приватних колекцій, досліджувалася багата епістолярна та мемуарна спадщина.

Зібраний у дослідженні фактологічний матеріал став основою для укладання систематизованого бібліографічного покажчика преси Кіровоградщини (1874–1921 рр.), який демонструє широку типологічну палітру періодичних видань краю, надає загальні уявлення про напрям та редакційний колектив видань, періодичність та час виходу, крім того, дозволяє відстежити їх наявність в архівах та наукових бібліотеках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕСИ

КІРОВОГРАДЩИНИ (1874 – 1921 РР.)

1.1. Основні напрями історико-журналістських досліджень: історіографія питання

Українське журналістикознавство – самостійна наука, яка пройшла складні етапи розвитку та становлення. Покоління українських науковців розробляли основи наукового знання, принципи та методи дослідження, формували поняттєво-термінологічну базу журналістикознавства. Дослідниками укладена періодизація історії українського журналістикознавства як самостійної науки. Один із варіантів був запропонований Т. Трачук, згідно з яким історія українського журналістикознавства поділяється на сім періодів за хронологічно-тематичним та проблемно-регіональним принципом [233], кожен із них має свої особливості розвитку журналістської думки.

Перший період пов'язаний із появою розвідок про пресу кінця XIX – початку XX століття. Праця О. Маковця “П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики” (1898 рік) має перші ознаки наукового підходу до вивчення української журналістики. Теоретичні осмислення журналістської діяльності належать І. Франку, що відобразилося у статтях: “Поза межами можливого” (1900 рік), “Журнал і публіка” (1900 рік), “Принципи і безпринципність” (1903 рік), “Дещо про нашу пресу” (1905 рік) та інших; дослідження історії преси у книзі “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.” (1910 рік).

Фактично дослідники цього періоду постали не лише перед викликом створення історії, теорії та методології наукового знання про журналістику, але й розробки її наукової мови та термінології.

Другий етап, датований 1906 – 1909 роками, Т. Трачук умовно назвала періодом національного українського пробудження. До нього належать праці М. Грушевського, С. Єфремова,

І. Франка та інших відомих учених. Деякі відомості про цей період знаходимо у спогадах та щоденниках Є. Чикаленка.

Третій період, означений 1907 – 1920 роками, пов'язаний з діяльністю В. Щурата, Б. Грінченка, І. Дорошенка. Знаковими були праці І. Ігнатієнка “Історія української преси та її вивчення” (1923 рік), “Українська преса 1905 – 1907 рр.” (1925 рік), “Українська преса (1816 – 1923). Історико-бібліографічний етюд” (1926 рік), “Українські нелегальні видання рр. 1914 – 1917” (1926 рік), “Бібліографія української преси (1816 – 1916)” (1930 рік). Саме в цей період, зауважує Т. Трачук, поміж журналістикознавців розпочалися дискусії стосовно зародження та початків української преси. Вже тоді науковці розмірковували, яка преса повинна вважатися українською: українськомовна чи українська за змістом. “Акцентувалась увага на різних значеннях термінів “початок преси в Україні” (територіально-етнічний принцип) та “початок української преси” (українськомовний та національно-тематичний принцип). Вперше ці принципи теоретично визначив у своїх працях В. Ігнатієнко” [233].

Вчені значно розвинули справу попередників, особливо у галузі термінотворення. Дослідниця Н. Орлова зазначає, що здобутком цього періоду було уведення до реєстру словників українських журналістикознавчих термінів замість іншомовних: “зняток (знімок), розпитування (інтерв'ю), дописувач (кореспондент), світлина (фотографія) тощо” [160, с. 7].

На жаль, вже на початку 30-х років XX ст. під тиском ідеології комунізму розвиток українського журналістикознавства та його наукової мови на території УРСР був зупинений. Четвертий період розвитку українського журналістикознавства припав на 30 – 40 роки XX ст. та пов'язаний із діяльністю українських науковців за кордоном (переважно в Німеччині та Чехословаччині): А. Животко, О. Бочковський, С. Сірополко та інших. Знаковою стала комплексна праця А. Животко “Історія української преси” (1946 рік). За об'ємом фактологічного матеріалу вона є однією з найґрунтовніших журналістикознавчих праць в Україні та охоплює період від зародження періодичних видань до початку Другої світової війни.

Українські вчені в еміграції отримали можливість займатися наукою без ідеологічного тиску, чого не мали їхні колеги в Україні. У цей час значно розвинулася теорія журналістики у

контексті соціології. Набули розвитку основи жанрології, деонтології, зображальної журналістики, методики журналістської творчості тощо [160, с. 8].

П'ятий період припав на відновлення в Україні наукових досліджень із журналістикознавства у 50 – 60 роки ХХ ст. Тоді в українських університетах почали створюватися факультети журналістики, виникла потреба у навчальній та науковій літературі [233]. Цей період українського журналістикознавства ознаменувався працями П. Федченка, О. Дея, В. Дмитрука, І. Дорошенка, М. Нечиталюка, Д. Прилюка, В. Здорогеги та інших науковців. Попри патріотизм та відданість дослідників, їхні роботи не уникли обов'язкових ідеологічних нашарувань тієї епохи, оскільки дослідження велися через призму марксистсько-ленінської методології.

Шостий період пов'язаний із поглибленням розробок з історії, теорії та практики журналістики 70 – 80 років минулого століття. Т. Трачук виокремила низку найзначніших праць цього періоду: Д. Прилюка “Теорія і практика журналістської творчості. Методологічні проблеми” (1973 рік), Д. Григораша “Журналістика у термінах і виразах” (1974 рік), роботу В. Здорогеги “Слово тоже есть дело” (1979 рік), Г. Вартанова “Короткий довідник газетного працівника” (1989 рік), І. Прокопенка та О. Гутянської “Техніка газетної справи” (1989 рік).

У ці роки поняттєво-термінологічний апарат українсько-радянського журналістикознавства, підкреслює Н. Орлова, остаточно сформувався як система знань [160, с. 8]. Українська наукова думка набула нових напрямків, таких як фотожурналістика, радіожурналістика, тележурналістика тощо, сформувалася потужна термінологічна база радянської журналістики. У кінці 80-х років ХХ століття – в час політичних реформ та демократизації – журналістика наблизилася до реальних ринкових умов, ослаб ідеологічний тиск, ці ж процеси поширилися й на журналістикознавство.

Останній – сьомий період, пов'язаний із крахом тоталітарного режиму радянського союзу в 90-х роках минулого століття. Українське журналістикознавство отримало новий імпульс до розвитку, оскільки значно поживалися дослідження в усіх напрямках пресознавчої науки. Вчені підняли дослідницькі традиції перших поколінь українських журналістикознавців, що дало

можливість по-новому поглянути на історію та культуру, вивчити багатий досвід попередніх поколінь культурних діячів (видавців, редакторів, журналістів, публіцистів, письменників), які своєю невтомною працею намагалися зберегти та примножити українську культурну спадщину.

У 90-х роках ХХ століття виник інтерес науковців до дослідження регіональної журналістики, оскільки історія української журналістики – це сукупність регіональних моделей розвитку періодичної преси, вивчення яких дозволяє відтворити повноцінне уявлення про історію української журналістики в її територіальних межах та поза ними. Цей етап розвитку українського журналістикознавства характеризує й початок формування регіональних наукових шкіл та дослідницьких осередків.

Помітними працями зазначеного періоду є колективні роботи – бібліографічні покажчики, укладені дослідниками Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка: “Періодичні видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1838 – 1917 pp.)” (1995 рік), “Періодичні видання Полтави та Полтавської губернії (1838 – 1917 pp.)” (1996 рік), “Періодичні видання Подільської губернії (1837 – 1917 pp.)” (1999 рік).

Вагомим внеском у дослідження української періодики, а саме – столичної преси, стала кандидатська дисертація А. Волобуєвої “Становлення і розвиток преси Києва (1835 – 1917): типологія, проблематика, національна спрямованість”, згодом вийшла праця в чотирьох книгах, яка вміщувала монографію А. Волобуєвої та Н. Сидоренко “Формування преси Києва (1835 – 1918)” [30] та покажчик у співавторстві з О. Сидоренком та О. Шкільною.

Фактологічно цінною для історії української журналістики стала хрестоматія, підготовлена Н. Сидоренко та О. Сидоренком “Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття”, яка вміщує значну кількість документів і матеріалів щодо цензурної політики імперського уряду. Видання також містить відомості про редакторів, видавців та журналістів. Крім того, Н. Сидоренко уклала хрестоматію “Потужна сила рідного слова”, приурочену до 100-ліття виходу у світ перших українськомовних видань Східної України.

Пресу Катеринославської губернії досліджувала О. Школьна. У кандидатській дисертації дослідниця вперше узагальнила та проаналізувала відомості про місцеву періодику (1838 – 1917 рр.), розкрила її основні напрямки та форми діяльності. Визначною рисою цього дослідження є використання системного підходу до вивчення місцевої преси, яку авторка одночасно пропонує розглядати як складову періодичної преси Російської імперії та як самостійне явище, що мало свої специфічні риси відповідні до умов Східної України та регіону.

Історію журналістики Запорізької області досліджувала Т. Хітрова. Кандидатська дисертація “Типологічні особливості періодичної преси Запорізького краю (1904 – 1920 роки)” [247] є першим комплексним дослідженням періодичної преси Запорізького краю (1904 – 1920 рр.), в якому проаналізовано основні аспекти становлення, розвитку та функціонування типологічних груп періодики краю, враховуючи специфіку регіональних і загальноукраїнських факторів.

В роботі розкрито основні напрямки й форми діяльності періодики Запорізького краю початку ХХ століття. Вивчено типологічну специфіку преси краю, проаналізовано соціокультурне й ідейно-політичне підґрунтя формування типологічної моделі періодики краю, розглянуті чинники, що вплинули на її розвиток, визначено особливості кожної типологічної групи та кожного видання в масово-інформаційній системі регіону.

Т. Хітрова відтворила структуру періодичної преси Запорізького регіону за географічними, хронологічними й типологічними ознаками та виділила окремі підрозділи системи місцевої періодики, що характеризуються процесами трансформації типологічних ознак видань. В роботі досліджено військові часописи доби національно-визвольних змагань та визначена роль преси у формуванні національної свідомості місцевого населення, в активізації національно-визвольного й духовно-культурного руху в Запорізькому краї в умовах антиукраїнської політики російських урядів [247].

Ще одне ґрунтовне дослідження, присвячене вивченню історії преси Запоріжжя, – “Запорізька преса 20 – 40 років ХХ століття: жанрово-стильові особливості” [37], належить І. Герман. У роботі представлений комплексний аналіз запорізької періодики 20 – 40-х років ХХ століття. Особливий інтерес

викликає лінгвістичний аспект дослідження, на основі якого було визначено ознаки публіцистичного дискурсу. І. Герман дослідила жанрову парадигму газетних видань регіону та пояснила причини формування жорстко регламентованої жанрової домінанти тоталітарної преси. Враховуючи мовностилістичні показники публіцистичних текстів, дослідниця вивчила еволюційну трансформацію жанрових різновидів нарису й репортажу, проаналізувала становлення сатирично-публіцистичних жанрів у місцевій періодиці.

Серед дослідників Одеської преси – О. Пархітько та О. Хобта. В дисертації О. Хобти “Мистецька преса Одеси другого десятиріччя XX століття: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості” представлено цілісне дослідження мистецької періодици Одеси вказаного періоду, в якому розглядаються загальні аспекти її становлення, розвитку й умов функціонування. Авторка подала фактологічну інформацію про редакційні колегії, періодичність видань та ряд притаманних місцевій пресі ознак, таких як ціна, передплата, обсяг, адреси редакцій і друкарень. О. Хобта дослідила участь провідних митців та публіцистів Одеси у творенні мистецької та масовокомунікаційної атмосфери міста.

О. Пархітько досліджував історію преси Одеси в часи національно-визвольних змагань. У дисертаційній роботі “Одеська періодична преса періоду визвольних змагань” автором зроблений комплексний аналіз одеської періодици 1917 – 1920 років, виокремлені два основні етапи її формування. Дослідник наголосив, що при виділенні етапів розвитку періодици слід враховувати взаємодію громадсько-політичних (зовнішніх) тенденцій із внутрішніми закономірностями розвитку преси. Автор надав значної уваги аналізу процесу становлення української преси, виявив особливості її формування та вплив на розвиток українського руху.

Неоціненними є праці співробітників Львівського науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника під керівництвом М. Романюка та Л. Сніцарчук. Інститут поклав за мету створення бібліографії української періодици, для чого була розроблена схема повного бібліографічного опису видань, яка дозволяє під-

няти великий масив преси та створити модель повного опису видань [246, с. 12].

Серед ґрунтовних наукових робіт центру – історико-бібліографічні дослідження “Українська преса в Україні та світі XIX – XX століття” [239] та “Українські часописи Львова 1848 – 1939 років” (у чотирьох книгах) [240]. В останній праці вперше розглядається преса Львова як цілісне самостійне явище та важлива складова історії української журналістики другої половини XIX століття. Дослідники аналізують складні процеси становлення та розвитку періодичних видань Львова, їхню фахову й партійно-політичну диференціацію, осмислюють вплив на формування національної свідомості галичан та українства загалом. Також авторами був створений іменний покажчик редакторів, друкарів та видавців; алфавітний і хронологічний покажчик часописів та алфавітний покажчик друкарень, що доповнює обсяг фактологічного матеріалу та робить користування книгою зручнішим [246, с. 12].

Дослідження преси Галичини знайшло відображення у праці Л. Снісарчук “Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20 – 30 років XX століття: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості” [217]. В роботі вперше в українському журналістикознавстві запропоновано цілісне дослідження сатирично-гумористичної періодики Галичини 20 – 30 років минулого століття. Автором проаналізовані загальні аспекти становлення спеціалізованої преси, структура та зміст часописів, їхня проблемно-тематична спрямованість, а саме: критика суспільно-політичного життя галицьких українців; оцінка міжнародних подій, проблеми української культури в Галичині, особливості полеміки української преси Галичини з сатирично-гумористичними часописами. Дослідниця уклала бібліографію сатирично-гумористичних видань та відкрила нові, раніше невідомі часописи.

Варто відзначити докторську дисертацію Л. Снісарчук “Українська преса Галичини (1919 – 1939 рр.): політико-правові умови функціонування, тенденції розвитку, організаційно-журналістська практика” [216], в якій порушується коло актуальних для сучасного журналістикознавства проблем, що не мали академічного вивчення раніше. Дослідниця на основі тогочасної юридичної нормативістики проаналізувала особливості розвит-

ку й функціонування української преси Галичини вказаного періоду. Л. Сніцарчук відтворила еволюційну динаміку пресотворення та окреслила його структурно-функціональні концепції.

Л. Сніцарчук увиразнила концептуальні засади професійної діяльності журналістів, публіцистів, редакторів, представила здобутки їхнього фахового досвіду та окреслила роль у розвитку української журналістики загалом. Вчена ввела до наукового обігу великий масив журналістичнознавчого матеріалу, опублікованого в українській пресі Галичини, завдяки якому стало можливим розкрити особливості соціокомунікаційних процесів українського медіапростору 1919-1939 рр.

Серед досліджень преси Західної України ґрунтовною є праця І. Павлюка “Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917 – 1939, 1941 – 1944 рр.” [165], а також підготована І. Павлюком та М. Мартинюком “Хрестоматія української легальної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917 – 1939, 1941 – 1944 років”, до якої увійшли оригінальні публікації зі шпальт української легальної преси за одинадцятьма тематичними напрямками. Додатком до видання є бібліографія української легальної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя за вказаний період [167].

Одним із визначних дослідників преси Західної України є професор С. Кость. Його перу належать такі праці: “Преса боротьби й ідеї: першої половини ХХ століття” (1994 рік), “Нарис з історії української військової преси” (1998 рік), “Нарис з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ століття: структура” (2002 рік), а також монографія “Західноукраїнська преса першої половини ХХ століття у всеукраїнському контексті”, в якій автор підсумовує результати своїх попередніх досліджень, а також вводить у науковий обіг новий, значний за обсягом фактологічний матеріал, досліджує методологічні (ідеї “державності”, “соборності”, “боротьби”) та ідейно-концептуальні (“Бог і Україна”, ідея “Українського Р'ємонту” та інші) засади діяльності преси означеного періоду, її структури та особливостей функціонування, тенденцій розвитку та ролі преси в суспільно-політичному процесі [102].

3-поміж досліджень історії преси Криму центральне місце посідає праця Н. Яблонівської “Етнічна преса Криму: історія та сучасність”. У монографії представлені етапи й умови форму-

вання етнічної преси Криму від зародження до сучасного періоду. Вчена описала етнічну пресу не лише кримських татар, а й вірменів, євреїв, українців, караїмів, німців. Визначила роль етнічних видань у просуванні ідеї національного відродження свого народу й у становленні міжнаціональної та міжконфесійної злагоди в багатоетнічному і поліконфесійному суспільстві [283].

Н. Яблонівська подала визначення поняття “етнічна преса”, під яким розуміє “пресу, яка цілеспрямовано відстоює інтереси етнічних груп (корінних народів, національних меншин, представників окремих етносів), відбиває національно-самобутню “картину світу”, передає національні, культурні та релігійні цінності і традиції” [283, с. 257].

Дослідження етнічної преси кримських татар представлено й у роботі Г. Юксель “Кримськотатарська преса 1917 – 1928 років: тенденції розвитку й національна своєрідність” [282]. В праці проаналізована національна преса кримських татар як окреме самостійне соціокультурне явище, надано оцінку ролі преси в загальному культурно-освітньому процесі досліджуваного періоду. Виявлені національні риси, притаманні кримськотатарській пресі на тлі журналістики царської Росії та СРСР. Г. Юксель сформулювала та обґрунтувала періодизацію кримськотатарської журналістики кінця ХІХ – початку ХХ ст. та проаналізувала вплив історичних подій на розвиток національної періодики.

Серед досліджень, які підіймають питання історії преси Криму, помітною є праця С. Кличко “Типологічна характеристика ЗМК Криму (1954 – 2004 років)” [96]. В дисертації представлено ґрунтовне дослідження засобів масової комунікації Криму другої половини ХХ століття, визначено типоформуючі ознаки ЗМК Криму, які мають свою специфіку, обумовлену особливостями соціуму півострова та його географічним положенням. До наукового обігу дослідниця вводить значну кількість імен редакторів, працівників кримського журналістського корпусу. Визначено місце системи ЗМК Криму в контексті розвитку загальнонаціональної системи мас-медіа.

На початку 2000-х років українське журналісткознавство стало розгалуженим та міждисциплінарним, увійшло до складу соціальних комунікацій. Під впливом західних концепцій українська наука почала опановувати нові напрями, такі як медіафі-

лософія, медіакультура, медіаосвіта тощо. Їх поява та розвиток стимулювали розширення поняттєво-термінологічного апарату українського журналістикознавства.

Дослідження дискурсу наразі є одним із пріоритетних напрямів наукових пошуків. Для вивчення дискурсу науковці розробили значну кількість методів, підходів та інструментів. Серед українських науковців дискурс досліджували К. Серажим, М. Бартун, Ф. Бацевич, І. Безкровна, О. Боровицька, Р. Бубняк, В. Бурбело, В. Буряк, Н. Волкогон, Т. Воропай, О. Галапчук, Д. Дуцик, Г. Жуковець, С. Коновець, А. Кондрико, Л. Кудрявцева, В. Кулик, Д. Мамалига, Н. Непийвода, Т. Нікульшина, О. Онуфрієнко, Г. Почепцов, Т. Радзієвська, В. Різун, Л. Рябополова, Т. Скуратовська, І. Соболева, М. Феллер, О. Фоменко, Т. Хітрова, О. Холод, В. Шинкарук, І. Штерн, Г. Яворська та інші.

Наразі українське журналістикознавство перебуває в активному розвитку, формуються нові підходи та принципи систематизації, аналізу, розуміння та пояснення масово-комунікаційної діяльності сучасного та минулих поколінь журналістів та журналістикознавців, розвивається новий термінологічно-поняттєвий апарат – вже у контексті соціальних комунікацій. Такі тенденції є значним поступом на шляху розвитку української науки, зокрема в галузі журналістикознавства.

Попри те, на сьогодні існує необхідність комплексного дослідження преси Кіровоградщини, основ її зародження, розвитку та функціонування, аналізу типологічної системи, її впливу на формування української національної свідомості та ідейно-політичної спрямованості в часи національного відродження та боротьби за незалежність Української держави.

1.2. Сучасний стан досліджень історико-культурного та масовокомунікаційного середовища Кіровоградщини

Із поваленням радянської влади в 90-х роках минулого століття поживавився інтерес до вивчення різних аспектів культурної спадщини українського народу, оскільки формування національної пам'яті, донесення до кожного громадянина правдивої,

ідеологічно невикривленої інформації про історію та культуру держави створює потужний фундамент для національного розвитку. У контексті відродження національної свідомості особливий інтерес являють історико-культурні чинники, що сприяли розвитку та функціонуванню масовокомунікаційних процесів кінця XIX – початку XX століття.

Ще за часів Російської імперії краєзнавчі проблеми досліджували елісаветградські краєзнавці та науковці В. Ястребов та П. Рябов. Знаковою стала краєзнавча праця міського голови Єлісаветграда О. Пашутіна “Исторический очерк г. Елисаветграда” [172], видана в 1897 році, яка посідає почесне місце однієї з перших краєзнавчих розвідок, що висвітлює історію заснування і заселення міста, соціальний та економічний розвиток, особливості господарювання в краї та побут громадян. Деякі роздуми та спогади про життя міста знаходимо у мемуарах Н. Бракер, М. Левитського, С. Тобілевич, А. Тарковського, А. Шполянського, О. Семененка, Ф. Мелешка та інших.

Про розвиток громадського руху в Єлісаветграді згадує відомий історик та політичний діяч Центральної Ради Д. Дорошенко. Так, у своїй книзі “Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність” [55], що вийшла в Празі з нагоди п’ятих роковин смерті мецената, описується українське культурне життя 1880-х років, де провідна роль відводиться Єлісаветграду. Д. Дорошенко описує період життя Є. Чикаленка під час його навчання в Єлісаветградському земському реальному училищі. Автор відтворює загальну культурну атмосферу училища, настрої в місті, діяльність акторської трупи та супроводжуючого гуртка І. Тобілевича та заснування гуртка політичного спрямування О. Михалевича. У праці Д. Дорошенко аналізує вплив українофільської громади на формування поглядів Є. Чикаленка: “В Єлісаветграді Є. Чикаленко попав в оточення, яке сприяло перетворенню його стихійного українства в свідоме національне почуття” [55, с. 43].

Зацікавлення історією рідного краю відновилося й у післяреволюційні часи. Так, у 1927 році в місті було засноване “Округове товариство краєзнавців м. Зінов’євська”, статут якого був затверджений органами влади 23 вересня того ж року [223].

Мета товариства та програмні цілі були визначені в статуті: “...всебічна допомога Радянському будівництву шляхом вияв-

лення та наукової обробки даних, що торкаються продукційних сил Зінов'євського округу (району) в широкому розумінні цього поняття; поширення відповідних відомостей про свій край; збудження інтересу до вивчення його..." тощо. Кожен краєзнавець отримував право здійснювати "...прилюдні доповіді та лекції; організовувати спостереження, збирання матеріалів, подорожей та екскурсій; влаштовувати музеї, виставки; утворювати бібліотеки за своєю спеціальністю; друкувати свої праці..." [223, с. 9]. Товариство налічувало 8 осіб-фундаторів та 45 рядових членів, а, отже, загальна кількість краєзнавців налічувала не менш ніж 53 особи [223, с. 9].

Засновниками краєзнавчого товариства були: Г. Волошинов – старший окрінспектор освіти, М. Будак – секретар окружного виконавчого комітету, Д. Кучма – голова окрметодкому, В. Лупенко – вчений секретар секції планової комісії окрвиконкому, С. Вайсенберг – лікар-педолог, А. Войцехіський – замісник завідувача Зінов'євського природно-історичного музею, Е. Розен – вчений секретар секції планової комісії окрвиконкому, Д. Карабанович – завідувач природно-історичного музею та інші [223, с. 10]. В наступні після реєстрації роки будь-яких документів чи згадок про товариство у архівах не знайшлося. Таким чином, стає очевидним, що товариство потрапило під руку репресивної машини в часи згортання НЕПу, розпочатого восени 1928 року.

Серед досліджень радянської доби помітне місце займають праці А. Кохана, В. Левицького, Ю. Матівоса, В. Сандула, О. Моторного, В. Боська, В. Погрібного, В. Проценка, В. Чабаненка. У 1957 році вийшов збірник документів і матеріалів "Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення радянської влади на Єлисаветградщині (1917 – 1920 рр.)", до складу редакційної колегії якого входили П. Боковиков, Д. Волчанський, М. Гавриленко, О. Гора, Є. Горбунова, В. Калініченко, Я. Колесний та Л. Стеценко. На основі документів Державного архіву Кіровоградської області та матеріалів із місцевих газет автори відтворили хроніку громадсько-політичних подій періоду національно визвольних змагань у Єлисаветграді.

У 1972 році було видано том Української радянської енциклопедії "Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська об-

ласть”; підготували видання такі місцеві дослідники-краєзнавці: Д. Сиволап, П. Безтака, А. Богульський, І. Бублик, Б. Дратвер, В. Зайцев, І. Олефіренко, О. Піскунов, Н. Сухаревська, В. Цись. У 1981 році у Дніпропетровську вийшла праця П. Безтаки, Ф. Белявіна, А. Богульського, А. Погребняка та інших “Очерки истории Кировоградской областной партийной организации”. У 1985 році Кіровоградська обласна організація товариства “Знання” видала методичні матеріали до лекцій “Елисаветградщина в период революции 1905 – 1907 гг.”.

Зі здобуттям Україною незалежності процес вивчення історичної спадщини її регіонів значно поживався. Доказом такого твердження може стати те, що з’являється низка праць (від краєзнавчих статей у періодиці до наукових збірників та монографій), які висвітлюють особливості історико-культурних та масовокомунікаційних перетворень у краї.

Нині розвитку краєзнавства сприяє Кіровоградська обласна організація Національної спілки краєзнавців України: проведення обласних науково-практичних та науково-методичних історико-краєзнавчих конференцій, читань та студій, видання наукових праць та збірників тощо. У 2007 році з ініціативи краєзнавців К. Шляхового, Л. Гайди та Т. Григор’євої було засновано “Кіровоградський краєзнавчий вісник”. Видання містило декілька рубрик (“Спадщина”, “Dokumentum”, “Memoria”, “Експедиція”, “Повідомлення”). У історичних розвідках нерідко порушуються проблеми розвитку історико-культурних та масовокомунікаційних процесів на Кіровоградщині. Серед авторської спільноти вісника слід відзначити таких науковців та краєзнавців: О. Бабенко, В. Постолатій, К. Шляховий, С. Шевченко, Л. Маринець, Ф. Шепель, І. Петренко, А. Богульський, О. Класова, А. Надеждін, Б. Хижняк, В. Доценко, О. Бирзул, В. Білошапка, Г. Лисенко, О. Шарко, С. Сіренко, Г. Смірнова, О. Аболмасова, Д. Дерезовський, О. Вдовиченко та інші.

Серед краєзнавчих розвідок помітне місце посідає праця П. Кизименка “Пам’ять степів. Історичні нариси з минуло Кіровоградщини”. У книзі постають різні етапи розвитку Центральної України: від часів археологічних культур – аж до етапу здобуття Україною незалежності. Значну наукову цінність має нарис “Падіння монархії”, де автор частково на основі архівних документів, здебільшого використовуючи публікації елисаветг-

радських газет, змальовує читачам історично правильну та об'єктивну картину часів національно-визвольних змагань. Дослідник помітив характерну особливість міста: культурно-громадське життя, попри військовий стан, активно розгорталося в краї під проводом місцевої організації “Просвіта”, яка мотивувала до розвитку українське національне відродження. Праця П. Кизименка стала помітним внеском у справу відродження духовності та формування історичної пам'яті молодих поколінь Кіровоградщини [87].

Дослідженню стану освіти й науки краю присвячені праці А. Маршаніна “До історії розвитку військової освіти в місті Єлисаветграді середини XIX – початку XX ст.” [129], Л. Іванової “Місце товариства розповсюдження грамотності і ремесел у становленні професійно-технічної освіти в м. Єлисаветграді” [77], Л. Пилипчука “До історії заснування вищого професійного училища № 4” [180], Б. Хижняка “Єлисаветград – колыска професійно-технічної освіти степового краю” [245], О. Іващенко “До історії розвитку класичної освіти на Єлисаветградщині у другій половині XIX – на початку XX століття” [78], К. Лісняк “З історії розвитку професійно-технічної освіти на Україні” [120], П. Сидоренко та С. Присяжнюк “Медицина освіти Кіровоградщини: сторінки історії” [207], І. Чернишенко “Михайло Завадський – педагог, громадянин, сенатор” [265].

Слід відзначити й працю О. Іващенко “До історії розвитку класичної освіти на Єлисаветградщині у другій половині XIX – на початку XX століття”. Автор подає список середніх навчальних закладів, що працювали в місті в зазначений період, та їх адреси, аналізує їх внесок у життя краю, подає імена їх учнів – майбутніх відомих особистостей українського та світового значення (український письменник та політичний діяч В. Винниченко, поет А. Тарковський, конструктор реактивної техніки Г. Лангеман, заслужений діяч мистецтв УРСР Ю. Мейтус, нобелівський лауреат І. Тамм, видатний польський письменник Я. Івашкевич та інші).

Серед досліджень з історії освіти вартими уваги є праці кандидатів наук, доцентів КДПУ ім. В. Винниченка В. Постолатія “Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1865 – 1965 рр.)” [182] та С. Шевченка “Історія Кіровоградського педагогічного університету імені Володимира Винниченка (1964 – 1999 рр.)” [269].

Багатий фактологічний матеріал містить праця С. Шевченка “Старі стіни: Єлисаветградська громадська жіноча гімназія (1860 – 1920 рр.)”, видана в 2007 році. Автором вперше було досліджено історію та функціонування найстарішої з-поміж середніх навчальних закладів міста та найдавнішої жіночої гімназії Північного Причорномор’я. Оскільки архівних фондів цього навчального закладу не збереглося, досліднику довелося збирати фрагментарні відомості про гімназію з архівних документів, у яких побіжно згадувався заклад, із місцевих наукових бібліотек та музеїв, були задіяні предмети приватних колекцій; на основі копіткої праці автору вдалося реставрувати історію жіночої гімназії [270].

Один із розділів роботи присвячений аналізу доволі важливого аспекту національно-культурного відродження та складової державного будівництва – першого досвіду українізації в освіті, який належить до періоду національно-визвольних змагань. Висвітлюються всі труднощі цього процесу: брак підготовлених для цієї справи педагогів, дефіцит підручників, супротив чиновників старої влади тощо. Але завдяки старанним зусиллям учителів-ентузіастів, “просвітян”, представників української влади в Єлисаветграді справа вивчення рідної мови в початкових школах просувалася дедалі жвавіше.

Серед інших аспектів, що вплинули на формування соціокомунікаційного середовища краю, був профспілковий рух. Становлення та розвиток профспілкового руху в Єлисаветградському та Олександрійському повітах досліджував А. Богульський. На основі архівних документів автор встановив основні причини, що спричинили зародження профспілкового руху, кількість працівників на місцевих виробництвах, умови їхньої праці та тривалість робочого дня. А. Богульський аналізує участь Єлисаветградських та Олександрійських робітників у революції 1905 – 1907 років, яка була першою демократичною революцією в Російській імперії. Дослідник встановив час заснування в Єлисаветграді першої професійної спілки, а також роки заснування інших профспілок, їх характер та основні напрямки діяльності. А. Богульський стверджує, що профспілки міста проводили серед трудящих культурно-освітню роботу, яка виражалася в організації бібліотек, проведенні лекцій, аналізує роль місцевої преси у ідейно-політичному вихованні профспіл-

кового активу, вплив профспілок на політичні події 1917 року. За словами автора, через новоутворені повітові Ради профспілки посилювали зв'язок із масами. Під їхнім впливом виникли нові та зміцнювалися діючі професійні організації робітників і службовців. У створенні профспілок брали участь ради робітничих депутатів, які допомагали робітникам об'єднуватися в спілки, надавали їм приміщення для зборів, мітингів, читання лекцій. Помітне місце в революційній боротьбі краю належить місцевим профспілкам.

Значний вплив на розвиток та функціонування соціальної комунікації в місті спричинила поява першої телеграфної лінії, що пролягала через Єлисаветград. Цей аспект соціальної комунікації міста частково порушувався у працях А. Карбелашвілі, С. Марценицена, В. Новикова, А. Частікова. Безпосередньо зародження, становлення та функціонування місцевого телеграфу вивчав В. Ковалик. В ході дослідження В. Ковалик використав матеріали з історії Єлисаветградського телеграфу, публікації в книгах та журналах, відомчі та архівні джерела Державного архіву Кіровоградської області. Результати дослідження викладені у праці “Виникнення та розвиток телеграфу на Єлисаветградщині” [97]. Автор виокремлює телеграф у важливу самостійну галузь техніки, що здійснила неоціненний вплив як на сферу промислово-господарської діяльності суспільства та керування державою, так і на задоволення культурно-побутових потреб населення. В. Ковалик розглянув ряд питань, пов'язаних із історією телеграфної техніки, її винайденням та вдосконаленням, обладнанням телеграфних станцій Півдня України кінця XIX століття.

Автор аналізує причини, які пришвидшили поширення телеграфних ліній всередині Російської імперії, розглядає роль телеграфу в соціальному житті держави, його вплив на торгівельно-промислову галузь та адміністративно-управлінську діяльність, внаслідок чого відбулося пришвидшення комунікації між центром та провінцією. На думку автора, телеграф є чудовим знаряддям управління віддаленими господарчими підприємствами та засобом для здійснення біржових операцій, регулювання кредитного та грошового обігу. В. Ковалик акцентує на вагомому впливі телеграфу на розвиток журналістики та періодичної преси, на рівень їхньої оперативності, оскільки телеграфні стан-

ції досить швидко отримували повідомлення із найвіддаленіших куточків землі, які відразу ж передавали до редакцій газет.

З'явилася низка досліджень, присвячених економічній тематиці (виробництво, торгівля, банківська справа та грошовий обіг). Серед них: праці В. Петракова “Промисловість Єлисаветградщини” [178], Ф. Шепеля “До історії купецтва краю” [275], В. Сергєєва “На зламі. Соціально-економічні процеси на Придніпровських територіях Херсонської губернії під час української Національної революції 1917 року” [206]. Серед досліджень торгівлі в краї – праця В. Анастасьєва “Розвиток торгівлі в Єлисаветграді (сер. XVIII – поч. XX ст.)” [4]. Автор досліджує історію торгівлі ще з часів заснування фортеці Св. Єлисавети (від цієї події бере початок історія міста). За його словами, фортеця стала важливим торговим пунктом півдня Російської імперії, про що свідчить той факт, що вже через декілька днів після заснування фортеці (1754 рік) тут відбувся перший ярмарок. В. Анастасьєв аналізує роль краю в економічно-торгівельному житті півдня імперії, розглядає вплив іноземних купців на поштовження цих процесів.

Фінансово-економічній ситуації в краї на початку XX століття присвячена праця В. Постолатія “Грошовий обіг в Єлисаветграді у 1917 – 1920 рр.” [183], в якій розглядається загальна фінансово-економічна картина, що склалася в Російській імперії на початку 1914 року, економічна ситуація в Єлисаветграді, стан промисловості та торгівлі. Особливу увагу в роботі В. Постолатія приділено кризі 1917 року (за словами автора, це була “катастрофа”), розглядаються кроки Центральної Ради для врегулювання ситуації в краї, що потерпав від загальної нестачі обігових коштів. На початку 1918 року в Єлисаветграді було прийнято рішення друкувати свої гроші. На основі архівних документів автор дослідив особливості випуску цих купюр, їх номінал, особливості функціонування, їх вплив на фінансово-економічну ситуацію в краї як місцевої грошової одиниці.

Історії міського самоврядування та управління в краї досліджували С. Гаращенко “З історії місцевого самоврядування Єлисаветграда кінця XIX століття” [36], В. Пархомчук “Інституція земства як форма самоврядування (на прикладі Єлисаветградського земства)” [170]. О. Марченко “Деякі аспекти функціонування органів міського самоврядування Єлисаветграда у дру-

гій половині XIX – на початку XX ст.” [128]. У статтях цих дослідників розглядається склад Єлисаветградської міської думи, принципи проведення засідань та питання, що підіймалися на них, фінансова політика органів місцевого самоврядування, різні аспекти міського життя, які входили до їхньої компетенції. Також авторами проаналізовано досягнення органів управління, новації, які модернізували та вдосконалили методи раціонального адміністративно-територіального управління краєм.

У 2012 році В. Крижанівський захистив кандидатську дисертацію “Джерела з історії Єлисаветградського міського самоврядування (червень 1871 – лютий 1917 рр.)” [108]. На основі архівних документів автор ґрунтовно дослідив діяльність Єлисаветградської міської думи й управи, звернувшись до періодичних видань кінця XIX ст. – початку XX ст. як одного з джерел із історії міського самоврядування. Особливу увагу приділив вивченню організаційно-розпорядчих та довідково-інформаційних (доповідна документація, протоколи колегіальних дорадчих органів, службове листування, обліково-статистичні звіти) документів. На основі інформації з цих джерел було встановлено особовий склад та біографії держслужбовців аналізованих адміністративних одиниць.

Не позбавлені інтересу дослідників питання мистецько-культурного життя краю (література, музика, театр). Дослідження цих феноменів втілювалося в працях авторів: Н. Черняк “Зародження та діяльність відомих театральних колективів в Єлисаветграді – Кіровограді у XX ст.” (2004 рік), М. Долгіх “Генріх Нейгауз на Єлисаветградській сцені 1909 – 1910 років” та “Постановки “Вечорниць” П. І. Ніщинського на єлисаветградській сцені”, “Діяльність С. О. Пузенкіна в контексті музичної культури Єлисаветградщини XX ст.” (2009 рік), “Й. А. Гольденберг як засновник Єлисаветградської скрипкової школи” (2010 рік), О. Класова “Літературна спадщина К. Шимановського” (2008 рік).

Серед дослідників літературного життя Кіровоградщини помітне місце займає багата наукова спадщина доктора філологічних наук, професора Л. Куценко. Внесок вченого у формування історичної пам’яті України та Кіровоградщини зокрема є справді неоціненним.

У 1995 році Л. Куценком був виданий “Літературний словник Кіровоградщини”, на сторінках якого міститься літературна карта Кіровоградщини, впорядкована за географічним принципом. На цій карті виписані забуті в історії імена відомих земляків: письменників, публіцистів, редакторів, журналістів та видавців краю, також світових митців, яких доля пов’язала зі степовим краєм.

Саме Л. Куценко відкрив для України поета Євгена Маланюка. Досліджуючи життя Є. Маланюка в Чехії, вчений зустрівся з сім’єю поета (син Є. Маланюка передав досліднику записники та нотатники батька). В Українській вільній академії наук у Нью-Йорку дослідник працював із архівом Є. Маланюка, а згодом спромігся повернути документальну спадщину поета в Україну. Поверненню рукопису спогадів Ф. Мелешка про події у Єлисаветграді часів національно-визвольних змагань зі США завдячуємо також Л. Куценку.

Серед наукової спадщини дослідника виділимо працю “Народу самосійні діти... Українська доля Дикого поля” [116]: у цій книзі досліджується доля української станової та духової аристократії XVIII – XIX століть на землях центральної України, так званої Новоросії. У книзі висвітлений процес російської експансії на українських землях, цілеспрямованої політики імперії на винищення та витіснення української провідної верстви й заміни її представниками титульної нації імперії, та ще німцями та євреями. У другій половині XIX століття на землях Кіровоградщини починається Українське національне відродження. Пробудження українського життя автор пов’язує не з чиновниками-українцями, що переїхали з Бобринця в Єлисаветград (серед них були І. Тобілевич та М. Кропивницький), хоча їхній внесок в українську справу був неоціненний, а перш за все з постаттю офіцера місцевого гарнізону, справжнього українського патріота, викладача історії та географії юнкерського училища М. Федоровського, якого автор називає першим українським діячем краю.

Також у книзі Л. Куценко дослідив початки зародження та формування театру корифеїв. Вчений приділяє увагу заснуванню українофільської громади міста, її функціонуванню, громадсько-просвітницькій та освітній роботі, описує заснування літературного альманаху “Степ”.

В розділі “Постаті” досліджується життєвий та творчий шлях діячів політики та культури, котрі сприяли українському відродженню краю, серед них – І. Тобілевич, О. Михалевич, Є. Чикаленко, Софія та Олександр Русови, М. Левитський А. Грабенко та інші.

В нарисі “Стежками хутора “Надія”” [115] автором описується унікальна для України письменницька садиба, що постала наприкінці XIX століття, з цікавою історією та творцем, як потужний духовно-культурний осередок, який сформував біля себе І. Тобілевич. Ця книга стала крапкою у науковому житті Л. Куценка та вийшла у світ після смерті науковця.

Дослідженню національно-визвольних змагань, боротьби українців за свою державність на землях Кіровоградщини присвячені праці В. Боська, М. Правди, С. Шевченка та інших. Анархістсько-повстанському руху Кіровоградщини 1918 – 1919 років присвячена публікація Ф. Шепеля “До революційних подій в Єлисаветграді” [274].

Перебуванню Українських січових стрільців та їхньої проукраїнській діяльності на центральноукраїнських землях 1918 року присвячена праця І. Вівсяної “Українські січові стрільці на Єлисаветградщині” [28]. У радянські часи ця тема залишилася майже поза увагою дослідників, про легіон Український січових стрільців (далі УСС) майже не говорилося в працях істориків, хіба що побіжно згадувався факт, що серед німецько-австрійських окупантів на територію України прийшли деякі “несвідомі” галичани, інше визначення не вміщалося у радянську ідеологію.

Серед мемуарної літератури залишилося багато згадок про перебування УСС в Україні. Спогади жителів Єлисаветграда про їхні зустрічі з галичанами за радянських часів не були оприлюднені, тож до нас дійшли лише спогади С. Тобілевич, опубліковані у Львівському часописі 1920 року, а пізніше видані окремою книгою [231], а також спогади Ф. Мелешка, підготовані письменником 1965 року, які завдяки науковцю Л. Куценку повернулися з далеких США на батьківщину [133].

І. Вівсяна на основі багатьох мемуарних свідчень, художніх творів і документів висвітлила факт перебування легіону Українських Січових Стрільців на Єлисаветградщині влітку 1918 року та в останній період української національно-

демократичної революції (1919-1921 роки), визначила їхню роль у формуванні національної самосвідомості народних мас та в національно-культурному єднанні галичан і наддніпрянців.

Автор розглядає історію формування легіону УСС, зупиняється на характеристиці особистісного складу офіцерсько-солдатського корпусу легіону, висвітлює факт прибуття УСС у Єлисаветград, аналізує вплив діяльності Василя Вишиваного на суспільно-політичну діяльність УСС, приділяє увагу соціально-економічній діяльності Українських Січових Стрільців на Єлисаветградщині [28].

У контексті дослідження соціокультурних феноменів особливий інтерес представляє розділ “Культурно-освітня праця УСС на Єлисаветградщині”. І. Вівсяна ґрунтовно дослідила та описала всі чотири місяці перебування легіону УСС на Єлисаветградщині, їхню ідейно-пропагандистську та культурно-освітню роботу, якій Січові Стрільці завжди приділяли особливу увагу, виділяючи її з-поміж основних видів діяльності [28].

Досліджуючи різні ділянки історії краю, науковці та краєзнавці нерідко зверталися до періодичної преси кінця XIX – початку XX століття як до документального джерела інформації, черпаючи з неї відомості для своїх розвідок. Місцева преса та журналістика як соціокультурне явище розглядається такими дослідниками як О. Класова та В. Крижанівський, рекламу на сторінках Єлисаветградських часописів досліджував О. Семенюк.

У колективній праці “Єлисаветград у дзеркалі слова” [63], виданій до 250-річчя міста, розділ “Єлисаветград у рекламних оголошеннях” за авторством О. Семенюка присвячений вивченню реклами на сторінках місцевої преси, об’єктом дослідження була вибрана газета “Голос Юга”. У роботі автор подає короткі відомості про історію реклами, його увага зупиняється на періоді кінця XIX – початку XX століття, – за словами автора, це час розквіту реклами.

О. Класова у своїй розвідці “Видавнича справа та преса в Єлисаветграді XIX ст.” [94; 95] подає дані з історії видавничої справи та журналістики в місті. Автор стверджує, що перша провінційна газета в Росії “Єлисаветградский вестник” вийшла в 1876 році й видавалася до 1891 року, проіснувавши 15 років. У публікації наводяться дані про заснування перших видань у міс-

ті, про їх засновників, редакторів, коротко оглядаються зміст, рубрики, тематичне спрямування, жанрова палітра видань та особливості виходу номерів.

О. Класова спробувала проаналізувати різницю між сучасною пресою та пресою кінця XIX – початку XX століть. Як висновок, зазначила, що інформація газети “Голос Юга” була більш наближеною до пересічного громадянина, хоча методи подачі матеріалів у газетах XIX століття були більш примітивними, ніж тепер, а тематична розмаїтість приблизно однакова: політика, місцеві новини, хроніка столичних подій, приватне життя державних діячів і видатних осіб; культура та мистецтво.

Автор згадує ще одне видання, яке користувалося популярністю в населення міста – збірку, журнал або альманах “Херсонские Епархиальные Ведомости”, філія редакції якого була і в Єлисаветграді, про що свідчить вкладка з друкарськими позначеннями. О. Класова наводить дані про заснування часопису, його редактора, інформаційну діяльність та аналізує зміст видання [95].

Також автор надає відомості про друкарні, які існували в місті в кінці XIX – на початку XX століття, про їх власників та адреси (друкарня братів Шполянських, друкарня Х. Немировського і друкарня Б. Броуна, при якій існував газетний цех або відділення, головним редактором якого був І. Рохович). У статті поданий невеликий список журналістів, які провадили процес комунікації зазначеного періоду, серед них: Д. Горшков, О. Сенкевич, І. Рохович, О. Павлов, О. Біркіна, Л. Міхалевська.

В. Крижанівський в одному з підрозділів дисертації “Періодична преса як джерело з історії Єлисаветградського міського самоврядування” [108] звертається до періодичних видань кінця XIX – початку XX століть як до джерел з історії Єлисаветградського міського самоврядування, таких як “Єлисаветградский вестник”, “Ведомости Єлисаветградского городского общественного управления”, “Голос Юга” та журнал “Педагогический вестник”. У контексті дослідження автор аналізує особливості, що сприяли зародженню преси у Єлисаветграді та її розвитку. Особливу увагу приділив виданням “Єлисаветградский вестник” та “Голос Юга”, дослідив деякі аспекти їх зародження та розвитку, особливості функціонування, редакторський та авторський

склад видань, реконструював біографію головного редактора часопису “Елисаветградский вестник” та хронологічні рамки видання газети з перервами у виході номерів. Окрім дисертації, В. Крижанівський є автором низки статей, у яких підіймається проблематика елисаветградської преси. Зокрема, в статті “3 історії елисаветградської преси” [107] автор виокремлює передумови появи міської преси в Єлисаветграді в середині 1870-х років, серед них: економічний розвиток та зародження економічної еліти міста; концентрація інтелектуальних сил у місті в другій половині XIX століття; формування мережі початкової та середньої освіти в місті.

Попри великий об’єм нової інформації, котру вчений увів у науковий обіг, дослідження безпосередньо журналістики залишається поверховим. В. Крижанівський проаналізував лише декілька місцевих видань, залишивши поза увагою весь масив преси Кіровоградщини 1874 – 1921 років.

Аналізуючи літературу з історії краю, бачимо, що інтерес до вивчення соціально-комунікаційних процесів існував завжди, але поживавлення краєзнавчих досліджень почалося в роки незалежності України, коли науковці отримали можливість безперешкодного доступу до архівних свідчень.

Вивченню цих процесів значно посприяла зацікавленість проблемами краєзнавства з боку громади міста та влади. Обласною радою в 1993 році було засновано Обласну краєзнавчу премію імені Володимира Ястребова. Премія присуджується щороку за кращі науково-дослідницькі, науково-популярні роботи з питань історії, культури та природи Кіровоградщини, а також музейним установам – за особливий внесок у розвиток музейної справи.

Спільними зусиллями громадськості міста та державної влади були підготовані обласними редколегіями частини всеукраїнських багатотомних видань по Кіровоградській області: “Звід пам’ятників історії і культури України”, “Книга Пам’яті України”, “Реабілітовані історією”.

Щороку в видавництві Імекс-ЛТД виходять наукові та науково-популярні видання з історії міста, особливої уваги заслуговує краєзнавча серія “Єлисаветградське коло”. У серії вийшли книги: “Театр як доля: Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)” [255], книга І. Чернишенко “Михайло Завадський – педагог, громадя-

нин, сенатор” [265], та низка інших книг про історію краю. Генеральний редактор серії – краєзнавець О. Чуднов. До його робіт належить впорядкування книги “Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність”, виданої до 70-річчя Кіровоградської області, а також унікальне зібрання “На память о родном крае. История Центральной Украины в слове, красках, photographиях и почтовых открытках” [144]. Перу автора належить ряд досліджень про історію християнства на Кіровоградщині та історію православних храмів міста, щороку виходять краєзнавчі книги за впорядкуванням О. Чуднова.

“Краєзнавча проблематика знаходить своє місце на шпальтах газет та електронних ЗМІ, власниками яких є держадміністрації, органи місцевого самоврядування, приватні фірми чи особи. Читачі мали змогу знайомитися із підбірками на тематичних сторінках “Це було...” (“Вечірня газета”), “Лебедія” (“Кіровоградська правда”), “Історичний календар” (“Народне слово”), “Про що писали газети” (“Кіровоградські новини”), “Літопис профспілкового руху” (“Діалог”), “Былое” (“Ведомости”), “Ретро” (“Забава”) тощо. Цікаві матеріали демонструвалися в обласних телепрограмах “Зустрічі на Садовій”, “Місячна дорога”, “Провінція”, “Віддалена точка”, “777”, звучали по радіо” – зазначає С. Шевченко [87, с 13].

У 1991 році з’явилася окрема спеціалізована краєзнавча газета – видання Державного архіву Кіровоградської області “Елисаветградські новини” (спільно з “Кіровоградськими новинами”), а згодом – газета “Елисаветград” (спільно з “Вечірньою газетою”) [87, с. 13].

Краєзнавчу традицію продовжила редакція газети Кіровоградської обласної ради “Народне слово”, випустивши історико-краєзнавчий додаток “Елисавет”, який виходив протягом 1992 та 1993 років, причому упорядкуванням видання займався О. Чуднов. Друкувалися краєзнавчі розвідки дослідників у журналах “Вежа”, “Порог”, “Степ”. Сьогодні цю традицію продовжує літературний часопис “Вежа” Кіровоградської обласної організації Національної спілки письменників України під редакцією В. Бондара.

Щороку місцевий краєзнавець В. Босько готує, а Центрально-Українське видавництво випускає “Історичний календар Кіровоградщини. Люди. Події. Факти”, який містить інформа-

цію про ювілеї визначних особистостей, пов'язаних із краєм, та пам'ятні події, що відбувалися на його території з середини XIV до кінця XX століття. Історико-краєзнавчі нариси календаря розповідають про драматичні долі відомих людей та пам'яток архітектури [19].

Науковці та краєзнавці Кіровоградщини зробили значний внесок у відтворення соціокомунікаційних процесів краю. Серед них: освіта та наука, торгівля й виробництво, телеграфний зв'язок, місцеве самоврядування, формування професійних спілок у краї, також загальнополітичний стан у місті та вплив різних громадських і політичних організацій на культурний ландшафт регіону.

Звертаючись до періодичних видань як до джерела інформації, науковці черпали з преси відомості для своїх досліджень. При цьому преса як самостійний соціокультурний та масовокомунікаційний феномен залишилася поза увагою дослідників, в окремих працях розглядалися лише найбільш тиражні видання “Елисаветградский вестник” і “Голос Юга”, таким чином, масив інших видань, що формували загальну картину історії української журналістики, залишився недослідженим. При цьому навіть ті дослідження, які все ж потрапили у сферу науки, виконані на краєзнавчому рівні чи з позиції методології інших наук.

1.3. Підходи до вивчення типологічної системи преси Кіровоградщини: методологічна основа дослідження

Вивчаючи історію регіональної преси, дослідники зважають на зріз соціокультурної спадщини народу. У феномені соціокультурної спадщини відобразилися всі напрями діяльності та господарювання попередніх поколінь. Преса як самостійне явище культури, як продукт інтелектуальної та творчої діяльності народу тісно взаємодіє із соціальним життям суспільства, реагує на економічні, наукові, культурні та духовні перетворення, подає соціуму нові віяння, забезпечуючи інформаційні потреби аудиторії. Тому слід погодитися з твердженням І. Срібняка про те, що “високий інформаційний потенціал преси дає нам змогу дослідити події минулого, проникнути в глибини людської пси-

хології, відтворити атмосферу, “образ” певної історичної епохи. Особливо це стосується останнього ХХ ст., коли можливості преси щодо формування громадської думки, ідеологічних стереотипів і національної свідомості досягли, може, найвищого рівня у світовій історії. Водночас матеріали періодики є й самоцінними, бо вони дають дослідникові змогу реконструювати певні історичні процеси, доповнюючи значною мірою свідчення архівних документів” [221, с. 11]. Значення преси як історичних документів зростає, якщо інші джерела втрачені чи не доступні дослідникові.

У процесі дослідження були залучені документи наукових бібліотек та архівів: Одеської національної наукової бібліотеки, Державного архіву Одеської області, Державного архіву Кіровоградської області, Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Д. Чижевського, Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Державної наукової архівної бібліотеки та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, використовувалися матеріали приватних колекцій, досліджувалася багата епістолярна та мемуарна спадщина.

Хронологічні межі дослідження беруть відлік від появи першого періодичного видання Єлисаветграда (“Єлисаветградский городской листок”, 1874 рік) до 1921 року – періоду становлення системи радянської однопартійної періодики.

Важливим складовим елементом процесу систематизації преси є типологічна характеристика. Розробкою основ, принципів, методів та підходів типології й класифікації преси займалися такі російські дослідники: Г. Антюхін, О. Акопов, Е. Ахмадулін, В. Бакшин, О. Бочаров, О. Воронова, Г. Жирков, Я. Засурський, Є. Корнілов, Б. Місонжиков, Р. Овсепян, Є. Прохоров; О. Станько, Г. Татарова, М. Шкондин та інші. Серед українських вчених питання типології та класифікації преси було предметом уваги І. Герман, С. Гур’євої, Г. Дзюбенко, В. Іванова, С. Кличко, К. Костів, О. Кузнецової, В. Московцевої, М. Нечиталука, В. Рубана, Н. Сидоренко, Ю. Фінклера, Т. Хітрової, Б. Чернякова, О. Шкільної, та інші.

Оскільки процеси розвитку й функціонування періодичних видань перебувають у тісній взаємодії із соціокультурним жит-

тям конкретного регіону, преса конденсує інформацію про життя краю, зберігає її, опрацьовує, поширює на свою аудиторію. “Періодичні видання реєструють факти історії у процесі її творення і віддзеркалюють життя у всіх різноманітних його проявах. Для історика преса має непересічне значення як своєрідне та багатопланове історичне джерело для вивчення конкретних історичних подій, у першу чергу суспільно-політичного та культурного життя конкретної епохи не тільки за змістом, а й за структурою опублікованого фактичного матеріалу. Це, зокрема, закони, статистичні відомості, програми партій, статuti товариств, епістолярії та ін.” [221, с. 10]. Аналогічну функцію виконують журналістські матеріали, оскільки при створення матеріалів автори послуговуються фактами, які піддають фаховому аналітичному опрацюванню. “М. Максимович визначав журналістику як “рідну сестру” історії, яка дає змогу об’єднати сили вчених із різних галузей знань та організувати їх для загальної справи просвітництва” [221, с. 21].

С. Квіт влучно зазначає: “Історія журналістики – це не лише хронологія подій, але також розуміння розвитку економічних можливостей та політичної культури різних країн світу у різні періоди історії, етичного саморозуміння та професійних стандартів журналістської професії” [221, с. 4].

Отже, досліджувати історію преси Кіровоградщини потрібно як самостійну активну соціокультурну, яка має свою основу, закономірності зародження, розвитку та функціонування, має свої цілі та функції, інструментарій, що забезпечує повноцінне функціонування системи та історичну роль у житті суспільства.

І. Срібняк сформулював предмет дослідження історії журналістики: “Історія журналістики як наукова дисципліна має предметом дослідження: 1) генезис журналістики у вигляді системи засобів масової інформації і комунікації; 2) закономірності розвитку журналістики у зв’язку з розвитком суспільно-політичної думки і національно-визвольного руху; 3) особливості функціонування різних видів, типів і систем періодичних і неперіодичних видань, а також жанрів літературно-публіцистичної творчості” [221, с. 7].

Досліджуючи історію журналістики, ставимо за мету виявити й проаналізувати закономірності її становлення, форму-

вання, розвитку, дослідити шляхи вдосконалення преси. Для виконання цих завдань першочерговим є виявлення типологічних особливостей періодичних видань, тому необхідне використання відповідної методології та проведення систематичних і ґрунтовних досліджень цього напрямку.

Для забезпечення теоретичної основи типологічного аналізу періодичної преси Кіровоградщини кінця XIX – початку XX століття слід використати історичний метод, який дозволяє відтворити соціокультурний контекст минулого, на тлі якого зароджувалася, розвивалася та функціонувала система преси Кіровоградщини; системно-функціональний принцип аналізу, який базується на застосуванні низки методів та підходів, серед яких – соціологічний та історико-хронологічний, що дозволяють розглянути типологічні групи видань за хронологією становлення й розвитку та реконструювати систему преси за регіоном розповсюдження; описово-порівняльний метод забезпечує встановлення формальних показників системи періодичних видань; структурно-типологічний метод, базований на методах класифікації та трансформації, дозволяє на основі великої кількості емпіричного матеріалу вибудувати типологічну систему періодичних видань, встановити особливості її функціонування з урахуванням особливих інформаційних потреб краю та визначенням особливостей розвитку системи масового інформування Кіровоградської області досліджуваного періоду. Археографічний метод дозволяє на основі масиву емпіричного матеріалу удосконалити відомості про відповідальних осіб редакційно-видавничого процесу та загальні напрямки й форми діяльності періодичних видань краю другої половини XIX – початку XX століття.

Критичний дискурс-аналіз дає можливість побачити взаємовплив преси та суспільства, проаналізувати місце журналістики в загальних ідейно-політичних процесах та її вплив на перебіг національно-визвольних змагань на теренах сучасної Кіровоградської області.

Є. Корнілов стверджує, що, лише знаючи всю систему друкованої періодики, можна дати глибинний аналіз її частин, окремих видань, здійснити їх відповідне групування та класифікацію, оцінити їх зміст та роль у суспільстві [101, с. 20]. Тобто, типологія дає змогу встановити місце видання у загальній системі ЗМІ, визначити його напрям, встановити успішність вико-

нання базових функцій журналістики, особливості конкурентної боротьби, роль в культурному та історичному житті краю. Типологія дає змогу надати кваліфіковану якісну оцінку аналізованого видання.

“Типологія – це метод (а також результат) наукового пізнання, наукової систематизації, класифікації (зокрема, газет, журналів, телерадіопрограм) на основі загальних для них ознак і властивостей” [194, с. 20]. Таким чином, типологія відображає будову всієї системи з усіма притаманними їй особливостями.

Значною мірою дослідники типології періодичних видань орієнтуються на підхід, запропонований О. Акоповим. Розроблена вченим типологія періодичних видань є досить обґрунтованою та розгорнутою. Попри те, сучасні дослідники журналістики модифікують її відповідно до викликів нового часу, згідно з поставленими завданнями дослідження.

Зміст підходу О. Аكوпова полягає в тому, що науковець розподілив типологічні ознаки за трьома групами, залежно від їх впливу на формування типу видання. Головними є типоформуєчі ознаки, до них належать: видавець, мета і завдання, читацька аудиторія. Також О. Акопов виділяє вторинні ознаки, а саме: авторський склад, внутрішня структура видання, оформлення, жанри, – ці ознаки залежать від типоформуєчих. Третю групу ознак, ще менш значиму та залежну від двох попередніх груп, складають такі, як: періодичність, об’єм видання, тираж, – ці ознаки вважаються формальними [1].

Деякі дослідники виділяють “формальні типологічні ознаки”, які характеризують тип періодичного видання за допомогою вимірюваних параметрів, що залежать від типоформуєчих та вторинних ознак [1, с. 44]. Серед них – періодичність, об’єм і тираж видання.

Тип видання залежить від соціальних процесів, на нього впливає політична, економічна, культурна та інші соціальні ситуації. Відповідно до соціальних перетворень тип може трансформуватися, набувати іншого вигляду чи зовсім зникати.

У роботі В. Різуна та Т. Скотнікової “Методи наукових досліджень у журналістикознавстві” [194] автори детально розглядають типологічний аналіз як метод наукового пізнання, в основі якого лежить метод “типології”. На думку дослідників, “...це метод (а також результат) наукового пізнання, наукової систе-

матизації, класифікації (зокрема газет, журналів, телерадіопрограм) на основі загальних для них ознак і властивостей” [194, с. 20]. Метод же “типологізації” орієнтований виявити стійкі ознаки та властивості об’єктів дослідження. Тобто, тип видання – це своєрідний узагальнений образ, який повторюється в певній мірі в групі реально існуючих органів масової інформації. Основним поняттям типологічного методу є “тип видання як модель”, що відбиває історичні ознаки певної кількості явищ і притому ігнорує ознаки, які вважаються несуттєвими.

В. Різун уточнив: “Типологізація – виявлення подібності та розходження досліджуваних соціальних об’єктів чи явищ, пошук надійних способів їх ідентифікації, а також критеріїв групування в межах прийнятої дослідником моделі. Результатом типологізації є виділення певних типів досліджуваних об’єктів чи явищ” [194, с. 20].

Поняття “типологізація” та “класифікація” відмінні, оскільки “клас” – це певна сукупність реальних об’єктів, а “тип” є ідеальним об’єктом, сконструйованим дослідником у результаті поєднання ряду характерних ознак.

“Процедура типологічного методу полягає у виявленні і формулюванні деякого числа ознак досліджуваних об’єктів (“диференціальних змінних”). Різні дослідники виділяють різну кількість факторів (ознак, основ, критеріїв), які дають змогу поєднувати видання в окремі групи, створювати узагальнені типологічні моделі” [194, с. 21]. На значущість цих критеріїв впливає соціально-економічна ситуація суспільства, в результаті перетворень деякі критерії втрачають свою значущість, а інші, навпаки, стають визначаючими.

До другорядних критеріїв можна віднести поділ преси за адміністративно-територіальною ознакою. Зі змінами політичного контексту змінюється значущість таких факторів, як кон’юнктура інформаційного ринку, видавець і засновник, власник видання. Скажімо, в часи преси російської імперії та національно-визвольних змагань ці критерії були визначальними, а в період однопартійної радянської преси їх значимість знизилася. А такі критерії як національно-мовні особливості є стійкими до політичних змін.

Отже, “Дослідження типології преси передбачають збирання емпіричних даних, опис різних типових модифікацій періо-

дичних видань і, нарешті, вицленовування типів на підставі системи ознак і їхніх компонентів” [194, с. 22]. В. Різун та Т. Скотнікова вважають, що дослідження будь-якої системи як множини об’єктів чи явищ починається з класифікації, та подають декілька основних класифікацій видань за різними ознаками: за цільовим призначенням – громадсько-політичні, або за специфічними інтересами (літературні, наукові, різні хобі, релігійні течії тощо); за домінуючим тематичним спрямуванням – інформаційно-аналітичні, розважальні, спортивні, медичні, фінансові, освітні тощо; за цільовою аудиторією – масові або для специфічних груп населення (дитячі, молодіжні, жіночі, для фахівців певної галузі тощо); за видавцем – державні, комунальні, акціонерні, приватні, а також видання певних організацій чи установ; за адміністративно-територіальним рівнем – міські, районні, регіональні, загальнодержавні; за мовою повідомлень; за способом розповсюдження – змішаний (передплата плюс роздільний продаж) або лише передплата (з поштовою чи кур’єрською доставкою або кабельними мережами) [194, с. 23].

Вчені вважають, що “Тип видання залежить від соціальних факторів – сукупності суспільних явищ і процесів різного характеру (політичних, економічних, культурних тощо). Типи видань змінюються, трансформуються, народжуються і зникають залежно від змін у суспільних процесах. Типологічні ознаки – це основні ознаки, які характеризують внутрішню структуру певного типу видань і водночас дають змогу досліджувати зв’язки між типами” [194, с. 24].

На думку І. Срібняка, класифікацію преси доцільно здійснювати за такими ознаками: 1) періодичність (щоденники, щотижневики, двотижневики, щомісячники, кварталники, щорічники); 2) територіальність – преса центральна (столична) та місцева (периферійна: губернська, обласна, міська, районна); 3) мова; 4) видавець (офіційна, урядова, відомча, приватна, громадських установ, наукових товариств); 5) стосунок до цензури (підцензурні та безцензурні видання; легальні й нелегальні); 6) зміст: а) загальні літературно-громадські, б) офіційно-відомчі, в) наукові та спеціальні, галузеві [221, с. 10].

Деякі методологічні аспекти дослідження типології засобів масової комунікації розробляла С. Штефан. Науковець виділила ряд методологічних підходів до розробки типології ЗМК: 1) ви-

бір, обґрунтування, класифікація ознак та показників (характеристик, категорій ЗМК і умов їх формування); 2) вибір методів систематизації й аналізу; 3) виявлення основних типоформуючих чинників-критеріїв (у тому числі й візуально); 4) встановлення зв'язків (залежностей) між ознаками; 5) побудова типології об'єктів на основі виявлення чинників з урахуванням взаємозв'язків між типоформуючими ознаками; 6) обґрунтування надійності отриманих показників.

Дослідниця зазначає, що більшість вчених, аналізуючи ЗМК, керуються переважно якісними показниками: тематична спрямованість, цільове призначення, характер інформації, аудиторія, форма власності, при цьому наголошує, що можливе розмежування ЗМК за такими типоформуючими (формальними, вимірюваними) ознаками, як тираж, періодичність, обсяг (формат, кількість сторінок), собівартість, ціна для пресових видань, тобто дослідження типології ЗМК за допомогою методів багатовимірного статистичного аналізу [281].

Типолог В. Тулупов, використовуючи досвід О. Акопова (формування типу видання за трьома групами типологічних ознак), розширив типоформуючі ознаки та класифікував їх у три системи типоформуючих факторів: об'єктивних, об'єктивно-суб'єктивних, та суб'єктивних. До системи об'єктивних факторів науковець відносить суспільно-економічну формацію, тип суспільства, соціально-економічний стан та політичну ситуацію в країні чи регіоні, законодавчу базу, кон'юнктуру інформаційного ринку, особливості читачької аудиторії (менталітет населення), технологічний фактор, міжнародний фактор. До об'єктивно-суб'єктивних – такі чинники, як мета, тип журналістики, професійні та етичні стандарти, характер інформування, маркетинг та менеджмент, читачька аудиторія, авторський склад, організаційна структура редакції, структура видання, жанрова політика, мова, стиль та географія матеріалів, реклама, дизайн, об'єм, тираж, періодичність, ареал та характер розповсюдження. До суб'єктивних факторів В. Тулупов відніс не тільки майстерність редактора, менеджерів, журналістів, технічних працівників, поліграфістів та ін., а й кваліфікацію читачів (підготовка читача, характер читання, співтворчість, читачька активність) [237]. Автор зазначає, що при трансформації об'єктивних факторів змінюється роль об'єктивно-суб'єктивних

типологічних критеріїв: якісь стають головними, якісь втрачають свою домінуючу позицію.

Дослідники сходяться у поглядах, що "...тип видання – це певний узагальнений образ, що повторюється в тій чи іншій мірі, в групі реально існуючих органів масової інформації; типологія – це метод (а також результат) наукового пізнання, наукової систематизації, класифікації газет (журналів, телерадіопрограм) на основі спільних для них ознак і властивостей. При цьому виділялася різна кількість факторів (ознак, підстав), що дозволяють об'єднати видання в окремі групи, створювати узагальнені моделі" [237]. "Змінилася соціально-економічна ситуація – змінюється і значимість типологічних критеріїв: якість стають провідними, якість втрачають лідируючі позиції" [237].

Вчений зазначає, що тип видання не сталий та багатофакторний, тому лише через розгляд типологічних ознак у системі, аналізуючи їх із врахуванням внутрішніх зв'язків, що змінюються час від часу, можна описати тип, а потім створити наукову модель конкретної газети [237].

На думку Є. Корнілова, тип видання – це історично складена сукупність друкованої періодики, стійке утворення, яке формується трьома факторами: видавець, призначення видання, аудиторія. Сукупність цих факторів створює типологічні характеристики видання, такі як зміст, рубрики, програма видання, склад редакції, жанри, періодичність, об'єм, тираж, дизайн видання [101, с. 10].

В. Бакшин, класифікуючи радянську пресу, виділив шість типоформуючих ознак: адміністративно-територіальний поділ, цільове призначення, вік читачів, національно-мовні особливості, періодичність та час виходу [7, с. 7]. За адміністративно-територіальною ознакою вчений поділив пресу на: всесоюзну, республіканську, крайову, обласну, міську, окружну, районну; за віковою категорією: для дорослих, молодіжна та дитяча; за національно-мовними особливостями: російськомовні, на національних та іноземних мовах; за періодичністю видання: щодення, щотижневі, з проміжковою періодичністю; за часом виходу: ранкові та вечірні.

На думку І. Михайлина, засоби масової інформації класифікуються за різними ознаками, головні засади їх класифікації такі: за регіоном поширення, за тематикою чи галузевою спеціалі-

зацією, за періодичністю, за типом аудиторії, а п'ята засада притаманна сучасній журналістиці, вона полягає в поділі ЗМІ за видом комунікаційного каналу [139, с. 85].

М. Недопитанський подає свою систему типологічних ознак, головних і другорядних. Так, до головних належать: а) ознака тематичної масштабності та рівня охоплення аудиторії; б) ознака власності; в) жанрова ознака; до другорядних ознак належать: професійно-галузева, ідеологічна, розважальність. За шкалою наведених ознак преса ділиться на декілька типів, за тематичною масштабністю та рівнем охоплення аудиторії: загальнонаціональна та регіональна періодика; за ознакою власності: бюджетна та комерційна; за жанровою ознакою: інформаційно-масова, аналітична періодика [151].

А. Волобуєва та Н. Сидоренко, вивчаючи історію преси Києва, виокремили дві найважливіші типологічні ознаки – періодичність та тематику. Враховувалися не лише спільні тематичні, а перш за все проблемно-тематичні особливості видань, що дало змогу зосередити увагу на основних моментах формування та становлення київської журналістики та допомогло глибше зрозуміти тенденції розвитку, динаміку та широку тематику періодичних видань [30, с. 18].

На думку вчених, не існує єдиної класифікації типологічних ознак періодичних видань. А. Волобуєва та Н. Сидоренко виходили з таких факторів: історичний розвиток, специфіка проблемно-тематичного наповнення, яке вважають стрижнем дослідження. За визначенням науковців, типологічну систему періодичної преси Києва склали одинадцять груп видань: громадсько-політична, релігійно-духовна, універсальна, професійна, науково-освітня, мистецька, сільськогосподарська, торгово-економічна, промислова, рекламно-довідкова, видання телеграм.

За періодичністю пресу Києва дослідники поділили на одноденні, щоденні, тижневі, двотижневі, щомісячні, двомісячні, щодадні, щоквартальні, піврічні, щорічні, видання, що виходили двічі на тиждень та тричі на тиждень. Траплялися видання із невизначеним терміном виходу – переважно додатки, протоколи, листки, праці та бюлетені.

Формуючи теоретичне підґрунтя типологічного аналізу періодичної преси Запорізького краю початку ХХ століття, Т. Хітрова вважала необхідним застосувати в процесі дослід-

дження системно-функціональний принцип, ґрунтований на використанні сукупності методів, зокрема історико-хронологічного, щоб розглянути типологічні групи преси за хронологією їх становлення та розвитку, географічний – для реконструкції відповідної системи преси за регіоном розповсюдження, та описово-порівняльний, який нерозривно пов'язаний із “формальними” показниками об'єкту дослідження [246, с. 29]. Також доцільним дослідниця вважає використання методу системного аналізу, запропонованого О. Шкільною, що допомагає розглянути пресу у її взаємозв'язках із владними структурами, соціальними інститутами та технічними каналами [246, с.29].

Ще одним із методів, використаних Т. Хітровою для дослідження преси Запорізького краю, став структурно-типологічний (або теоретико-типологічний) аналіз, що дозволяє на основі великого об'єму емпіричного матеріалу збудувати певну структуровану модель функціонування місцевої періодики, враховуючи соціоаудиторні потреби та особливості розвитку інформаційного простору регіону. Доцільність використання цього методу Т. Хітрова обґрунтовує думкою російської вченої Р. Ямпольської: “Багатофакторні моделі журналістики, засновані на її закономірностях, на її теорії, на методологічній базі інших наук і виявляти на цій основі позитивні і негативні тенденції у функціонуванні журналістики як системи, виробляти науково обґрунтовані рекомендації перетворень відповідно до розроблених моделей” [246, с. 30].

До корінних факторів, що дозволяють виділити регіональну пресу як складову історії розвитку розгалуженої системи регіональної періодики та виявити її умови функціонування, Т. Хітрова відносить такі “кількісно-якісні” характеристики як сфера розповсюдження, яка визначається сполученням адміністративно-територіальних, демографічних і мовних ознак. Вчена стверджує, що “...всі ці складові є супроводжувальними характеристиками типізації видань, що визначають основні типоформувальні фактори, а саме – видавець, читачка аудиторія, мета видання” [246, с. 31].

Існує ряд ознак, що дають змогу поєднати видання в групи, створити їх узагальнені моделі. На думку деяких дослідників, для встановлення типу видання потрібно використовувати лише головні типоформувальні ознаки, інші ж наголошують на необ-

хідності використання другорядних ознак для більш точного і ретельного вивчення типологічної приналежності певного часопису. Для типологічного дослідження кожен науковець обирає ті типологічні ознаки, які є більш релевантними для виконання поставлених завдань (ознаки, які, на його думку, впливають на формування типу видання). При цьому дослідник створює власну систему ознак, на якій базується система аналізу. Створення такої індивідуальної системи дає можливість глибше дослідити певне видання, зрозуміти його місце в системі ЗМІ та визначити його роль у соціальному житті суспільства.

Домінуючими факторами формування системи періодики Кіровоградщини є такі кількісно-якісні характеристики: сфера розповсюдження, яка визначається географічними, демографічними та національно-мовними ознаками, основними ж типологічними факторами типологічної системи преси Кіровоградщини є такі: видавець, читацька аудиторія, мета видання. Так, за **географією розповсюдження**, або територіальною ознакою, преса поділяється на повітову та міську, яка видавалася протягом досліджуваного періоду в кількох містах краю: Єлисаветград, Олександрія, Знам'янка. Слід зазначити, що до губернських газет часто видавалися додатки, які готувалися, а деякі й друкувалися в Єлисаветграді.

Переважає більшість Єлисаветградської преси засновувалася як міська, але з часом окремі видання розвивалися, відкривали свої філіали в інших містах, мали своїх кореспондентів у губерніях, а найпотужніші – в інших країнах. Передплата на видання охоплювала майже всю територію сучасної Кіровоградської області й міст інших губерній: Златопіль, Балта, Кременчук, Черкаси, Херсон, навіть Одеса та Санкт-Петербург.

За **типом засновника** пресу можна поділити на офіційну (видання органів самоуправління краю) та приватну (засновники – приватні особи, партійні осередки, профспілки, навчальні установи, професійні об'єднання).

За **національно-мовною** ознакою періодичні видання краю були представлені українськомовними, російськомовними та двомовними виданнями (здебільшого – більшовицька преса). З-поміж численних національних меншин (євреї, болгари, греки, серби та ін.) лише євреї видавали свої власні періодичні друковані органи. Українськомовна періодика виникла досить пізно (в

1917 році), попри пом'якшення існуючого політичного режиму в 1906 році в Єлисаветграді друкувалися лише поодинокі статті рідною мовою в російськомовних виданнях.

За **демографічною** ознакою преса Кіровоградщини представлена молодіжними виданнями (учнівська та комсомольська преса). До 1917 року в місті не виходило жодної молодіжної газети, інформаційні інтереси молоді були представлені лише статтями в масовій періодиці. Відсутність цього сегменту в інформаційному просторі краю пояснюється, перш за все, неприбутковістю видання дитячої та молодіжної преси. У 1917 році почала виходити учнівська газета “Ученический Вестник”. Згодом видання молодіжної періодики поживалося, що було зумовлене становленням однопартійної більшовицької періодики, оскільки більшовики вбачали в періодиці могутню інформаційну зброю. Так у краї з'являлися одна за одною молодіжні комсомольські видання.

За **проблемно-тематичним** спрямуванням пресу Кіровоградщини можна поділити на універсальну (політематичні масові видання) та спеціалізовану. Ці часописи можна класифікувати за їх тематично-змістовою характеристикою, на основі спільних класифікаційних ознак декількох типологічних груп: громадсько-політичні (загальнополітичні) – офіційна та масова преса, літературно-мистецькі (літературно-художні) – група розважальної періодики, молодіжні (учнівські), спеціалізовані (науково-освітні, сільськогосподарські, медичинські), релігійні видання. Велика кількість видань Кіровоградщини висвітлювала широкий спектр тематичних напрямків, у тому числі й спеціалізовану тематику. Так виник тип універсальної періодики, що обслуговувала інформаційні інтереси масової аудиторії. Звичайно, такі видання набували великого попиту серед населення краю, ставали інформаційними гегемонами, зайнявши свою нішу в соціально-культурному житті краю, та залишили чіткий слід в історії Кіровоградської області.

З 1917 року на процес типологічного моделювання преси Кіровоградщини впливає ідейно-політичний фактор, який стає домінуючим. Цей чинник визначив подальше формування типів видань, їхню тематичну та жанрову політику. Серед цих видань можна виділити такі типологічні групи: соціалістичні (видання партій російського соціалістичного крила), національно-

патріотичні, комуністичні (більшовицькі), анархістсько-повстанські та антикомуністичні видання (добі Денікінщини). Видання військово-політичних сил сформували ідейно-політичний дискурс Кіровоградщини, який складався із системи дискурсів: соціалістично-революційний, український національно-патріотичний, анархістсько-повстанський, антикомуністичний дискурс періоду Денікінщини та комуністичний, який із становленням та зміцненням більшовицької влади трансформувався в ідейно-політичний дискурс радянської влади.

Саме соціально-політичні перетворення, притаманні цьому періоду української історії, дали змогу зародитися першій українській періодиці та становленню такого типу преси як національно-патріотична періодика, сприяли національно-духовному відродженню України початку ХХ століття.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи досвід зарубіжних та українських журналістикознавців у галузі типологічного аналізу, робимо висновок, що на сьогодні розроблена ґрунтовна теоретико-методологічна база досліджуваного питання, яка сягає й сучасних тенденцій розвитку науки вже у складі соціальних комунікацій.

Поява та розвиток нових наукових напрямів стимулювали розширення поняттєво-термінологічного й методологічного апарату українського журналістикознавства. Праці останніх років свідчать про те, що зріс інтерес науковців до вивчення історії регіональної преси, оскільки історія української журналістики не вичерпується історією центральної періодики, а формується сукупністю регіональних моделей журналістики. Одним із пріоритетних напрямів наукових пошуків є дослідження дискурсу, зокрема в репрезентації ідейно-політичного спрямування періодичних видань.

Після розгляду історико-краєзнавчих розвідок, було встановлено, що вчені Кіровоградщини обстежили низку історико-культурних та масовокомунікаційних процесів. Серед них освіта, наука, торгівля, виробництво, телеграфний зв'язок, місцеве самоврядування, профспілковий рух, розвиток друкарства, зага-

льнополітичний стан краю тощо. Перелічені фактори сприяли становленню соціальних комунікацій, зародженню періодичних видань, формуванню системи масового інформування. Потреба в комунікації та її специфіка спричинили процес диференціації преси та появу нових типологічних одиниць. Часописи, що забезпечували ті чи інші інформаційні потреби як широкої читачької аудиторії, так і читачів зі спеціальними, професійними інтересами, об'єднувалися в типологічні групи, що утворили механізм масового інформування населення.

Опираючись на теоретико-методологічні праці та емпіричну базу дослідження, розроблено типологічну систему преси Кіровоградщини 1874 – 1921 років, яка дозволила встановити закономірності зв'язку між видавцем – виданням та читачькою аудиторією. Основними типоформувальними факторами системи преси Кіровоградщини були: видавець, читачька аудиторія, мета видання. Домінуючим фактором формування системи періодики Кіровоградщини була сфера розповсюдження, яка визначалася географічними, демографічними та національно-мовними ознаками.

Так, за географією розповсюдження або територіальною ознакою, преса краю представлена повітовими та міськими виданнями, які виходили протягом досліджуваного періоду в Єлисаветграді, Олександрії та Знам'янці. За типом засновника періодика Кіровоградщини типологізована на офіційні (видання органів самоуправління краю) та приватні часописи (засновники – приватні особи, партійні осередки, профспілки, навчальні установи, професійні об'єднання). За національно-мовною ознакою преса краю поділена на українськомовні, російськомовні та двомовні видання. З-поміж численних національних меншин свої власні періодичні друковані органи видавала єврейська громада. Українськомовна періодика виникла досить пізно (в 1917 році). За демографічною ознакою преса Кіровоградщини презентована молодіжними виданнями (учнівська та комсомольська преса). За проблемно-тематичним спрямуванням преса Кіровоградщини представлена універсальними (масові видання) та спеціалізованими часописами.

З 1917 року на процес типологічного моделювання періодики краю впливав ідейно-політичний фактор, який став визначальним у формуванні тодішньої системи преси з притаманним їй

широким спектром видань відповідного спрямування: соціалістичні (видання партій російського соціалістичного крила), національно-патріотичні, комуністичні (більшовицькі), анархістсько-повстанські та антикомуністичні (добі Денікінщини).

Отже, емпіричне обґрунтування запропонованої типологічної класифікації преси, типоформувальних факторів та типологічних ознак дали підстави констатувати, що преса Кіровоградщини (1874 – 1921 років) становила самостійну, чітко організовану, сталу систему масовокомунікаційного забезпечення регіону, що складалася з основних типів періодичної преси, які формувалися та видозмінювалися у тісному зв'язку з історичними обставинами. Синтезувавши політичні, соціальні, економічні, культурні, національні реалії того часу, преса стала унікальним літописом життя краю, джерелом фіксації соціальної пам'яті місцевої громади.

РОЗДІЛ 2

ТИПОЛОГІЧНА СИСТЕМА ПРЕСИ КІРОВОГРАДЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1. Історико-культурні та соціокомунікаційні передумови формування місцевої преси

Зародження кожного періодичного видання та об'єднання їх у типологічні групи, формування розгалуженої системи преси обумовлені суспільно-політичними, економічними, історико-культурними факторами. Розвитку суспільної комунікації, а згодом – зародженню періодичної преси на Кіровоградщині у 1874 році сприяла низка загальнодержавних та регіональних історико-культурних та соціокомунікаційних передумов.

Кіровоградська область розташована в самому центрі України, що зумовлює перетин і врівноваження різних тенденцій регіонів України, насамперед в інформаційній сфері. Безкрайні степи Кіровоградщини простяглися в межиріччі Дніпра та Південного Бугу, в південній частині Придніпровської височини. На початку ХІХ століття землі сучасної Кіровоградщини належали до Новоросійської губернії, згодом – до Херсонської. У січні 1939 року, відповідно до рішення Президії Верховної Ради СРСР із метою поліпшення господарювання, в краї було створено Кіровоградську область, до складу якої увійшли 24 райони, “запозичені” у сусідніх областей – Миколаївської, Одеської, Київської, Дніпропетровської та Полтавської [84, с. 52].

У кінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття основну частину адміністративних утворень краю складали сільські поселення (близько 81%). Характерними для того періоду були українські та російські хутори, села, слободи та купецькі землеволодіння.

У той час та території краю діяли два військові лазарети та одна лікарня. “Тривалий час єдиним навчальним закладом краю було перше повітове (початкове) училище на 68 дітей, відкрите в Єлисаветграді 1811 року. Лише в середині 30-х років ХІХ століття відкрито кілька парафіяльних шкіл у великих торгових селах та містечках, повітових шкіл та училищ. У Єлисаветграді,

Олександрії, Новомиргороді, Бобринці у 40 – 50-х роках XIX століття було три повітові училища, трикласна повітова школа, які здебільшого давали лише початкову освіту” [84, с. 25].

Культурним, економічним та промисловим ядром краю був Єлисаветград. “Заснуванню міста Єлисаветграда послужила фортеця св. Єлисавети, котра особистим указом Імператриці Єлисавети Петрівни від 11 січня 1752 року була урочисто закладена генералом Глебовим. Проте у зв’язку з деякими перешкоджаючими обставинами приступили до її будівництва лише 18 червня 1754 року. Фортеця св. Єлисавети була побудована серед дикого степу, поблизу запорізьких зимівників, на правому – нагірному – березі річки Інгул. Вона призначалася для захисту цього краю від набігів татар та запорожців...” [172, с. 3].

Край почали називати Новою Сербією, оскільки сюди активно переселялися серби. Представникам інших національностей також дозволялося селитися біля фортеці: грекам, молдаванам, росіянам, полякам, а також співвітчизникам із сусідньої Чернігівської губернії та кримінальним і релігійним (старообрядцям) утікачам. Очолювати переселення було доручено полковнику І. Хорвату, який кинув служіння австрійській владі за утиски своїх прав та віри. Переселенцям надавалося право вільно селитися в краї, будувати свої церкви, училища, служити у місцевих полках та вести вільну внутрішню та зовнішню торгівлю з Кримом, Молдовою, Польщею. Можна сказати, що громада Єлисаветграда почала від самих початків розбудовуватися на засадах толерантності та світоглядного плюралізму, до яких сучасний світ дійшов тільки у XXI столітті – в епоху глобалізації. Проте оборонна споруда міста – фортеця – незмінно відповідала високим цілям царської політики, про що сказано в енциклопедії “Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область”: “Засновуючи тут фортецю, царський уряд мав намір використовувати її й для боротьби проти народних повстань. Так, у листі київського віце-губернатора до очаківського паші вказувалося, що укріплення будується “для охорони і захисту від свавільних людей – гайдамаків – російських кордонів і того поселення, яке поблизу польського кордону з недавнього часу чиниться і Новою Сербією називається” [92, с. 82].

Згодом кількість населення краю починає зростати: на початку XIX століття кількість дворів біля фортеці подвоїлась, а

вже у середині XIX століття Єлисаветград став доволі великим містом. У ньому проживало 90 тисяч чоловік, що було лише вдвічі менше, ніж у тогочасному Харкові. З виникненням нового міста у краї почав упроваджуватися прогрес та здійснюватися торгово-промисловий розвиток. У місті сформувалася потужна торгово-промислова еліта, край став важливим торговим пунктом півдня імперії, оскільки фортеця гарантувала захист від нападів грабіжників. Торгівля в Єлисаветграді розвивалася завдяки тому, що місто мало вигідне географічно-економічне розташування. Через Єлисаветград проходили торговельні та транспортні шляхи у низку країн світу: до Польщі, Росії, Молдови, Криму, Туреччини. Місто славилася торгівлею на всю імперію, особливо своїми масштабними ярмарками, яких проводилося чотири на рік, вони мали велике значення для економічного життя краю. Сільськогосподарські продукти вивозилися в Київ, Варшаву, у Прибалтику, на Кавказ, у далекий закордон.

Новій хвилі розвитку торгівлі сприяло відкриття першої залізничної лінії в Єлисаветграді в 1868 році. Залізниця з'єднувала місто з Одесою, Харковом, Подніпров'ям, Донбасом, Москвою. “За доби капіталізму значення і можливості торгівлі різко зростають, з'являється безліч торгових фірм, товариств, об'єднань тощо. В Єлисаветграді з кінця XIX століття по 1917 рік діяло більше ста торгових товариств” [4, с. 11]. Одночасно з торгівлею розвивається промисловість Єлисаветградщини.

У другій половині XIX – на початку XX століття економіка Російської імперії стрімко розвивалася. Не оминув прогрес і земель Кіровоградщини. “Херсонська губернія тоді ще не могла похвалитися потужними розробками залізної руди, вугілля чи інших корисних копалин, але цей степовий край був багатий сільськогосподарськими угіддями. Тому тут користувалися значним попитом підприємства, які забезпечували землеробів технікою і реманентом або переробляли сільськогосподарську продукцію” [178, с. 26].

Адрес-календар і Довідкова книга по м. Єлисаветграду та повіту “Ежегодник Голоса Юга” на 1911 рік інформує про тогочасний стан промисловості та торгівлі: “В промисловому і торговому відношенні Єлисаветград безсумнівно є здоровим центром на півдні Росії і в деяких галузях промисловості та торгівлі може претендувати на доволі помітне місце. Такі: вироб-

ництво сільськогосподарських машин та знарядь, млинова та мукомельна справи, мануфактурна торгівля. Інші галузі, хоча й відіграють помітну роль в промисловому житті, не можуть, однак, називатися домінуючими” [58].

У місті Єлисаветграді та повіті на початку ХХ століття працювало 7 фабрик землеробських машин, 6 чавуноливарних та механічних виробництв, 6 цегляних заводів, 18 млинів та ряд підприємств харчової промисловості. Таким чином, воно стало центром металургії та важкої промисловості, про що пише В. Крижанівський: “1920 року український учений І. Вологодцев, вивчаючи перепис 1897 року, зарахував місто Єлисаветград до першої економічної групи – фабрично-заводської” [107, с. 175-176].

“Швидке заселення та господарське освоєння краю потребувало організації чіткого керівництва ним. В наслідок чого на початку другої половини ХІХ століття потреба в послугах телефонного зв’язку збільшилася і розпочався відносно швидкий розвиток останнього” [97, с. 84].

Розширення кордонів Російської імперії на південь призвело до потреби зв’язку далеких провінцій із центром. Так, у 1855 році була запущена перша телеграфна станція Москва – Київ – Кременчук – Єлисаветград – Миколаїв. З часом роль телеграфу в управлінні краєм все зростає. Так, у 1913 році через Єлисаветград проходили повідомлення з усієї імперії та ряду інших країн (Австро-Угорщина, Німеччина, Великобританія, Франція, Швейцарія, Голландія, Італія, США та інші).

В другій половині ХІХ століття в місті стрімко формуються інтелектуальні сили. У Єлисаветград із Бобринця переїзять І. Тобілевич, М. Кропивницький та інші зачинателі національного театрального мистецтва в Україні, починають формуватися українофільські гуртки. Складно переоцінити внесок українофільської громади в життя та розвиток соціокультурної сфери міста. “Відразу ж мусимо зазначити, що формально в Єлисаветі не було створено цієї організації української демократичної інтелігенції, проте лише формально” [116, с. 45]. Ще до заснування громади в Єлисаветграді, на початку 70-х років місцева інтелігенція активно залучалася до справ Одеської та Київської громад. І. Тобілевич на запрошення київської громади брав участь у відкритті Південно-Західного відділу Російського географічного

товариства. Цей гурток стимулював розвиток української справи, він розбудив серця млявих українців та створив фанатів фольклору та етнографії – згадує очевидця подій, громадська діячка С. Русова [116 с. 45].

Традиції київської громади значно вплинули на формування та розвиток елисаветградського гуртка. Офіційно зареєструвати громаду не вдалося. Цьому стали на заваді заборони царським урядом у 1876 році організовувати громадські рухи, звинувачені в “сепаратизмі” та “українофільстві”. Але урядові заборони не зашкодили організації політичного гуртка, а лише пришвидшили. 1876 рік можна вважати роком народження українофільської громади Єлисаветграда. Саме в цьому році до міста приїздить Опанас Михалевич, після розгрому Київської громади йому заборонялося проживати в Києві, певний час він перебував на Полтавщині, потім брав участь у Російсько-Турецькій війні, а по її закінченню за порадою В. Антоновича переїхав до Єлисаветграда, оскільки саме тут, на думку останнього, потрібні були інтелектуальні сили.

Завдяки О. Михалевичу єлисаветградський гурток набув більш чіткого та виразного політичного спрямування. Він збагатив гурток “громадівським” досвідом. З того часу значно змінилися преференції об’єднання: якщо І. Тобілевич орієнтувався винятково на українську інтелігенцію, то О. Михалевич до роботи почав активно залучати молодь – випускників гімназій, а часом і учнів старших класів.

Єлисаветградський гурток мав двох потужних лідерів – І. Карпенка-Карого та О. Михалевича. Їхні погляди на політику часто не збігалися, про що згадував Є. Чикаленко: “Михалевич, як драгоманівець і переконаний федераліст, гостро критикував народовольческу програму, доводячи, що тактика їхня глибоко помилкова: вони хочуть захопити в свої руки державний апарат і шляхом декретів перестроїти весь лад Росії, а це не можливо, бо периферії в разі повстання підуть своїм шляхом. К. Карий, що практично добре знав життя, особливо адміністративний лад у Росії, був тої думки, що коли хто захопить центр, то той, опершись на поліцію та військо, не тільки буде правити Росією, а зможе й заводити новий лад, якщо він не буде протиприродний. Тепер життя довело, що К. Карий мав рацію” [116, с. 57]. Науковець та краєзнавець Л. Куценко написав, що обидва диспутан-

ти мали рацію, хіба що секретар поліції Тобілевич глибше пізнав імперську суть Росії.

Помітний вплив на розвиток культурного життя краю, його освітніх процесів мала інтелектуалка та громадська діячка Н. Бракер. Вона сприяла відкриттю низки дошкільних навчальних закладів, підтримувала тісні зв'язки з київськими та елисаветградськими українофільськими громадами, листувалася з Л. Толстим. На початку 80-х років робота гуртка значно пожвавішала, коли підключилися такі потужні сили як С. Русова, Т. Василевський, Д. Маркович. У 1889 році на службу в Єлисаветградський окружний суд вступив С. Шелухин, який також брав активну участь у житті гуртка [215, с. 155 – 157]. Єлисаветград стає одним із центрів формування українофільських громад. Незважаючи на потужну політичну складову, елисаветградський гурток за показником культурного розвитку випереджав усі інші українські осередки. Гурток залучив до літературної праці, фольклористики та етнографії братів Тобілевичів, А. Грабенка, Т. Василевського, Д. та О. Марковичів, М. Левицького, О. Волошина, О. Тарковського (батька Арсенія Тарковського та діда Андрія Тарковського) та інших.

Своєю ідейно-політичною, художньо-культурною діяльністю гуртківці створювали навколо себе український простір, якого так не вистачало в умовах Російського імперського поневолення, до їх числа постійно приєднувалися небайдужі люди, громадські та культурні діячі, інтелігенція, учнівська молодь, і головне, що їхня творчість була затребувана у місцевого населення. “І ще одне і дуже важливе – елисаветградські гуртки творили українську людину, власне, вони засвідчили відродження суверенної української особистості, людини діяльної на ниві національного поступу. Чи не тому так густо українських гуртківців ми згодом знайдемо на чільних посадах в урядах УНР” [116, с. 57]. Єлисаветградський гурток зробив багато справ задля відродження української нації, формування потужної когорти української інтелігенції.

У кінці XIX століття – на початку XX століття в Єлисаветграді розвивається мережа початкової та середньої освіти: Єлисаветградська чоловіча гімназія, в якій навчався письменник, політик, голова Директорії В. Винниченко, відомі письменники та журналісти І. Шкловський (псевдонім Діонео) та

Єлисаветградська жіноча гімназія

Єлисаветградська чоловіча гімназія

А. Шполянський (псевдонім Дон Амінадо), Д. Горшков (громадський діяч, політик, публіцист, редактор та видавець місцевої газети “Голос Юга”) та жіночі гімназії, Єлисаветградське жіноче семикласне училище, Єлисаветградське кавалерійське училище, Єлисаветградське реальне земське училище. Цей навчальний заклад дореволюційного Єлисаветграда по праву вважався одним з найкращих у краї. Тут навчалися відомі своїм талантом архітектор Я. Паученко, інженер, батько Нобелівського лауреата І. Тамма – Є. Тамм, письменники Ю. Яновський, Є. Маланюк,

театральні діячі М. Садовський, П. Тобілевич (майбутній артист П. Саксаганський), О. Тарковський [116]. У цьому навчальному закладі з 1875 по 1881 рік навчався й майбутній меценат, громадський діяч Є. Чикаленко. Можна припустити, що саме перебування в Єлисаветграді вплинуло чи навіть сформувало українофільські погляди Євгена Харлампійовича. Є. Чикаленко сидів за однією партою з П. Тобілевичем, товаришував з ним, бував у гостинній родині Тобілевичів, чий будинок вважався осередком культурного життя Єлисаветграда. Серед гостей Тобілевичів були М. Заньковецька, М. Кропивницький, М. Старицький, подружжя Русових та інші непересічні особистості. Потрапивши в центр активного громадського життя повітового міста, Є. Чикаленко формувався як подвижник відродження української державності [116]. Академічної потужності закладу надавали викладачі М. Марков (історик, філолог теоретик педагогіки) та В. Ястребов (етнограф, археолог, постійний автор “Киевской старины” та ряду інших видань) та інші педагоги, знані в усій імперії. Очолював заклад М. Завадський, провідний педагог, реформатор освіти, сенатор. У той час Михайло Ромулович веде активну педагогічну діяльність та поширює новітні педагогічні думки, друкується в багатьох часописах, присвячених цій тематиці, веде активне листування з провідними педагогами, зокрема зі Л. Толстим.

У своїй книзі “Потяг на третьому шляху” письменник А. Шполянський писав про Єлисаветград: “Держалося місто та трьох китах: Вокзал, Тюрма, Жіноча гімназія” [54, с. 15]. Так письменник охарактеризував роль гімназії в житті міста. Навчальні заклади помітно вплинули на розвиток громадсько-культурного та суспільно-політичного життя краю. Відомі випускники гімназій започаткували потужне інтелектуальне підґрунтя національного розвою регіону, залишили помітний слід в українській та світовій культурі. У спогадах випускник чоловічої гімназії Ф. Нікітін писав, що серед учнів були досить популярними ідеї українізації, зацікавлені відвідували зібрання української філії [78, с. 15].

“Всі учбові заклади міста, і гімназії зокрема, знаходились під протегуванням Едінбурзького університету (Шотландія) і наші випускники мали змогу продовжувати там освіту. Відомо,

що в Едінбурзі деякий час вчився майбутній видатний вчений-фізик, випускник чоловічої гімназії І. Є. Тамм..." [78, с. 15].

Єлисаветград по праву вважається колискою українського театру, саме тут сходили до мистецького олімпу І. Тобілевич, М. Кропивницький, М. Заньковецька, П. Саксаганський. Зачаровані мистецтвом Мельпомени єлисаветградці вдома, в школах, на заводах та фабриках створюють невеличкі драматичні гуртки. Один із таких на машинобудівельному заводі братів Єльворті переріс в аматорський театр, саме в ньому починав свою кар'єру відомий український актор і режисер Г. Юра. Єлисаветград дав Україні дві акторські родини: Тобілевичів та Юрів.

Помітне місце в розвитку Кіровоградщини належить єврейській громаді. Відразу після заснування фортеці святої Єлисавети у краї почали селитися євреї. Їхня кількість у місті постійно зростала, за результатами перепису 1859 року кількість євреїв складала 2323 особи, що становило третину від основного населення Єлисаветграда. Євреї відіграли помітну роль у соціально-економічному та культурному житті міста, залишивши в історії імена композитора Ю. Мейтуса, лікаря Н. Ширмана, письменників І. Шкловського та А. Шполянського, фізика і хіміка Д. Талмуда та інших.

Революційні події в лютому 1917 року, згодом падіння монархії спричинили нові демократичні перетворення в краї. 21 березня 1917 року відбулися перші збори українських громад краю, які підтримали створення революційних органів влади. Попри функціонування в місті українських громад в імперські часи мовою навчання в школах та училищах була російська. Демократичний поступ 1917 року дав можливість дітям здобувати знання українською мовою. "Тільки з цього року діти на Вкраїні дістали собі право вчитися на рідній мові, мові всіх батьків...", – так зазначалося в листі Генерального секретаріату справ освіти України, що надійшов до єлисаветградської земської міської управи [270, с. 146].

Згадуючи родину Кияшків, колишній єлисаветградець, емігрант О. Семененко писав Є. Маланюку: "Миша Кіяшко учився зі мною. Дім їхній на Київській вулиці був, у їдальні картина "Гість із Запоріжжя" – тодішній тест на українство (і в нас висіла)... Батько – Кіяшка... був справжній, глибокий патріот, говорив з дітьми по укр., на базарі одкрив (нижче мосту) навпроти

булошної Прохорова українську книгарню... Це й була Єлисаветська “Киевская старовина” [270, с. 147].

У березні цього ж року в місті було створено “Українську громаду учнів середніх шкіл”, Педагогічне товариство, 9 квітня 1917 р. відновлюється відділення української культурно-просвітницької організації “Просвіта”. Один із її найвидатніших діячів М. Улезко починає читати лекції українською мовою, що викликає неабиякий ажіотаж у місті” [92, с. 161]. Об’єднання організовувало громадські читання, відкривало бібліотеки та читальні. Головою “Просвіти” був обраний В. Нікітін. У 1918 році українізація посилилася. Для вчителів народних шкіл діяли курси з української мови, історії України та математики.

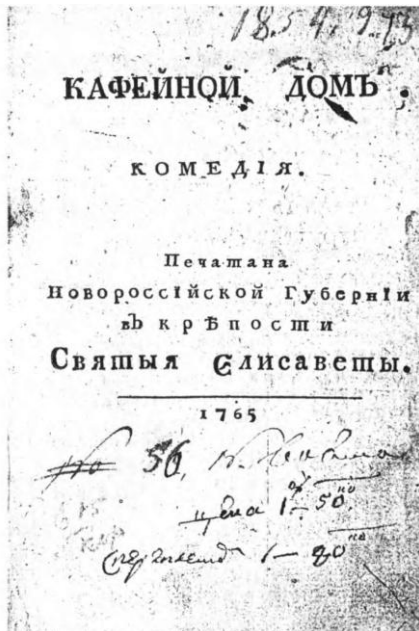
У місті базувалися в складі австро-угорських частин Українські січові стрільці з Галичини. У канікулярний час січові стрільці організовували народні вечірні та недільні школи, проводили іншу просвітницьку роботу, в тому числі влаштовували вистави [28, с. 23]. УССівці полюбляли відвідувати “Хутір Надія”, родинний маєток, збудований Іваном Карпенком-Карим. Січові стрільці та Стартегічна Рада Глодоського Вільного Козацтва на початку 1918 року перейменували місто в Єлисавет, відмовившись від старої імперської назви.

Швидкі темпи національно-культурного відродження краю й перший досвід українізації освіти зумовили й свої складнощі, оскільки було обмаль підготовлених кадрів, дефіцит підручників та супротив чиновників старої влади. “Але завдяки зусиллям національно свідомих учителів, “просвітян”, представників Центральної Ради, УНР, гетьманату, Директорії у Єлисаветграді поступово впроваджувалося вивчення рідної мови в початкових школах, розпочала діяльність державна українська гімназія, українізувалися інші середні навчальні заклади, у т. ч. громадська жіноча гімназія. Отримання освіти мовою батьків, вивчення національної минувшини стали реальними вперше з часів колонізації Центральної України імперією Романових” [270, с. 151].

У 1918 році в Єлисаветграді діяв орган Конфедерації анархістських організацій України “Набат”. Улітку 1919 року війська А. Денікіна зайняли Єлисаветград, витіснивши з міста більшовиків та повстанців. Встановлюючи меншовицький лад, білогвардійці розпочали нову хвилю єврейських погромів та реквізицій. “Улітку та восени 1920 року продовжувалося збройне

протистояння між повстанськими загонами та більшовицькими військами, яке завершилось придушенням національно-визвольного руху. У краї було остаточно встановлено радянську владу” [92, с. 175].

Ще з часів заснування в Єлисаветграді (тоді ще у фортеці Св. Єлисавети) діяла одна із небагатьох друкарень в імперії. Са-

*Одна з перших книг
Кіровоградщини*

ме в цій друкарні була надрукована вперше в Україні книга комедія Ж. — Б. Руссо “Кофейный дом”; у вихідних даних зазначалося, що книга надрукована в Новоросійській губернії у фортеці Святої Єлисавети в 1765 році; згодом вийшла й інша книга автора. За різними даними в Єлисаветграді до початку ХХ століття працювало від 7 до 14 друкарень. У довідковому альбомі “Фабрики, заводы и рудники Южной России” подається список підприємств півдня Росії, що функціонували на початку ХХ ст. У ньому розміщувалася інформація і про єлисаветградську промис-

ловість, тож, за його даними, у Єлисаветграді працювало сім потужних друкарень (діяльність малозначущих підприємств, як правило, у таких виданнях не висвітлювалася).

Серед цих підприємств найпотужніша друкарня М. Гольденберга: вона була оснащена керосиновим двигуном і там працювало 39 робітників [259, арк. 51], інші друкарні були меншими й оснащувалися або електродвигуном, або ручними двигунами, серед них друкарня Д. Шполянського (12 робітників), М. Фінкеля та Г. Резнікова (5 робітників), А. Болтянського (15 робітників), Б. Бургедорфа (15 робітників),

В. Лапідуса (8 робітників), А. Селевіна (15 робітників). Всі друкарні розміщувалися неподалік залізниці [178, с. 28-29].

На той час в Єлисаветграді не існувало спеціалізованих друкарень. Найчисленнішими виданнями були офіційні: звітна документація, протоколи засідань повітової влади, відомості про огляд навчальних установ, збірки постанов, скажімо: “Систематический свод постановлений Елисаветградского Уездного Земского Собрания за 1865 – 1895 годы”.

“Офіційні видання були фінансовою опорою друкарень. Збереглися документи про віддачу з торгів друкарських робіт для міської управи на початку XX століття. М. Гольденберг виконував значну частину таких замовлень. Друкарня виготовляла не лише фінансові звіти та іншу офіційну книжкову продукцію, але й різноманітні бухгалтерські, касові, конторські квитанції та інші книги і зошити, а також призовні списки, обкладинки для справ, різноманітні бланки звернень, оголошень, повісток, зобов’язальних постанов, картки...” та іншу продукцію необхідну для діяльності офіційних установ [199, с. 249].

Другою великою групою видавничої продукції були навчальні, наукові та довідкові видання. До цієї групи входили підручники викладачів єлисаветградських гімназій та училищ, скажімо “Повторительный курс русского языка (граматический). Справочная книга для учащихся” за упорядкуванням М. Крижанівського, праці В. Ястребова, М. Маркова та інші. Помітне місце у видавничому ряді займала художня література. У 1875 році в друкарні А. Гольденберга побачила світ перша україномовна книга в місті І. Гриненка (Й. Шевченка).

У друкарні братів Шполянських у 1897 році вийшла краєзнавча праця “Исторический очерк г. Елисаветграда” упорядником та видавцем був міський голова Єлисаветграда А. Пашутін, частину книги “Народна освіта і навчальні заклади” належить перу викладача російської мови та літератури Єлисаветградського реального земського училища М. Маркова.

Інший величезний пласт видавничої продукції займали єлисаветградські періодичні видання, які виходили здебільшого в друкарнях Гольденбергів, Шполянських та А. Селевіна.

2.2. Офіційна преса Кіровоградщини в системі інформаційної діяльності місцевого самоврядування

Першою типологічною групою, що зародилася на теренах Кіровоградської області, стала офіційна преса, поява якої пов'язана з розвитком адміністративної системи, структур влади та міського самоврядування.

У першій половині XIX століття Єлисаветград був військовим центром півдня Росії, повітовим містом був Бобринець. Лише у 1861 році місто перейшло з-під військового відомства до цивільного. “1861 р. відкрив нову сторінку в історії українських земель у складі Російської імперії. Росія стала на шлях системних реформ. Початок реформам було покладено маніфестом Олександра II від 19 лютого 1861 року про скасування кріпацького права. Радикальні зміни в суспільстві були спричинені судовою реформою, впровадженням земського самоврядування...” [92, с. 108].

1 січня 1864 року було затверджено “Положення про губернські та повітові установи”, яке заклало фундамент земських реформ. Так, в Олександрії та Єлисаветграді утворилися Повітові Земські Зібрання та Повітові Земські Управи. До складу Повітового Земського Зібрання обиралися гласні від повітових землевласників, міських та сільських громад. Відповідно, вибори до Повітового Земського Зібрання проводилися на зборах землевласників, міських та сільських товариств” [92, с. 109].

У 1865 році до Єлисаветграда з Бобринця були переведені повітові установи. 1870 року в Єлисаветграді було введено нове міське положення: “Відповідно до міської реформи 1870 р. у містах запроваджувалися органи міського самоврядування – думи. Компетенція органів міського самоврядування, як і земського, була широкою...” [92, с. 111].

Становлення адміністративних структур та загалом суспільних процесів спонукало до розвитку масовокомунікаційної сфери, члени думи та управи почали розуміти, наскільки важливо мати друкований орган, який сприяв би становленню комунікації всередині владних структур губернії та поширював інформацію про діяльність влади для жителів міста й повіту. 13 вересня 1865 року гласний П. Зелений вніс пропозицію: “Так

Павло Зелений

як суспільство повинно знати, як ідуть наші земські справи і як представники його користуються своїми повноваженнями, так як гласність Земських Зібрань повинна вважатися не правом публіки, а нашим обов'язком, – все, що трапляється на наших зібраннях, повинно бути відкритим для всенародного контролю в честь та осудження. Внаслідок всього цього ми, нижче підписані, усвідомлюючи всю важливість покладених на нас обов'язків та відповідальності, пропонуємо Єлисаветградському Повітовому Земському Зібранню

розробити прямо зараз постанову про постійний друк журналів наших засідань” [212, с. 7].

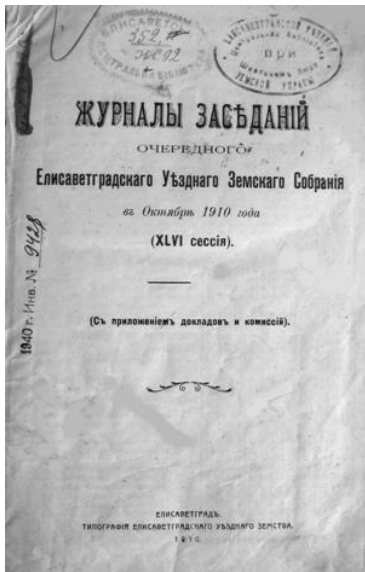
Проголошену П. Зеленим ініціативу відразу ж підтримали гласні. Такий чином, було вирішено надрукувати журнали трьох сесій, що відбулися в 1865 році, після чого видання було розіслано в усі повітові Управи Херсонської губернії.

У 1866 році П. Зелений запропонував влаштувати земську літографію, оскільки зросла потреба знайомити гласних із ходом земських справ [212, с. 64], але у проханні губернська влада відмовила. У 1868 році Зібрання постановило відновити клопотання про дозвіл мати при Управі літографічний станок і просити дозволу друкувати на ньому винятково необхідне для справ Земства без попередньої цензури, з наданням від Земства закладу й під особисту відповідальність членів управи за зміст надрукованих листів.

Слід зазначити, що П. Зелений (політик, громадський діяч, письменник, видавець та друкар, голова єлисаветградського земства) значно вплинув на розвиток місцевої інформаційно-комунікаційної сфери, видавничої справи та журналістики. Він був фундатором Єлисаветградського земського реального училища, міських шкіл, читалень. З ініціативи П. Зеленого було відкрито публічну бібліотеку. За задумом, це мала бути не просто громадська читальня, а осередок науки та збереження історичної пам'яті краю.

Наступний крок, що сприяв зародженню офіційної преси, був зроблений міським головою С. Турчановим, який 7 серпня 1874 року запропонував затвердити упорядковані підготовчою комісією обов'язкові правила для міських жителів. Міська дума вважала, що нормативні акти потребують ретельного та всебічного вивчення, з ними потрібно ознайомитися до засідань, тому доручили міській управі надрукувати потрібну кількість брошур та розіслати їх для перегляду гласними [211, с. 15].

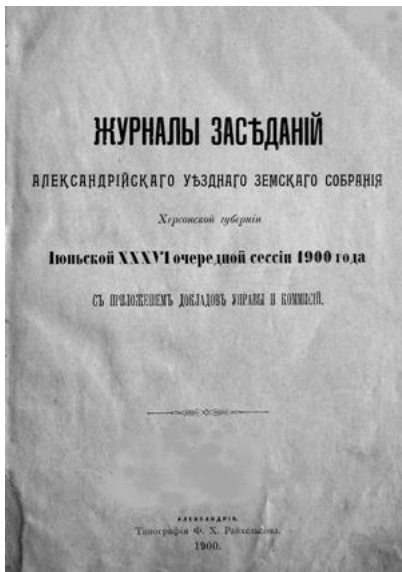

Титульна сторінка офіційного видання Єлисаветграда

Для фіксації офіційної інформації адміністрація вела рукописні “Журналы заседаний Елисаветградской городской думы” та “Журналы заседаний Елисаветградской городской управы”, час від часу готувала видання типу: “Отчет о деятельности Елисаветградской общественной библиотеки за 1912 год”, “Приложение к отчету Елисаветградской городской управы за 1908 год” та інші, проте ці видання не мали регулярної періодичності та системності. Більш системний характер мали офіційні видання на зразок “Журналы заседаний Елисаветградского Уездного Земского Соборания”. Видання складалося з доповідей

членів земського зібрання, присвячених влаштуванню місцевого самоврядування, сільському господарству, стану медицини в повіті, стану бібліотечної справи, державної пошти, артілям, судовій справі та іншим галузям життєдіяльності повіту, та доповіді ревізійної комісії тощо, під кожною доповіддю зазначався час розгляду та наведена стаття з журналів зібрання [67]. Також виходили “Журналы заседаний очередного Елисаветградского Уездного Земского Соборания”, змістом як у попереднього видання, тільки додавалася рубрика “Питання, що виникли на зібранні” [68]. Цей офіційний часопис виходив у 1917 та 1918 роках, зміст зберігся ідентичним до попередніх років.

Подібні видання виходили в Олександрії: “Журналы Александрійского уездного земского собрания”. Для такого типу видань був характерний зміст: журнали засідань земських зібрань та додатки, де розміщувалися доповіді членів управи та санітарно-ревізійної комісії, списки членів зібрання та тих осіб, що балотуються у наступні сесії зібрання, у кінці подавалися відомості про перегляд та затвердження зібрання губернатором. Серед тематики, що розглядалася зібранням, були: народна освіта, бібліотечна справа, аптечна та медична справа у повіті, пошта, ветеринарія, проблеми сільського господарства, податкова частина, геологія краю та інші теми, що стосувалися різних сторін життя повіту [66], та “Журналы заседаний Александрійского уездного земского собрания”, зміст видання був ідентичним попередньому.

Титульна сторінка офіційного видання Олександрії

Мала свої видання й Олександрійська повітова земська Управа: “Общий отчет Александрійской уездной земской управы”, що виходив на початку XX століття. Видання складалося з трьох розділів, у першому розділі – “Звіт про положення земського господарства за рік” – поміщалися відомості про народне продовольство, натуральні повинності, земські станційні пункти, суспільне визнання, військову присутність, земську медицину; у другому розділі – “Статистико-економічний огляд” – були розміщені такі підрозділи: територія та населення, землеволодіння, сільське господарство, промисловість, кредити, торгівля, сезонні роботи, переселення, землевпорядкування; третій розділ містив додатки до статистичного огляду (стан приватного землеволодіння, ціни на землю в Олександрії, про переселенців, відомості про видані паспорти, дані про кримінальний стан у повіті тощо) [158].

На нашу думку, недоречно включати ці видання до бібліографічного опису періодичної преси Кіровоградщини, але існує необхідність вивчення цих видань, які становлять ґрунтовне та достовірне джерело історичної інформації, оскільки всебічно фіксували подробиці місцевого життя в доповідях, статистичних звітах та інших документах.

18 листопада 1871 року при затвердженні інструкції міської управи міська дума постановила: "...надати управі клопотання про дозвіл на видання "Городского Листка" не більше двох разів на тиждень, за повної відповідальності міського голови, в якому розміщувати постанови думи, приватні оголошення та різні корисні відомості" [211, с. 115]. Міська управа подала губернатору клопотання про дозвіл видавати "Елисаветградский Листок" у кількості 1500 примірників два рази на тиждень (по вівторках та суботах), з правом друкувати в ньому всі доповіді, оголошення, розпорядження й постанови міської думи та управ, а також приватні оголошення та інші суспільно корисні відомості. Передплата для міських жителів мала складати 3 крб. на рік, на півроку – 2 крб., для жителів інших міст – 4 крб. на рік та 2, 50 – на півріччя [211, с. 115].

Головне управління у справах друку повідомило: "... рада головного управління у справах друку постановила: повідомити Єлисаветградській міській управі, що означене видання мало б бути дозволене за умови його підпорядкування цензурі губернатора та щоб редакторська відповідальність була покладена на міського голову, щоб програма видання обмежувалася предметами, які перебувають у віданні управи та тими, що входять у коло її діяльності" [211, с. 116].

Формуючи програму видання, міська управа вирішила взяти за зразок "Ведомости Ростовской Городской Думы". До Управління у справах друку була подана така програма газети: 1) розпорядження влади, що стосуються м. Єлисаветграда, а також міського устрою в інших містах Росії; 2) розпорядження генерал-губернатора та губернського управління; 3) суспільні ухвали (друковані оригінальними словами); 4) постанови міської думи та необхідні пояснення її розпоряджень; 5) особистий склад міського управління та зміни в ньому; 6) формування комітетів, комісій та їх склад; 7) журнали цих комітетів та комісій; 8) відомості про хід міських робіт, про проведені торги і так да-

лі; 9) відомості про стан справ у підвідомчих міській думі установах; 10) оголошення за проханням; 11) витяги з прибутково-видаткових книг міської думи; 12) оголошення про торги, підряди і т. п.; 13) довідкові ціни.

У виданні газети за прикладом “Ведомостей Ростовской Городской Думы” було відмовлено, оскільки вона видавалася за відповідальності міського голови, а за новими положеннями цензури періодичного видання має здійснювати губернатор [211, с. 116]. Але вже 26 травня 1873 року міський голова знову відновив клопотання про дозвіл видавати часопис під попередньою цензурою губернатора. Вже 31 серпня 1873 року управляючий міністерством внутрішніх справ надав дозвіл видавати газету та затвердив таку програму: 1) розпорядження влади про справи міського (господарського) управління; 2) звіти, кошториси та різні повідомлення про діяльність міських громадських установ губернії, витяги з журнальних постанов та інших актів міських дум та управ губернії; 3) огляди, дослідження та статистичні відомості з різних галузей міського господарства, витяги зі справ міських установ губернії; 4) особовий склад міських суспільних установ губернії; 5) відомості про довідкові ціни та оголошення управ губернії.

Перший номер “Елисаветградського городского листка” вийшов 15 червня 1874 року. Видання виходило два рази на тиждень під редакцією міського голови С. Турчанова та попередньою цензурою губернатора, вартість передплати залишилася такою, як планувалося в 1871 році [211, с. 116]. Виходив часопис у друкарні А. Гольденберга [47, арк. 9 зв.].

Предбачалося, що приватні оголошення будуть основним прибутком, тому звернулися з проханням дозволити їх друкувати, а після відмови від Головного управління у справах друку міський голова звернувся безпосередньо до міністра внутрішніх справ 26 листопада 1873 року [211, с. 117], і на це клопотання міський голова отримав дозвіл [47, арк. 9 зв.].

Оголошення про пошук редактора “Елисаветградського городского листка” було розміщено в “Одесском Вестнике”. Отримати посаду на різних умовах виявили бажання семеро осіб, серед них: В. Протопопов, кандидат права, співробітник “Новороссийского телеграфа”; лікар І. Цеткін; Н. Гербановський, редактор “Одесского вестника” та “Херсон-

Василь Протопопов

ских Губернских Ведомостей”; П. Гроссул-Толстой, який протягом двох років редагував “Новороссийские Ведомости”, та інші. Міською управою редагувати газету був запрошений В. Протопопов [211, с. 117]. На оплату праці редактора Міська Дума виділила 1000 крб. [47, арк. 26 зв.].

Міський голова постійно усвідомлював вузькість програми, невідповідність тематичного діапазону видання потребам міста. 10 серпня 1874 року С. Турчанов знову звернувся з клопотанням розширити програму видання до міністра вну-

трішніх справ. Розширення програми міський голова аргументував тим, що вузька програма видання малоцікава для читачів, тому передплата незначна, а своя газета вкрай необхідна для такого міста як Єлисаветград, й прохав дозволити додати до програми такі пункти: 1) дозволити друкувати в “Єлисаветградском листке” оголошення судових та адміністративних постанов Єлисаветграда; в цьому розділі під рубрикою “Міська хроніка” – повинні друкуватися оголошення міліції про події в місті: пограбування, пожежі тощо; оголошення міліції про втрату документів, про тих, хто приїхав та від’їхав; 2) друк оголошень та розпоряджень окружного суду та його голови. В цьому розділі під рубрикою “Судовий показчик” повинні поміщатися відомості про справи, призначені до слухання суду та резолюції по слуханих справах; потім всі оголошення суду та керуючих осіб, також друк оголошень та розпоряджень з’їзду мирових суддів та голови; 3) розпорядження влади про призначення та звільнення, про присудження нагород та підвищень службовців у різних установах Єлисаветграда; 4) друк відомостей, що стосуються міського самоврядування в Росії під рубрикою “Хроніка міського самоврядування”; відомості повинні братися з “Правительственного Вестника” та інших друкованих органів і важливі тим,

що гласні Єлисаветградської думи зможуть знайомитися з діяльністю інших міських управлінь [211, с. 118]. Попри клопотання та реальну необхідність 9 жовтня 1874 року Міністерство внутрішніх справ відмовило в розширенні програми “Елисаветградского городского листка” [211, с. 118].

Утримання свого друкованого органу стало складним для міста через відсутність коштів, у 1875 році було скасовано посаду редактора (це рішення аргументувалося тим, що, крім приватних оголошень та готових відомостей, наданих управою, нічого не планувалося друкувати), а обов’язки коректора поклали на секретаря управи. З 1877 року міська рада вирішила не видавати “Елисаветградский городской листок” у зв’язку з незручністю відправляти щоразу окремі номери для попередньої цензури губернатору. Іншою причиною закриття видання стала вузькість та сухість програми, яка не включала навіть місцевої офіційної хроніки [211, с. 119].

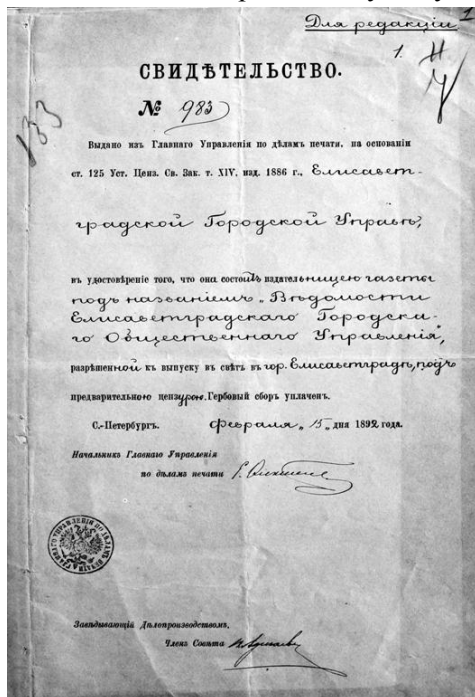
Було вирішено платити редакції “Елисаветградского вестника” за розміщення потрібних адміністрації міста офіційних матеріалів. У “Журналах засідань Єлисаветградської Міської Думи” за 1876 рік зафіксовано постанову № 49 від 25 червня, в якій йдеться: “Згідно з доповіддю клопотання відставного поручика Хороманського про призначення йому протягом двох років від міста плати 500 крб. на рік для видання газети “Елисаветградский вестник”. Міська Дума постановила: доручити Міській Управі клопотання це внести до розгляду при представленні до затвердження кошторису на майбутній 1877 рік” [52, 100 зв. – 101]. Так з 1877 року функції приватної преси міста виконував приватний часопис “Елисаветградский вестник”. У ньому друкувалися реферати засідань міської думи, розпорядження і постанови міської думи та управи, нові проекти, з якими мали ознайомлюватися Міська дума, відомості про міські справи, часопис розсилався усім гласним. Серед членів адміністрації точилися різні думки з приводу необхідності друкувати інформацію в газеті, деякі гласні вважали платню за друк неприпустимою витратою для міста, все ж більшість гласних розуміла значення друкованого слова, тому підтримувала видання часопису, аргументуючи свій вибір так: “Елисаветградский вестник” є органом міського громадського управління, що поширення серед гласних засобом друкованого органу відомостей про міські справи кори-

сне і бажане й інші міста, не дивлячись на значні витрати, набудуть із цією метою власних органів...” [211, с. 16].

У 1889 році міська дума знову підняла питання про необхідність свого друкованого органу, оскільки виникла потреба висвітлювати дійсний стан міського господарства та публікувати міські звіти відповідно до вимог губернатора. 18 грудня 1889 року міською радою було постановлено: “доручити міській управі порушити клопотання відповідно до заведеного порядку про відновлення, починаючи з 1891 року, існуючого вже органу “Елисаветградского листка”, не обмежуючись, втім, відносно програми, рамками бувшого “Листка”, тобто розширити її, якщо це виявиться необхідним задля розвитку органу” [211, с. 119].

Міська дума 14 березня 1890 року, вислухавши доповідь управи та розглянувши програму видання, більшістю голосів підтримала видання свого друкованого органу під заголовком “Ведомости Елисаветградского Городского Общественного Управления”.

У міській управі розуміли, що затверджена програма надто вузька: “Міська управа у своїй доповіді зазначала, що затверджена Міністром внутрішніх справ програма “Ведомостей Елисаветградского Городского Общественного Управления” має дуже спеціальний характер господарського органу міського управління і тому може слугувати інтересам лише доволі незначної меншості міського населення, тою чи іншою мірою маючого стосунок до міського самоврядування; для більшості ж насе-

Свідоцтво про дозвіл міській управі видавати газету (з фондів ДАКО)

Перша шпальта газети (з фондів ДАКО)

розділі “хроніки” розмішувати не тільки поліцейську, а й загальну міську хроніку. 25 серпня 1892 року Міністерством внутрішніх справ була затверджена розширена програма “Ведомостей Елисаветградского Городского Общественного Управления” [50, арк. 3 – 4].

Для покращення якості газети міському голові (за сумісництвом – редакторові газети) гласні радили запросити для роботи в редакції досвідчену особу, оскільки міському голові було складно займатися справами редакції. Чиновники були впевнені, що витрати на видання не будуть марними.

Часопис виходив три рази на тиждень (неділя, вівторок, четвер) – передплата для місцевих жителів складала 3 крб. на рік, на півроку – 2, для жителів інших міст – 4 крб. на рік та 2 крб. 50 коп. – на півроку. Друкувалася газета в друкарні братів Шполянських, редактор – міський голова О. Пашутін, його заступник, член управи С. Рутковський [26].

лення газета не становить інтересу внаслідок значної вузькості програми, а також відсутності в ній загальної міської хроніки та будь-яких відомостей з-поза міського світу, що дуже несприятливо впливає на кількість передплатників та заважає поширенню газети, доволі бажаному, як єдиному органу друку, внаслідок закінчення видання “Елисаветградского вестника” [49, арк. 67 – 67 зв.].

Тож міська дума та управа вирішили клопотати про розширення програми видання та розмішувати циркулярні телеграми Північного телеграфного агентства, а також у

Видання містило чотири шпальти: на першій подавалася реклама, рубрики “Від Єлисаветградської міської управи”, “Розпорядження влади”; на другій – розміщувалися рубрики “Повідомлення міської управи”, наприклад, про звільнення зі служби, про призначення нових посадовців, про встановлення телеграфу в установах, про жнива, тарифи на перевезення, “Судова хроніка”, “Щоденник подій”, іноді подавалися світові науково-технічні здобутки; на третій – друкувалися “Журнали засідань Єлисаветградської управи”, “Діяльність та розпорядження міського громадського управління”, відомості про засідання державних установ, рубрики: “Театр та видовища”, “Список справ, призначених до перегляду Єлисаветградським повітовим з’їздом” (цивільні та кримінальні); на четвертій шпальті розміщувався бюлетень метеорологічної станції Єлисаветградського Земського реального училища (інформація для сільського господарства та агрономії), розклад для прийому хворих в общині сестер милосердя Товариства Червоного Хреста, розклад руху поштових та товарно-пасажирських потягів на станції Єлисаветград, оголошення міського управління, приватні оголошення, баланси Єлисаветградського сирітського суду.

У різні роки в редакції газети працювали міські чиновники: присяжний повірений Є. Краєв, помічник бухгалтера О. Комша, Л. Прокопович, О. Вишневський, вчитель С. Добровольський [108], М. Фонберг (готував судову хроніку) [51, арк. 122, 203], І. Мельников (в редакційних документах зазначений як журналіст) [48, арк. 46] та вчитель М. Пашковський. Заробіток журналіста складав близько 30-45 крб. на місяць [48, арк. 46].

Особливої уваги заслуговує постать М. Пашковського, він працював учителем у Єлисаветградському ремісничо-грамотному училищі, Єлисаветградському земському училищі, приватному жіночому семикласному училищі, викладав каліграфію, російську мову та словесність. Співпрацював з багатьма Єлисаветградськими виданнями, зокрема, “Ведомостями елисаветградского городского общественного управления”. Матеріали підписував “Николай Пашковский” та криптонімами “ЭН-ПЭ”, “Н. П.”, публікації присвячував мистецтву, науці, педагогіці, соціальній тематиці (захист прав громадян, антиалкогольна тематика, суспільні рухи) тощо.

Програма видання була вузькою та непривабливою для читачів, що робило його неконкурентоздатним порівняно з приватними часописами. У кошторисі на 1904 рік витрати на друк 150 номерів газети та інше склали 2633 крб., прибуток передба-

чувався в розмірі 1791 крб [211, с. 120], оскільки дохід був нижчим від витрат, місто не могло дозволити собі утримувати часопис, останній номер вийшов 29 грудня 1905 року.

Семен Піщевич

У 1909 році Олександрійське повітове земство заснувало свій друкований орган “Известия Александрійского Уездного Земства”, газета виходила під редакцією голови місцевої повітової земської управи С. Піщевича. Останній номер часопису вийшов 29 грудня 1917 року. Спочатку газета видавалася щоденно, з 1914 року – двічі на тиждень, в останній рік – щоденно, розсилалася безкоштовно: гласним земського зібрання, усім сільським та волосним управлінням, земським начальникам, чинам поліції, усім земським школам, агрономам, лікарям, ветеринарам, земським страховим агентам, бібліотекам-читальням, санітарним установам [73].

Олександрійська офіційна газета мала привабливіший вигляд на відміну від елисаветградських. У кожному номері видання публікуються листи від читачів, що підвищує інтерактивний рівень видання. До часопису входять дописи сільських учителів, землеробів, матеріали прикладного характеру, корисні та цікаві читачам, найчастіше дописувачі діляться своїм практичним досвідом у сфері сільського господарства (наприклад, використання нафтових двигунів, методи підвищення врожаю) тощо.

Газета складалася з шести-восьми шпальт, постійними рубриками були “Телеграми”, “Хроніка”, “Кореспонденція”, “Повідомлення Олександрійського повітового земства”, “Внутрішнє життя”, “Серед газет та журналів”, “Бібліографія”; цікавою була рубрика “Відповідь редакції”, у якій давалися відповіді на

запитання чи зауваження читачів, наприклад (№ 3, за 1914 рік): “Новосавицьке. Земляку. Ігри дітей у нас зараз кругом однакові, оскільки у них завжди відображається дійсність, немає нічого дивного, якщо діти “ведуть війну”, – вони про це всюди чують та читають”.

Офіційна частина газети повідомляла про призначення та звільнення посадових осіб, інформацію про особливості самоврядування, про санітарно-медичний стан у повіті, життя навчальних закладів повіту, засідання міської думи, також друкувалися некрологи.

З початком Першої світової війни почали публікуватися телеграми Петроградського телеграфного агентства, повідомлення з Генерального штабу та зі ставки верховного головнокомандувача, новини з фронту, друкувалися подробиці бойових дій, матеріали про героїзм солдатів, про сестер милосердя (наводилися конкретні випадки, що трапилися на фронті). Очевидно, що через засоби преси влада намагалася популяризувати професію сестер милосердя, щоб добровільно мобілізувати молодь. У цей період почали друкуватися твори про війну та військові подвиги.

Отже, розвиток органів міського самоврядування сприяв розвитку самоуправління, закладав фундамент громадянського суспільства, вільнодумства, а згодом – зародження преси. Перший періодичний друкований орган, офіційний “Елисаветградський городской листок” вийшов у Єлисаветграді в 1874 році. Преса стала дієвим знаряддям управління господарчими підпри-

Перша шпальта газети

емствами, що роз'єднані відстанню. З точки зору політичних відносин преса значно полегшує стосунки центру й провінцій.

Оскільки програма офіційних видань була вузькою та обмежувалася інформаційними матеріалами, вони задовольняли читачький попит вузької аудиторії, тому не могли конкурувати з приватними періодичними виданнями. Так, закриття останнього офіційного часопису Єлисаветграда “Ведомости Єлисаветградского Городского Общественного Управления” в 1905 році збігається з розквітом приватної преси міста. В Олександрії, яка не мала розвиненої системи приватної преси, як Єлисаветград, офіційний часопис “Известия Александрийского Уездного Земства”, маючи програму, схожу з програмою приватної преси, виходив до 1917 року.

Після лютневої революції 1917 року існуюча система офіційної преси докорінно змінилася, до органів місцевої тимчасової влади пройшла велика кількість представників російських соціалістичних сил, які підтримували видання своїх партій, скажімо: “Известия Єлисаветградского совета рабочих и солдатских депутатов” та інші, ці видання найчастіше й виконували завдання офіційної періодики. В червні 1917 року в Єлисаветграді виходила офіційна газета “Известия Єлисаветградской уездной земской управы и комитета безопасности”. У 1918 році в місті з'явилися перші українськомовні видання, які, хоча й не належали органам офіційної влади, підтримували політику українських урядів. З'явився великий масив партійної та військової періодики. Оскільки в період національно-визвольних змагань в Україні не було постійної влади, то кожна політична сила, яка отримувала кермо правління містом, вважала свій пресовий орган офіційним. Інформаційна модель таких видань відрізнялася від видань попереднього періоду. Преса фактично не висвітлювала офіційної інформації, натомість газетні шпальти заповнювали публіцистичні матеріали, притаманні часу політичного та військового протистояння, так преса з органу офіційного інформування перетворилася на рупор ідейно-політичних протистоянь антагоністичних таборів.

Великий масив періодичних видань часів національно-визвольних змагань (1917 – 1921 років) доречно розглядати в контексті преси ідейно-політичного спрямування.

2.3. Приватна преса Кіровоградщини (1876 – 1916 рр.): історико-функціональний аспект

Найбільш масовою групою періодики в типологічній системі преси Кіровоградщини кінця XIX – початку XX століття була приватна преса, яка мала свої шляхи розвитку та поділ на групи. У другій половині XIX століття в Єлисаветграді спостерігалось постійне зростання демографічного рівня, яке в сукупності з географічним розташуванням Єлисаветградського краю (через який пролягала залізнична лінія, що поєднувала Південь, Схід та центр України з Москвою та торгівельно-транспортні шляхи з Росії в низку європейських країн та Близький Схід) спричинило хвилю торгівельно-промислового та виробничого піднесення. Виникла потреба раціоналізувати управління процесами виробництва, товарообігу, модернізувати ринки збуту.

Соціально-економічні перетворення почали формувати попит на вищий рівень інформаційного забезпечення, стали передумовою зародження нового пласту періодики, яке визначалося не адміністративними установами та їх управлінськими потребами, а комерційною сферою господарювання, що потребувала значного вдосконалення інструментарію існуючої журналістики задля задоволення комерційних потреб та інтересів. Так починає зароджуватися та розвиватися комерційна реклама. Саме середина XIX – початок XX століття – час стрімкого розвитку вищезазначеного жанру прикладної комунікаційної діяльності, зумовленого економічним ростом краю. Єлисаветградом активно поширюються афіші, набувають популярності рекламно-довідкові каталоги, які видавали на замовлення міської фабрики сільсько-господарського обладнання братів Єльворті. Ці видання виходили досить часто, та все ж періодичними їх складно назвати.

У краї не існувало вузькоспеціалізованих видань економічної тематики, але кожен друкований орган намагався присвятити рубрику чи кілька шпальт темі економічного розвитку краю. Таким чином, видання враховували інтереси торгівельно-промислової еліти, присвячуючи певну частину контенту економіці: статті, реклама, огляди, публікуються рішення влади та нові закони галузі (скажімо, повідомлення про діяльність Санкт-Петербурзької біржі, торгівлю сільськогосподарськими товара-

ми, про рейси пароплавів та поїздів), видавали додатки з рекламою. Економічна спрямованість зазначалася в підзаголовках видань, скажімо, “Голос Юга: Газета политическая, экономическая и литературная”, схожі або аналогічні підзаголовки мали майже всі універсальні видання початку ХХ століття. У зв’язку з промисловим розвитком краю розвивається і торгова галузь, виникає потреба в товарообміні, видання розширюють свої рекламні можливості, набувають комерційного спрямування, зростає рекламна площа – відповідно урізноманітнюються види та способи реклами (поруч зі звичайною короткою та дрібною рекламою починають друкуватися розширені рекламні матеріали). Деякі видання друкували рекламу на окремих листах – вкладках, які мали розмір шпальти. Такі вкладки видавала газета “Елисаветградские новости”. Як правило, вони стосувалися реклами алкогольних напоїв. Реклама починає групуватися за змістом, спрямованістю, розбивається на рубрики (промислової, сільськогосподарської та медичної продукції, товарів для дому та господарства тощо). Стрімкий прогресивний розвиток сфер суспільного господарювання позначився насамперед на текстах реклами.

Оскільки реклама стає джерелом прибутків видавців і безпосередніх власників газет, то вони постійно намагалися її модернізувати, покращити, зробити більш привабливою, підвищити комунікативні можливості задля вищої впливовості на аудиторію. Так виникають різноманітні декоративні поліграфічні елементи, що урізноманітнюють текст. Частіше починає застосовуватися ілюстрована реклама, здебільшого щодо сільськогосподарської техніки й автомобілів. До реклами сільськогосподарської сировини та добрив почали додавати різноманітну нао-

*Реклама з газети
«Голос Юга» 1913 р.*

чну інфографіку (таблиці, діаграми і т. д.), яка демонструвала ефективність рекламованих товарів. Наприклад, якщо рекламувалися добрива для рослин, то додавалися матеріали наукової апробації продукції та діаграми, які демонстрували високу продуктивність товару. Для такої реклами використовувався навіть кольоровий друк, що було небаченою рідкістю для преси того періоду.

Реклама стає більш розвиненою на мовностилістичному рівні, використовуються порівняльні слова та словосполучення: “кращий”, “самий кращий”, “новий”, “дешевше, ніж кругом”, “ціни, як завжди, найнижчі”, “краще, ніж усі відомі”, “не купуйте ніде більше”, “тільки у нас”.

Траплялися реклами у формі віршів, наприклад у газеті “Голос Юга” (№123, від 29 травня 1913 року) рекламувалася парфюмерія товариства “Брокер і Ко” у вигляді східної серенади:

Реклама з газети
«Голос Юга» 1913 р.

*Кипарисы задремали,
Льются трели райских птиц,
Гаснут радужные дали,
Словно взор в тени ресниц...*

*Там, где дремлет пирамида,
В темном пальмовом саду,
О, прекрасная Саида,
Твоего прихода жду...*

*Твои очи – солнце Юга,
Твои ласки – светлый рай, –
Приходи же в сад подруга,
И забвенье в ласках дай...*

*Ты, как гурия, прелестна,
Ты, как гений светишь мне. –
О твоей красе известно
Даже в северной стране...*

*Там, где нет тебя, Киприда,
Где не знают южных чар,
Восхищает всех “САИДА” –
Парфюмерия Брокер”.*

Завдяки телеграфній станції Єлисаветграда в місто почали надходити повідомлення з усіх куточків імперії, а з часом – і з-за кордону. Цей процес відкрив нові перспективи для преси, якісно змінив її контент, вивів на вищий, більш універсальний та оперативний, рівень інформування аудиторії. З лютого 1904 року за домовленістю з Міністерством внутрішніх та іноземних справ було дозволено передавати за призначенням без цензурного перегляду телеграми кореспондентів іноземних газет [97, с. 87]. Тож, елисаветградські газети телеграфом отримували та публікували новини з-за кордону. Публікувалися повідомлення з Австро-Угорщини, Німеччини, Великобританії,

Франції, Швейцарії, Голландії, Італії, США. З початком Першої світової війни надходження повідомлень із деяких європейських країн переривається.

Існуюча на той час офіційна міська газета – “Елисаветградский городской листок” – не могла забезпечити інформаційних потреб часу. Тож, зважаючи на ряд чинників (розвиток суспільства й науково-технічний прогрес), у місті почав зароджуватися новий пласт жур-

Реклама друкарні П. Зеленого з газети “Елисаветградский вестник” 1890 р.

налістики – приватна преса, яка була більш дієвою, оскільки, намагаючись здобути аудиторію та завоювати якомога вище становище в масово-комунікаційній ієрархії, видавці вдавалися до новаторських прийомів, маючи краще матеріальне забезпечення на відміну від редакцій офіційних видань. У приватну пресу залучалися кращі представники творчого та інтелектуального руху, що робило її більш привабливою, цікавою, інформативною та професійною.

Наймасовішою типологічною групою періодичних видань краю стали приватні універсальні часописи, розраховані на масового читача. Такі газети могли задовольнити інформаційні запити, оскільки інформаційний діапазон видання був значно

ширшим від інших і містив контент політичних, економічних, торгівельно-промислових, банківських, ділових та професійних сфер, а також інформацію для дозвілля та літературно-мистецькі рубрики. Відповідно до популярності та читачього попиту рос- те й тираж часописів, що свідчить про зацікавленість аудиторії. Активно ведучи діалог зі своїми читачами переважно у формі листів та надісланих до редакції художніх матеріалів (вірші, ма- ла проза), приватна преса стала інтерактивною, чого бракувало офіційній. Оскільки приватні видання здобули широку читачьку аудиторію, то стали привабливими й для рекламодавців. Низка причин, із-поміж яких основною була стабільність доходів від читачів і рекламодавців, дозволила зробити собівартість цих видань доволі поміркованою, доступною для якомога ширшої читачької аудиторії. З 1874 року по 1921 рік у Єлисаветграді вийшло друком більше 80 приватних видань, з них до 1917 року – близько сорока.

Конкурентна боротьба за читача не могла не вплинути по- зитивно на контент видань. Проблемно-тематична спрямова- ність приватних універсальних видань фактично була тотожна, тематичний спектр зазначався в підзаголовках: “Голос Юга. Га- зета политическая, экономическая и литературная”, “Вестник свободы. Политико-экономическая и литературная газета”, “Но- вороссийский курьер. Газета политическая, экономическая и литературная”, тобто універсальні видання до основної темати- чної спрямованості включають економічну, політичну та літера- турну складову; є й винятки, які не зосереджувалися на цій те- матиці, а одним із основних спектрів виступала література, по- літика та суспільне життя.

Масова універсальна преса мала значну кількість рубрик, набір яких був майже однаковим для всіх видань. Назви рубрик частково відрізнялися, тож типовий перелік був таким: *передова стаття* (висвітлюватися актуальні для життя міста питання), *хроніка* (події в місті, повіті та з різних куточків імперії, іноді – передруки з інших газет, переважно столичних); *телеграми* (як Санкт-Петербурзького телеграфного агентства, а також з-за ко- рдону). Майже всі видання висвітлювали театральне життя. Для цієї тематики існували рубрики: *театр*, *театральна хроніка*, *театральні замітки*, *театр і музика*. Для публіцистики, яка мала на меті висвітлення якоїсь актуальної суспільної події, іс-

нували рубрики *фейлетон* та *маленький фейлетон*. Постійними були рубрики *реклама* та *оголошення*, *кореспонденція* та інші. Існували й унікальні рубрики, специфічні для певного видання. Скажімо, “Голос Юга” мав низку рубрик із проблем місцевого самоврядування: “*Місцеве життя*”, “*Муніципальні питання*”, “*Бризки пера*” та “*Міські справи*”. У часи Першої світової війни більшість видань у кожному номері публікувала хроніку й телеграми з театру воєнних дій у спеціальних рубриках, скажімо, “*Військова хроніка*”. Крім того, в міру розвитку тих чи інших суспільних подій та настроїв виникали нові рубрики.

Слід зауважити, що “*передова стаття*” відображала ідейну спрямованість видання й була, як правило, матеріалом публіцистичного характеру. В основу статті закладалися не конкретні факти, а морально-етична тема, соціальна, політична чи економічна проблема, яка за настроєм і спрямованістю могла бути опозиційною або критичною до органів влади чи системи управління. Уже в кінці XIX – на початку XX століття універсальна преса за проблемно-тематичним спрямуванням, режисурою та архітектонікою набула форми сучасних видань, причому структуру номерів визначала програма.

За географією розповсюдження газети краю поділялися на міські й повітові. Переважали міські газети, хоча й розповсюджувалися далеко за територію повіту, в межі інших губерній.

Першим приватним часописом Єлисаветграда став “Елисаветградский вестник”, перший номер якого вийшов першого липня 1876 року. На передовій сторінці друкувався підзаголовок: “Газета политическая, литературная и общественная”. Це видання стало повноцінним друкованим органом й виконувало всі функції газетної періодики. Часопис містив чотири сторінки, на яких друкувалися новини імперії та міста, реклама та оголошення, висвітлювалося виробниче, торгове та культурне життя. Газета проіснувала вісімнадцять років, останній номер вийшов у 1894 році. Протягом усього періоду існування її редактором та видавцем був М. Хороманський. У 1894 році видавцем став П. Зелений, проте редактор не змінився. Саме з цього видання розпочалася масово-інформаційна культура міста.

Спочатку “Елисаветградский вестник” виходив два рази на тиждень, з 1877 року – три, а з № 120 за 1888 рік – щоденно [119, с. 319]. Таке зростання періодичності часопису свідчить

Перша шпальта газети

про його популярність та попит у читачів. На думку львівської дослідниці Л. Снідарчук, періодичність виходу є індикатором затребуваності газет і журналів [216, с. 5]. Окрім періодичності, розширюється географія проблем та діапазон поширення видання, формується мережа кореспондентів по усій Херсонській губернії та за її межами.

На редакційну політику “Елисаветградско-го вестника” значно впливав І. Тобілевич. Так, у спогадах Є. Чикаленка знаходимо: “... який Карпенко-

Карий освічений, хоч скінчив тільки повітову школу... його писанням держиться “Елисаветградський Вісник”, в якому він пише передовиці і веде театральний відділ, в якому викладає дуже талановито теорію драматичної штуки...” [266, с. 71].

Значно вплинув на розвиток газети “Елисаветградский вестник” П. Зелений, який у 1885 році в Єлисаветграді відкрив друкарню, саме в якій у 1891 та 1894 роках друкувався часопис. У 1894 році П. Зелений став видавцем газети [119, с. 319].

З 1889 року ідейно-політична спрямованість “Елисаветградского вестника” дещо змінилася, набула проукраїнських настроїв. Нову спрямованість задав С. Шелухін, який після закінчення Київського університету вступив на службу до Єлисаветградського окружного суду. Оскільки С. Шелухін мав значний вплив на редакційну політику “Елисаветградского вестника”, йому вдалося увиразнити політичну спрямованість видання, збагатити його зв’язками з західноукраїнськими часописами та

діячами. Свої матеріали С. Шелухін підписував псевдонімами “С. Полтавець”, “С. Павленко” та криптонімом “Z” [83, арк 53].

У 1892 році почали траплятися перебої та затримки у виданні газети, пов’язані з непорозумінням із владою та цензурними органами. 12 травня 1894 року вийшов лише один, останній, номер газети [119, с. 319].

За вісімнадцятирічний період існування газети в ній друкувалося чимало визначних людей. Серед авторів “Елісаветградського вестника” значаться: М. Левитський, В. Ястребов,

Іван Тобілевич

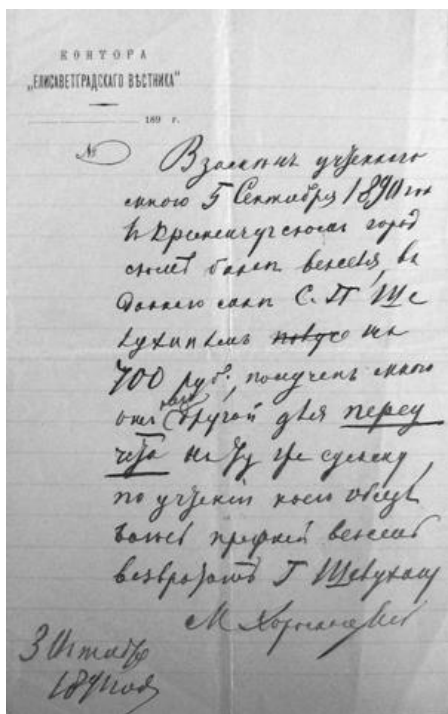

Сергій Шелухін

М. Марков, С. Шелухін, С. Русова, протягом семи років подавав публіцистику та театральну критику І. Тобілевич [116, с. 48].

З часом періодичні видання Єлісаветграда почали відігравати все більш зростаючу роль в управлінні та розвитку краю. Розпочався обмін інформацією між мешканцями міста, торговельними підприємствами, аграрними господарствами, виробничими підприємствами та іншими суб’єктами господарювання.

У 1904 році починається новий період журналістики, змінюється модель інформування, періодичні видання охоплюють широку читачку аудиторію. Значною мірою трансформація комунікаційної моделі була спричинена революційними подіями 1905 – 1907 років.

Лист редакції "Елисаветградского вестника" Сергію Шелухіну

Змінюється й об'єкт журналістики: якщо раніше селянство та робітники рідко ставали об'єктом журналістики, то з 1905 року ситуація змінюється: все більше уваги журналістика приділяє селянам та робітникам, відповідно, цей соціальний прошарок стає значним сектором читацької аудиторії, інформаційна політика видань починає враховувати його інтереси. Орієнтуючись на масову незаможну аудиторію, видавці намагаються знижувати вартість газет, у їх контенті розширюється частка соціальної проблематики. Селянське населення та незаможні шари суспільства втягуються у

комунікацію з періодичними виданнями шляхом листування. На сторінках газет частіше з'являються листи від селян та міщан (частково – і від робітників заводів) з викладенням своїх проблем. У випадку з працівниками заводів такі листи містили скарги на несприятливі трудові умови. Газета "Труд" виникла як наслідок цієї тенденції: вона стала платформою для донесення владі проблем робітничого та селянського класів.

Універсальні суспільно-політичні видання намагалися задовольнити інтереси двох груп читачів: освічених, інтелектуально розвинених та масової аудиторії суспільства. Це твердження виходить зі змісту видань, які гармонійно поєднували матеріали інформаційного характеру, що виконували інформаційну функцію журналістики, публіцистики, яка презентувала думку провідних інтелектуалів та представників політичної, культурної, соціальної сфери міста й краю, розрахованих на підготовлену ау-

диторію, та матеріалів просвітницького й іноді пропагандистського характеру.

Чотирнадцятого лютого 1903 року в Єлисаветграді вийшов перший номер газети “Єлисаветградские новости”, з 1907 року з’являється підзаголовок “Газета общественной жизни, политики и литературы”, засновником, редактором та видавцем був письменник, журналіст, друкар В. Лапідус. До переїзду в Єлисаветград він закінчив Харківський університет, працював журналістом у виданнях “Одесские новости” та “Север”, у студентські

Перша шпальта газети

роки захопився ідеями Л. Толстого, листувався з письменником, згодом опублікував листи у “Єлисаветградских новостях”.

Номери газети мали об’єм від чотирьох до шести шпальт, до газети входили додатки з телеграмами та рекламою. На титульній сторінці першого номера видання було подано матеріал, в якому зазначалося, хто брав участь у створенні газети: І. Авдєєв, кн. В. Барятинський, А. Вознесенський, С. Гусен (Слово-Глагол), П. Зелений, М. Левитський, Ф. Литвицький, В. Лапідус (Lapis), Д. Мамін-Сібіряк, Л. Минштейн (Lolo), Р. Пржишиховский, А. Селевін, І. Генеромо, М. Шимановский, М. Пашковський та інші. Крім того, газета мала мережу кореспондентів за кордоном: І. Шкловський (Діонео) – Лондон, М. Сукенніков – Берлін, О. Осенев – Париж, В. Симон – Відень, А. Дікенсон – Нью-Йорк, А. Мексін – Швейцарія та інших.

Виданню надавали значущості та професійності такі автори, як О. Єфимовська, педагог, засновниця приватної гімназії в Єлисаветграді. У рубриці “Педагогічний етюд” вона публікувала свої матеріали й активно листувалася з редакцією, деякі листи публікувалися на сторінках видання.

М. Левитський публікував у газеті матеріали з методики ведення сільського господарства, скажімо, (№ 6 за 1903 рік): “Самодіяльність в народному господарстві”, з артільної справи: фейлетон “Серед артільників” (№14 за 1903 рік), фейлетон в дев’яти частинах “Сон Івана Гармошкіна. Присвячується російським артілям” тощо, листувався з редакцією. Слід зауважити, що газета відвела велику площу артільній справі, популярній у той час. Там, окрім фейлетонів М. Левитського, подавалися матеріали інформаційних жанрів, скажімо, повідомлення про засідання єлисаветградських артільей. Дописували у газету педагог М. Пашковський, російський поет і журналіст-сатирик А. Вознесенський та інші.

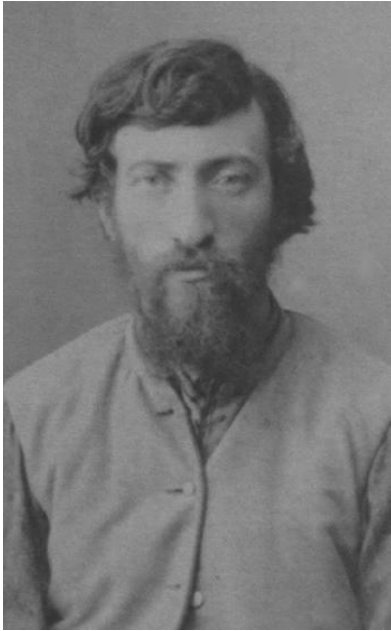
Одним із авторів “Єлисаветградских новостей” був С. Гусін, російський письменник та публіцист. С. Гусін був журналістом близько п’ятдесяти російських газет, його талант як журналіста був визнаний завдяки майстерності фейлетоніста. Матеріали підписував псевдонімом “Слово-Глагол”.

Активно публікувався в “Єлисаветградских новостях” Тенеромо. Під цим псевдонімом приховувалась непересічна людина – І. Фейнерман, особистий товариш та послідовник Л. Толстого. Захопившись вченням гуманіста, І. Фейнерман приїхав у 1885 році до Ясної Поляни, де особисто спілкувався з натхненником та працював учителем у місцевій школі. На початку ХХ ст. приїздить до Єлисаветграда, де активно дописував до місцевої газети “Єлисаветградские новости”, в якій друкував своє листування з Л. Толстим, мистецько-театральну критику, огляди вистав тощо; використовував псевдоніми “Тенеромо”, “И. Тенеромо”, “И. Борисов” та криптонім “И. Т.”

І. Тенеромо вважається одним із перших кіносценаристів Росії. У 1910 році Ісак Борисович організував відеозйомку похорону Л. Толстого. У 1912 році разом із режисером Я. Протазановим зняв художній фільм про Л. Толстого “Уход великого старца” – один із перших у російському кінематографі. Авторству І. Тенеромо належить низка кінофільмів та книг про

життя й погляди Л. Толстого, зокрема “Живые речи Л. Н. Толстого (1885 – 1908 гг.)” 1908 року.

У 1906 році І. Фейнерман редагував та видавав в Єлисаветграді часопис “Новости Юга”, який припинив свій вихід у зв’язку з воєнним станом у місті. Його дружина, А. Фейнерман, протягом 1906 – 1907 років видавала в Єлисаветграді універсальну газету “Голос жизни”.

Ісак Фейнерман (Тенеромо)

У 1906 році видання “Елисаветградских новостей” було призупинене та замінене низкою інших універсальних видань: “Южные новости”, “Новости Елисаветграда” та інші. У 1907 році видання відновилося, при цьому нумерація продовжилася з врахуванням всіх газет-замінників, проте адміністративні репресії проти газети та видавця не припинилися. Уряд не влаштувала незалежна, демократична газета, яка дозволяла собі

вільнодумство та критику влади. Вже двадцять першого лютого 1908 року вийшов останній номер газети. В. Лапідуса було арештовано, а друкарню та часопис – закрито. У 1913 році редактор помер у Санкт-Петербурзі.

За п’ять років існування газети редактору вдалося створити якісне демократичне видання, яке відповідало новітнім викликам ХХ століття. Редактор залучав кращих авторів Єлисаветграда та всієї імперії, серед яких – відомі письменники, класики сатиричних жанрів журналістики С. Гусін, А. Вознесенський та інші. Фейлетони, опубліковані на сторінках газети, стали для нащадків цінною спадщиною, фундаментом, на якому розвивалася сатирична публіцистика безпосередньо Єлисаветграда, України й Росії. Також В. Лапідус залишив письменницьку спадщину, три книги прози: “Грезы любви” (видана в Одесі

Перша шпальта газети

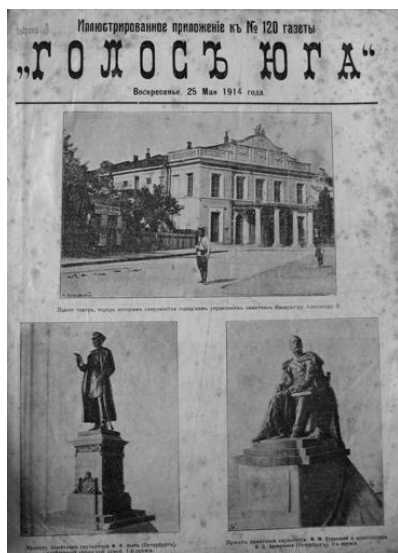

Дмитро Горшков

1898 року), роман “Призрак счастья” (виданий в Єлисаветграді 1903 року) та “Совість” (1911 року).

У період соціального пожвавлення 1904 року починає виходити газета “Голос Юга” (підзаголовок: “Газета политическая, экономическая и литературная”), часопис видавався з 1904 року по 1919 рік щодня. Першим редактором видання був А. Селевін, потім редактори змінювалися: Д. Горшков, М. Курдюмов, Г. Бернадінер, Е. Розенштейн, з 1913 року редагував видання І. Рохович. Першим видавцем був А. Селевін, а з кінця 1905 року (№279) і до закриття в 1919 році видавав газету Д. Горшков, саме цьому редактору і видавцю завдячує популярністю та професіоналізмом “Голоса Юга”.

Д. Горшков народився в 1870 році в родині дворянина, заможного землевласника. Закінчив Єлисаветградську чоловічу гімназію, потім – юридичний факультет Московського університету, два роки навчався в Паризькій російській школі, видав декілька популярних книг. Брав участь у земських з’їздах, був депутатом 1-ї Державної думи, яку за вільнодумство розпустив Микола II [267, с. 389].

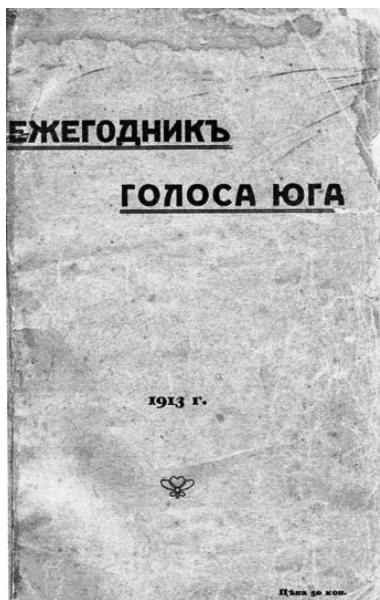

Ілюстрований додаток до газети “Голос Юга”

У другому ряду третій зліва сидить Д. Горшков серед членів Єлисаветградського Дамського Комітету допомоги пораненим та хворим воїнам. 1916 рік.

“Голос Юга” видавався щодня. У неділю виходив ілюстрований додаток, як правило, культурно-мистецького характеру. Д. Горшков вирішив, що формат щоденної газети вузький для бажаного висвітлення інформації, цілком не відповідає редакторському задуму, тож у 1913 році був підготований “Ежегодник Голос Юга: Адрес-календарь и Справочная книга по г. Елисаветграду и уезду”, який став щорічним. Такі видання були доволі популярними в кінці XIX – на початку XX століття. У щорічнику детально описувалася статистика всіх сфер госпо-

*Титульна сторінка “Ежегодника
Голос Юга”*

дарювання Єлисаветграда та повіту в 1913 році, подавалися матеріали історичного характеру, мемуари відомих діячів краю, спогади про них та адресна книга. Видання було ілюстроване малюнками, шаржами, портретами, діаграмами, додавалася реклама. В усіх містах і селах повіту “Голос Юга” мав кореспондентів, які надсилали матеріали поштою та телеграфом.

З лютого 1904 року за домовленістю з Міністерствами внутрішніх та іноземних справ було дозволено передавати за призначенням без цензурного перегляду телеграми кореспондентів іноземних газет [97, с. 87]. Редакція мала свої відділення в Бобринці, Знам'янці, Олександрії,

Новоукраїнці, Плетеному Ташлику, Малій Висці, Новомиргороді, Златополі, Кривому Озері, Ананьєві, Балті, Кременчуку, Шполі, Новій Празі, Гайсині, Гайвороні, Добровеличківці, Черкасах та інших містах. Мала вона й широку мережу кореспондентів у багатьох країнах Європи.

У газеті публікувалися М. Пашковський, І. Шкловський (Діонео), А. Шполянський (Дон Амінадо), Н. Бракер, Л. Браер, С. Варшавський, С. Гусев, П. Зелений, Р. Прижиховський, П. Рябков, М. Пашковський, надсилав кореспонденцію батько

Ісак Шкловський (Діонео)

Є. Маланюка Филимон (підписувався псевдонімом “Ем-Юк”) та багато інших.

У 1906 році в Єлисаветградському повіті було запроваджено надзвичайний стан, рішенням херсонського губернатора було призупинено видання “Голос Юга”, тож протягом року вона не виходила. Замість “Голоса Юга” передплатникам відправляли газету “Южный голос” (редактор-видавець Н. Плотников), потім – “Новая волна” (редак-

тор-видавець Ф. Липовецька), наступними вийшли “Вестник свободы” (редактор-видавець Г. Гольденберг), “Южные отголоски” (редактор-видавець Н. Панкеев) та “Южные отклики” (редактор-видавець А. Розенштейн). Ці всі видання були, по суті, клонами з аналогічною редакційною політикою, рубрикацією, тематикою й жанровою специфікою, про що свідчать навіть підзаголовки, такі ж, як і в газети “Голос Юга”: “Газета политическая, экономическая и литературная”. Тобто після закриття часопису його функції починала виконувати газета з іншим заголовком, але з аналогічною інформаційно-комунікаційною функціональністю та впливом на аудиторію. Ця преса характеризувалася коротким періодом життя, іноді вона видавалася менше одного місяця.

По закінченню надзвичайного стану в повіті редакція відновила видання газети під оригінальною назвою “Голос Юга”. Попри те, тиск із боку влади не зменшувався. Завдяки високому професійному рівню газета стала інформаційним гегемоном міста, тож адміністрація намагалася підпорядкувати своєму контролю опозиційний друкований орган, і з-поміж методів державного тиску найпопулярнішим була практика штрафів. З кінця 1907 року на “Голос Юга” почали накладатися стягнення, загалом було накладено 22 штрафи загальною сумою більше 8 тисяч карбованців. Єлисаветградський присяжний повірений С. Крамаренко у спогадах про переслідування опозиційної газети “Голос Юга” писав про невмотивовану жорстокість адмініст-

ративних органів до опозиційного друку, особливо провінційної преси: “Впевнено можна стверджувати, що вона стоїть поза охороною закону й стосовно неї усе дозволено. Людина, що вкрала курку чи скоїла убивство, буде осуджена відповідним законом. Нехай це буде навіть суд по законах військового часу, все ж це суд, що передбачає й перевірку обставин, й докази, й захист. Але той, хто написав або надрукував статтю, позбавлений всіх засобів захисту, які отримують тяжкі злочинці й дрібні шахраї. Без суду й слідства, без можливості захищатися й довести свою правоту він піддається грошовому штрафу або арешту”. С. Крамаренко називав адміністративні штрафи, застосовані до видання, “...адміністративною карою, що обрушилася на нашу газету” [Цит. за 109, с. 267]. За його словами, не проходило й місяця без стягнень. Такі дії засвідчують політичний характер переслідування видання.

Звісно ж, більшість видань не могли подолати самотужки санкції, розмір яких був непомірним для редакції, і все ж редактору “Голоса Юга” Д. Горшкову вдалося подолати систему стягнень та уникнути арешту, якому піддавали неспроможних оплатити штраф редакторів, як це було у випадку з В. Лапідусом, редактором “Елисаветградских новостей”. В. Крижанівський доречно припустив, що допомогу в подоланні непомірної для редакції фінансової блокади “Голосу Юга” надали заможні верстви населення, серед яких – елисаветградські торгівельно-промислові кола: “Слід припустити, що саме через грошову допомогу від єврейської торгівельної еліти “Голос Юга” у місцевій газетній полеміці тих років часто згадується як “ожидовлена газета” [109, с. 267]. Зважаючи на прагматичні інтереси фінансових еліт, така підтримка засвідчує впливовість газети серед читачів (і високий авторитет громадської думки щодо газети) та значущість “Голоса Юга” в місцевому інформаційному полі. Проте владі вдалося значно звузити інформаційно-тематичний контент видання, тож з 1907 до 1914 року “Голос Юга” обмежувався лише матеріалами місцевого характеру. Ситуація змінилася в 1917 році: короткий період свободи преси дозволив виданню проявити ліберально-демократичну позицію, публікуючи ґрунтовну публіцистику та відповідно проводячи інформаційну політику. У січні 1920 року за рішенням Єлисавет-

тградського Військового-революційного комітету було заборонено видання газети “Голос Юга” [16, с. 3].

Значний вплив на розвиток масовокомунікаційної сфери та безпосередньо книговидання і комерційного пресовидання здійснили Єлисаветградські власники друкарень. Переважно місцеві газети виходили в найбільшій друкарні краю, що належала М. Гольденбергу, а згодом – його синам. У цій друкарні певний час друкувалася перша приватна газета міста – “Єлисаветградський весник”, згодом – і її наступники: “Єлисаветградские новости”, “Голос Юга”, “Новая волна” та інші. Впливовими друкарями були брати Шполянські, Х. Немировський, Б. Броун, І. Лінцер, П. Зелений. Загалом у Єлисаветграді на початку ХХ століття діяло близько семи великих та ряд дрібних друкарень, декілька друкарень діяли в Олександрії. Зазвичай видання не належали друкарям, проте деякі все ж засновували свої видання, скажімо, І. Лінцер у 1908 році почав видавати часопис “Южный листок объявлений”, а в 1912 році “Бюллетень театра и музыки”. Декілька часописів заснували брати Гольденберги. З їхньою діяльністю пов’язана ще одна сторінка історії преси краю – етнічна преса, що належала єврейській діаспорі, яка значно вплинула на розвиток інформаційно-комунікаційної сфери, безпосередньо друкарства та періодики. 1906 року в Єлисаветграді єврейська громада почала видавати політико-економічний та літературний журнал “Неделя русского еврея”, що виходив щотижня та містив шістнадцять сторінок. Загалом вийшло чотири номери. Редактором та видавцем був найвпливовіший друкар краю – М. Гольденберг. За декілька місяців до виходу першого номера журналу М. Гольденберг редагував та видавав газету “Новороссийский курьер” (1906 рік), а його брат, Г. Гольденберг, – “Вестник свободы” (1906 рік). Ці видання проіснували кілька місяців та були заборонені у зв’язку з надзвичайним станом у повіті. Євреї, одна з багатьох національних меншин міста, спромоглися видавати свій національний часопис, наступне видання євреїв вийшло в 1917 році й мало назву “Новый Израиль”, орган єлисаветградського єврейського загальноучнівського клубу.

Зважаючи на політичні тенденції кінця ХІХ – початку ХХ століття, коли в Російській імперії та в Україні з’явилися видання партій, більшість масової періодики краю була безпартійною, проте можна спостерігати певні, як правило, нечіткі політичні

симпатії, відображені в матеріалах преси. Можна виділити три основні ідейні напрямки елісаветградських газет: загальнодемократичний, соціалістичний та правий монархічний (консервативний). Здебільшого видання дотримувалися загальнодемократичного спрямування, скажімо, “Голос Юга” публікувала ліберальні матеріали, відстоювала інтереси “конституційно-демократичної партії”; профспілкova газета “Труд” відстоювала ліву соціалістичну ідеологію. Попри загальнодемократичну спрямованість більшості масових громадсько-політичних часописів, на початку XX століття в місті функціонувала низка видань правого монархічного спрямування.

Сергій Варун-Секрет

У 1907 році І. Makeєв видав газету правого спрямування “Союз”. Перший номер вийшов 31 січня та містив 4 сторінки. Видання проіснувало не довго, світ побачили 17 номерів. Набув популярності монархічний часопис “Новороссийский край”, який за-

снував у 1908 році дворянин С. Варун-Секрет.

Перший номер вийшов 16 січня, у підзаголовку зазначалося “Внепартийная газета правого направления”, з № 520 підзаголовок змінився, почав вказувати тематичний напрямок: “Внепартийная общественно-литературная и политико-экономическая газета”. Газета виходила щодня до 1911 року, редакторами були: В. Теплов, А. Пржевальський, Л. Иванов, Л. Замлинський, видавцями: С. Варун-Секрет, Л. Иванов та Л. Займлинський. Видання містило від 4 до 6 шпальт, щотижня виходив додаток “Новороссийский край”. Воно мало стандартний набір основних рубрик: телеграми, думський листок, вісті й чутки, з російського друку, місцевий літопис, щоденник, мініатюри, маленький фейлетон, театр і музика, кореспонденція.

У 1911 році Л. Замлинський заснував часопис “Елисаветградские новости”, який сам редагував та видавав, з 1912 року редактором-видавцем стала А. Замлинська. Перший номер часопису побачив світ 22 травня, з одинадцятого номера з’явився

підзаголовок: “Большая беспартийная газета”, в 1913 році підзаголовок зник, номери містили від 2 до 4 сторінок та виходили щодня, востаннє газета вийшла в 1915 році.

У 1917 році вийшов один із перших декретів радянської влади “Декрет про пресу”, в якому наказано “Вжити тимчасових та екстрених заходів, щоб припинити потік бруду і наклепів...” [Цит за 69, с. 3 – 4], за яким вся інакомисляча преса вважалася контрреволюційною та буржуазною, ворожою уряду “робітників та селян”. Так починає зникати приватна преса. Найближчі роки – період національно-визвольних змагань, починає з’являтися преса політичних партій, повстанські та військові видання, які згодом замінила однопартійна радянська періодика.

Отже, приватна преса – найбільша типологічна група в системі періодики Кіровоградщини – за тематичним спрямування поділялася на спеціалізовану (видавали як приватні особи, так і товариства, громадські організації) та універсальну пресу (видавали приватні особи) – наймасовішу групу приватної періодики, розвиток якої залежав від комерційної складової, спричиненої економічним розвитком кінця XIX – початку XX століття. Торгівельно-промислові кола значно впливали на розвиток універсальної преси, оскільки комерційна реклама та оголошення стали основним джерелом фінансування, дозволили видавцям зменшити собівартість, відповідно – й охопити більш широку читачку аудиторію, до якої увійшли малозаможні прошарки краю.

Універсальна преса поділялася за характером контенту на пресу для інтелігенції та масову, при цьому для розвитку журналістики Кіровоградщини був характерний процес трансформації від моделі журналістики кінця XIX століття, реалізованої “Елісаветградским вестником” та рядом інших видань, яку можна схарактеризувати як “Журналістика – клуб для еліт”, до моделі “демократичної журналістики” початку XX століття, зародження якої спричинене революційними подіями в Російській імперії, реалізованої такими виданнями як “Елісаветградские новости” (1903 – 1908 років), “Голос Юга” та іншими. Цій моделі журналістики притаманне прагнення охопити якомога більшу читачку аудиторію (при цьому видавці поєднували інформацію як для інтелектуально підготовлених читачів, так і для широкої аудиторії), зростання оперативності інформування, зростання ролі журналістики в житті суспільства (громадському,

політичному, економічному, культурному тощо), свобода слова, розширення кордонів у інформуванні (подавалася інформація з багатьох країн світу) та геополітичний напрям.

За політичним спрямуванням приватна періодика Кіровоградщини поділялася на три групи: загальнодемократичного спрямування (“Елисаветградский вестник”, “Голос Юга”, “Новая волна” та інші), соціалістичного спрямування (“Наша копейка”, “Труд” та інші) та монархічного (“Новоросийский край”, “Союз” та інші).

За періодичністю приватна преса Єлисаветграда від 1876 до 1917 року (42 видання) поділялася на щоденні – 28, тижневики – 6, два рази на місяць – 1, місячник – 1, раз на два роки – 2, з іншою періодичністю – 2, з невстановленою періодичністю – 2. За типом друкованої продукції: газети – 36, журнали – 4, періодичні збірники – 2. В Олександрії за аналогічний період вийшло одне приватне видання, газета з періодичністю 3 – 5 разів на тиждень. Цей підрахунок доводить, що найпопулярнішою серед читачів, очевидно, й найбільш вигідною в комерційному плані стала універсальна щоденна газета.

Преса мала унікальні особливості й функції, ставши важливою ланкою громадського життя краю, вона сприяла формуванню раціональних соціально-економічних відносин регіону, його торгівельному, виробничому, сільськогосподарському та культурно-освітньому розвитку.

Намагаючись випередити конкурентів, видавці створювали престижний та якісний інформаційний продукт, робили його привабливим і доступним, про що свідчать публікації на шпальтах преси видатних журналістів та публіцистів того часу.

2.4. Спеціалізована преса краю

На розвиток та типологічну диференціацію системи преси Кіровоградщини кінця XIX – початку XX століття вплинув ряд чинників загальнодержавного та місцевого рівня. Процеси соціального піднесення, що полягали в значній активізації освітнього та наукового життя міста, особливо молоді, активний розвиток системи початкової та середньої освіти Єлисаветграда спри-

чинили потребу спеціалізованого інформування та професійної комунікації. Так виникла ще одна група періодики Кіровоградщини – спеціалізована преса, яку складали переважно видання наукових, фахових та громадських товариств краю. За проблемно-тематичним спрямуванням спеціалізована преса Кіровоградщини кінця XIX – початку XX століття поділяється на такі групи: літературно-мистецькі (літературно-художні), молодіжні (учнівські), науково-освітні, сільськогосподарські, медичні, релігійні та профспілкові видання.

Стрімкий культурно-економічний розвиток та постійно зростаючий демографічний рівень сформували високий попит на підвищення якості освіти в навчальних закладах та відкритті нових шкіл – вищої кваліфікації. До 1860-х років у Єлисаветграді не існувало чоловічого середнього навчального закладу, оскільки в першій половині XIX століття місто було військовою столицею півдня Російської імперії. “Тільки 1861-го року він перейшов з-під підпорядкування військового відомства до цивільного...” [21, с. 46]. На той час інтелігенція міста складалася переважно з поміщиків та військових.

З-посеред небагатьох освітніх закладів Єлисаветграда була юнкерська школа, відкрита в 1865 році. Н. Бракер зазначає: “Викладачами в цій школі були офіцери, які взагалі якийсь час були найосвіченішою молоддю в місті... Один із них, М. Федоровський, став і першим громадським культурним діячем у Єлисаветі” [21, с. 46].

М. Федоровський вважав міських жителів не досить освіченими та безпорадними в їхньому неучтві, тож був переконаний, що потрібно займатися просвітою широких верств народу. У спогадах М. Федоровського йдеться: “... не питаючи ні в кого ані поради, ані дозволу, а побачивши коло в’язниці стару дровитню з проваленим дахом, я й почав збирати туди дітей, щоб навчати їх грамоти” [21, с. 46]. Згодом просвітитель придбав колишній шинок, що мав чотири кімнати, й використовував його для навчання дітей читанню і письму. Так у 1867 році в Єлисаветграді була заснована перша професійна школа, пізніше для неї була побудована нова велика кам’яна будівля.

Задля здійснення своїх задумів, яких не міг виконати обмежений гурток керівників школи, М. Федоровський заснував “Товариство поширення ремесел і грамоти”, а щоб забезпечити

матеріально та зміцнити спільноту, звернувся до багатьох заможних людей, серед яких – дочка імператора Олександра II.

У 1870 році сприянням земської думи було засновано Єлисаветградське земське реальне училище. Представники думи вважали, що з відкриттям навчального закладу їм вдасться створити “розсадник освіти”, який дасть земству високоосвічених працівників переважно сільськогосподарської та технічної галузей [265, с. 13]. З початку існування заклад зарекомендував себе як високопрофесійний та сучасний. Так, згідно зі звітами перших років, серед 86 випускників закладу 77 вступили за конкурсним іспитом до вищих спеціальних навчальних закладів.

Кількість навчальних закладів постійно зростала, проте не вичерпувала попиту на якісну освіту, який був значно вищим від потреб інших повітових міст. На початку XX століття в місті функціонувало шість навчальних закладів: жіноча гімназія (відкрилася в 1860 році), чоловіча гімназія (1879 рік), приватна чоловіча гімназія М. Крижановського (1907 рік), приватна жіноча гімназія А. Єфимовської (1902 рік), приватна жіноча гімназія М. Госслен. Крім того, єврейська громада відкрила свій навчальний заклад – єврейську приватну гімназію Шаллит, існував ряд закладів із підготовки військового складу.

Як зазначає О. Акопов, у 60-70-ті роки XIX століття у зв’язку зі створенням різноманітних наукових організацій, загальною демократизацією суспільства, новим підйомом науки, розвитком капіталізму та через їх подальшу диференціацію почали один за одним виникати наукові журнали [2].

У 1881 році М. Завадський, директор земського реального училища, заснував спеціалізоване видання педагогічного спрямування, яке потім редагував та видавав, – “Педагогический вестник”. Перший номер часопису побачив світ десятого березня. Спроба видати журнал за два роки до цього провалилася, вірогідно під тиском цензури.

Необхідність заснування в Єлисаветграді такого часопису М. Завадський аргументував у передмові до першого номера: «Ми починаємо в повітовому місті видання педагогічного журналу. Останнім часом кількість провінційних шкіл значно зростає, внутрішнє життя їх почало складатися у певні форми, а поміж тим, не кажучи про суспільство, нам, вчителям, розпорошеним по різних більш чи менш глухих містах, мало відомо, що

Перша шпальта часопису

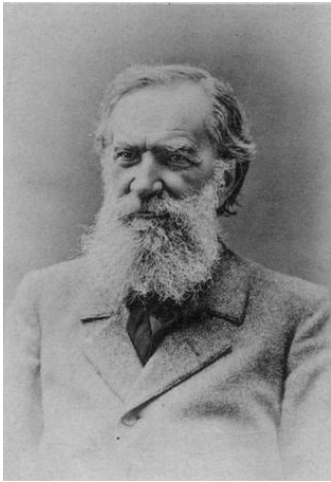
коли ми два роки тому невдало просили про дозвіл видавати «Педагогічний вісник...». Завдання журналу М. Завадський вбачав у таких позиціях: «Нові умови в житті російської школи прямо накреслюють і завдання нашого «Вісника» – сприяти спільному накопиченню кожним із нас досвіду усвідомлення питань шкільної практики» [173, с. 1].

Журнал виходив два рази на місяць подвійними номерами (окрім канікулярного часу) та видавався два роки. У перший рік вийшло 17 номерів часопису, в наступному – 18; два останні номери – 1883 році. Хоча в умовах передплати зазначалося про вихід 20 номерів на рік, складався часопис із 10 шпальт.

Передплатити «Педагогический вестник» можна було в Єлисаветграді, Одесі, Харкові та Санкт-Петербурзі за чотири карбованці на рік. М. Завадський установив таку помірковану вартість журналу, оскільки бажав донести інформацію про навчальний процес в училищі до батьків учнів, а деякі з них, у тому числі й селянського походження, мали низьких рівень мате-

кожен із нас робить, як живеться взагалі нашої школі. Ізолюваність, відчуженість одне від одного легко може призвести до рутини, а від неї легко перейти до апатії, байдужості, байдужого ставлення до роботи. ... Страх перед повільною смертю, бажання струсити зі своєї справи печатку безгласності, надія знайти в спільній роботі й думці нові імпульси для подальшої роботи й удосконалення, бажання вибитися з твані, в котру непомітно занурювалися і тягли за собою суспільну справу – все це разом узятє було першою спонукальною причиною,

ріальної забезпеченості. До того ж, редактор розсилав безкоштовно журнал по всіх віддалених школах Єлисаветградського повіту. Така діяльність М. Завадського дозволила здійснити його задум – зробити “Педагогический вестник” сполучною ланкою комунікації між учителями [265, с. 36]. Журнал мав чітку

Гаврило Близнін

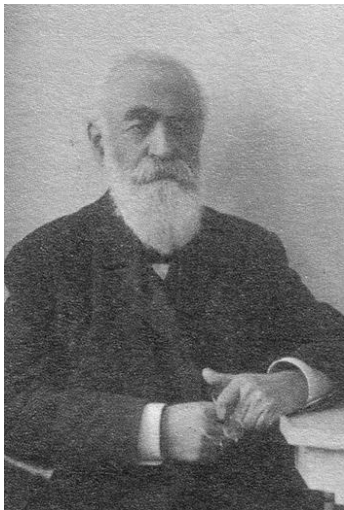
програму: загальні педагогічні питання (як із педагогіки та дидактики, так і з шкільної гігієни та інше); школа в Росії (статистичні відомості, кореспонденція, замітки, короткі відомості та інше); школа за кордоном; огляд педагогічних книг та журналів; оголошення [174, с. 1].

У першому розділі увага приділялася роботі різних типів шкіл, розглядалися й аналізувалися конкретні педагогічні ситуації з життя школи, вивчалися такі проблеми, як, наприклад, роль особистості вчителя в педагогічному процесі. Викладачі Єлисаветградського реального училища ділилися своїм ро-

бочим досвідом із іншими педагогами на шпальтах журналу, наприклад: “Про викладання класичних мов” (автор, очевидно, М. Марков), “Епізоди з історії народної освіти в Єлисаветграді” – В. Ястребов, “Наші учнівські лави” – А. Гроссет [174, с. 1]. У межах розділу публікувалися педагоги Єлисаветграда та повіту, вчителі з інших міст України та Росії, серед них: І. Боровський, О. Гончаров, М. Демков, О. Мануйлов, В. Стоюнін, С. Рибаків, І. Фесенко, Г. Близнін (криптонім “Г. Я. Б”), а також статті М. Завадського щодо організації та методів навчання.

У другому розділі увага приділялась функціонуванню реальних училищ, співвідношенню класичної та реальної освіти: “Катеринославське реальне училище”, “Навчальні заклади В’ятської губернії” [174, с. 1]. При цьому на сторінках часопису розгорталася полеміка, розглядалися різні точки зору, громаді представлялися нові ідеї щодо реформ школи та освіти загалом. Скажімо, М. Завадський наголошував на необхідності реалізації двох типів школи, оскільки розум одних учнів схильний до кла-

сичних наук, а інших – до природничих та фізичних. Свою позицію педагог сформулював так: “Насильне підведення усіх під один рівень, безсумнівно, не тільки калічить розум, але й шкідливо впливає на моральну сторону людини. Мало того, якщо вихованець не має схильності, наприклад, до фізичних наук або

Михайло Завадський

класичних мов і погано в них устигає, його почнуть вважати тупим, дурним... тому тільки, що в нього немає таланту до них. Як же повинна впливати на моральну особистість свідомість свого безсилля? І чому? Бо іншим здається, що тільки з класичної гімназії можна вступити до університету” [265, за 17, с. 36 – 37]. М. Завадський вважав реальну освіту недосконалою, нерозвиненою та не рівноправною.

“Педагогический вестник” випереджав час та представляв новітні педагогічні ідеї. Його автори прагнули новаторства та реформ у класичній освіті, у публікаціях заявлялося про шкідливість консерва-

тизму в школі. На сторінках часопису підіймалася тема прав учителя, його становища в суспільстві, оскільки саме особистість педагога позитивно впливає на освітній процес, а недоліки вчителя негативно впливають на учня, і саме вчителі формують портрет школи. Порущувалися й питання матеріальної забезпеченості педагогів. На думку М. Завадського, гарне матеріальне забезпечення дозволяє вчителю бути морально самостійним та активно розвиватися.

Стан освіти за кордоном висвітлювався в розділі “Школа за кордоном”, де розглядалися різні типи навчальних закладів та порівнювалися школи багатьох країн світу, наприклад (№ 17 – 18, 1882 рік): “Циркуляри міністра народної просвіти в Саксонії з питань про навантаження роботами учнів реальних училищ і гімназій”, або (№ 8 – 9, 1882 рік): “Ремісничо-промислові школи в Германії та їх роль в успіхах індустрії”.

У розділі “Огляд книг та журналів педагогічного змісту” подавався аналіз нових видань, статей, профільних книг, друкувалися рецензії та відгуки на нові педагогічні праці. У цьому розділі нерідко аналізувалися педагогічні часописи інших міст російської імперії та Європи. Велика увага приділялася працям К. Ушинського, М. Корфа, Д. Сиповського та інших. Серед періодики, що аналізувалася в цьому розділі, були найчастіше такі спеціалізовані педагогічні видання: “Объявления Народной школы”, “Русский начальный учитель”, “Церковно-Общественный Вестник”.

Дослідниця І. Чернишенко стверджує, що цей розділ мав велике значення в поширенні педагогічної теорії, ознайомленні вчителів, багато з яких не одержали спеціальної педагогічної освіти [265, с. 47]. Окрім М. Завадського, огляд посібників з історії для молодого покоління подавав В. Ястребов, наприклад, в №2 – 4 за 1882 рік, огляд книги Д. Сиповського “Рідна Старовина. Вітчизняна історія в оповідях та картинах”, та М. Марков.

“Педагогический вестник” презентував передові педагогічні ідеї свого часу, був авторитетним серед педагогічної журналістики кінця XIX – початку XX століття. Завдяки праці видавця та колективу редакції, а також професіоналізму єлисаветградських педагогів “Педагогічний вестник” став високопрофесійним виданням, яке випереджало свій час, стало активним виразником педагогічної думки того часу.

Постать видавця-редактора заслуговує особливої уваги. М. Завадський народився 1848 року в родині дворян із Одеси. По закінченні чоловічої гімназії вступив до Імператорського Новоросійського університету на історико-філологічний факультет. Потім був направлений працювати до Єлисаветграда, де з 1871 року викладав російську мову, словесність та історію, а з 1876 року очолив заклад.

Випускники училища згадували директора як справедливого, послідовного, вимогливого до себе та інших, авторитетного в колі колег та учнів. Його характеризували як талановитого педагога. М. Завадський міг зацікавити та привернути до навчання кожного учня [265, с. 17].

Є. Чикаленко у спогадах залишив таку характеристику свого педагога: “Про директора ж М. Завадського треба розказати, бо це був чоловік видатного розуму і неабиякий педагог: він зу-

мів поставити себе так, що всі учні признавали його безапеляційний авторитет; він володів розумами і серцями всіх... Коли директор, він же учитель російської словесности в старших класах і класний наставник, приходив до класу, то наставала тиша, як бувало в Одесі на лекціях Смоленського, і лекції він провадив так, що всі брали участь в них і увага всіх була скупчена коло того, що говорилося, що діялося в класі, і ніяких сторонніх зацікавлень чи уваг в той час і не могло бути ні в кого з учнів, а тому всі добре знали його предмет і інтересувались ним так, що з охотою читали і літературу предмету помимо підручників". Один із багатьох секретів педагогічної майстерності М. Завадського знаходимо знову у спогадах Є. Чикаленка: "Коли він на великій переміні приходив до класу як класний наставник і сідав на парту, то всі охоче оточували його, бо знали, що він піднесе якесь питання і поставить його під наше обміркування, під дискусію" [266, с. 70].

У часи дії Емського указу М. Завадський піднімав питання української мови: "Як тільки завідування школами перейде до рук громадськості, питання про малоросійську мову отримає правильне й нормативне вирішення. Нам здається, що мова повинна йти не про малоросійську, а взагалі про рідну мову у першопочатковій школі грамотності" [Цит. за: 197, с. 55].

Михайло Ромулович не мирився і з недоліками системи, недолугою політикою Міністерства освіти, відкрито критикував погляди міністра Д. Толстого щодо реальної освіти. М. Завадський виступав проти зараження освіти реакцією: "Навіть математика заразилася вищими міркуваннями". "Учитель математики однієї зі шкіл був звільнений тільки за те, що в складених ним арифметичних задачах передбачалося платити робітникам по два – чотири карбованці на день. "Дозволити платити по чотири карбованці на день?" – гнівно запитував інспектор, який побачив у цьому факті майже підрий підвалин самодержавства" [265, с. 44].

"Педагогический вестник" успішно виходив протягом двох років, а у 1883 році (після виходу двох номерів), міністр освіти Д. Толстой надіслав указ про заборону видавати журнал, аргументуючи, що часопис М. Завадського сповідував погляди, що не відповідають поглядам міністерства. Такі дії з боку влади чи-

тко демонструють високий рівень впливовості часопису, його авторитет у читачів та небезпеку для діючого режиму.

У 1899 році педагог та журналіст Микола Опанасович Пашковський заснував часопис “Волшебный Фонарь”, а перший номер вийшов у січні 1901 року. У перший рік вийшло чотири випуски, а з 1902 року виходило по три номери на рік, у 1907 році вийшов один, останній, номер. Об’єм номерів був різним, нумерація – наскрізною: скажімо, в 1901 році нараховувалося 82 шпальти, 1904 році – 148, а в останній рік – лише 64 сторінки. Часопис виходив у друкарні М. Гольденберга.

Журнал був присвячений постановці та організації народних читань, освітніх читань для учнів та наукових демонстрацій на лекціях за допомогою чарівного ліхтаря. Чарівними ліхтарями в той час називали проекційні апарати, широко розповсюджені в XVII – на початку XX століття. “Чарівний ліхтар є проекційним апаратом та складається з дерев’яного або металевого корпусу з отвором і/або об’єктивом, в корпусі розміщене джерело світла: в XVII столітті – свічка або лампада, пізніше – електрична лампа” [262]. Пристрій вплинув на розвиток кінематографу та є прототипом усіх проекційних апаратів.

На звороті титулу друкувалася програма видання: 1) постанови влади щодо народних читань; 2) витяги зі звітів комітетів народних читань; 3) вдосконалення в техніці чарівного ліхтаря та картин до нього, виготовлення картин; 4) нові прилади та приналежності для освітлення; 5) настанови, як керувати ліхтарем та демонструвати в ньому наукові досліди; 6) організація та устрій аудиторії, народних будинків; 7) текст до нових читань із картинками; 8) оголошення; 9) поштова скринька: запитання читачів та відповіді редакції [32].

Титульна сторінка видання
антиалкогольних лекцій
М. Пашковського

ГОДЪ ИЗДАНІЯ VIII-й.

ГОДЪ ИЗДАНІЯ VIII-й.

ВОЛШЕВНЫЙ ФОНАРЬ.

Журналъ, посвященный вопросамъ устройства и постановки народныхъ чтеній, организаціи образовательныхъ чтеній для учащихся и научныхъ демонстрированій на лекціяхъ помощью волшебнаго фонаря.

Журналъ за 1899, 1900 и 1901 гг. допущенъ въ учительскія библіотеки низшихъ училищъ и въ бесплатныя народныя читальни и библіотеки.

Май 1906 г.

Журналъ выходитъ книжками 3 раза въ годъ: въ Январѣ, Маѣ и Сентябрѣ.

Редакторъ-Издатель Н. А. Пашковскій.

ЕЛИСАВЕТГРАДЪ.

Наровая Лито-Типографія М. А. Гольдшенберга.

1906.

Перша шпальта часопису

В умовах передплати, яка складала 1 крб. на рік, значалося, що всі передплатники видання безкоштовно користуються порадами редакції та можуть звертатися за довідкою з питань спеціальності журналу. Дослідники преси Єлисаветграда-Кіровограда робили висновки про “Волшебный Фонарь” винятково з опису в бібліографічних покажчиках, оскільки часопис не зберігся в сховищах Кіровоградщини, тож його характеризували як педагогічний, присвячений методиці викладання. Така характеристика помилкова, оскільки методика викладання не є основою в програмі часопису, й займає малопомітне місце в проблемно-тематичному спрямуванні, до того ж, методика викладання мислиться лише як галузь застосування чарівного ліхтаря. Часопис по праву можна вважати науково-технічним, про що свідчить його контент. Скажімо, у № 1 – 2 за 1901 рік розміщений матеріал практичного характеру берлінського професора І. Фогеля “Ацетиленове освітлення”, у якому йшлося про новітні дослідження з ацетиленом та використання його як джерела світла чарівного ліхтаря.

Загальний зміст журналу можна розглянути на прикладі №1 за 1905 рік: як розмістити ліхтар, який розмір картини бажаний на екрані; як розмістити глядачів; як визначити місце для ліхтаря; як досягти гарного виразного зображення; як організувати місце лектора для висвітлення брошури; темнота в аудиторії; картини для ліхтаря; фарбування картин; картини з рухом; як зобразити ефект снігу, блискавки, підняття завіси, фонтана; калейдоскоп; наукові досліди з чарівним ліхтарем.

До номерів часопису виходили додатки, підготовані редактором М. Пашковським: “Каталог Волшебных фонарей и принадлежностей к ним и световых картин” обсягом 14 сторінок

*Титульна сторінка каталогу
Чарівних ліхтарів*

(1901 рік) та “Делайте сами картины для своего волшебного фонаря” (1903 рік).

У 1905 році вийшла книга М. Пашковського “Полное руководство для управления волшебным фонарем”, що містила 180 сторінок та 148 гравюр. Усі розділи книги були опубліковані в журналі: оптичні системи чарівного ліхтаря; типи чарівних ліхтарів; сінематографи та живі фотографії; джерела світла в ліхтарях: керосин, ацетилен, Друмондове світло, електрика, спиртова лампа; встановлення ліхтаря; як зобразити на екрані різні рухи: падіння снігу, блискавку, фонтан.

Отже, М. Пашковський видавав перший у Єлисаветграді науково-технічний журнал “Волшебный Фонарь”, на сторінках якого висвітлювалися новітні наукові розробки та вдосконалення чарівних ліхтарів (прототипів сучасних проєкційних пристроїв). Редактор розробляв власні конструкції ліхтарів, екранів, світлових приладів, картини до ліхтарів, висвітлював свій досвід у журналі. На сторінках часопису розглядалася методика використання чарівного ліхтаря у підготовці народних читань та лекцій на різні теми: як правильно провести презентації, як самостійно зробити світлові картини для ілюстрації потрібного матеріалу. Щоб урізноманітнити презентацію, зробити її більш цікавою та привабливою для слухачів, М. Пашковський створював різні спецефекти (падіння снігу, блискавка, фонтан тощо), досвід їх створення автор викладав на сторінках “Волшебного Фонаря”.

Наступна група преси пов’язана з функціонуванням фахових товариств. У довідковому виданні “Ежегодник Голос Юга” за 1913 рік подається перелік товариств, що діяли в місті того року: “Громадське зібрання”, “Медичне товариство”, “Товариство поширення грамотності й ремесел”, “Товариство поширення комерційної освіти”, “Товариство сільського господарства”, “Сільськогосподарський клуб”, “Товариство “Опора”, “Професійне товариство робітників машинобудівельних заводів м. Єлисаветграда”, “Товариство споживачів” тощо, ряд благодійних товариств.

У 1899 році гласний Єлисаветградського повітового земства, провідник дворян Я. Ерделі, провідні місцеві агрономи та власники сільських господарств заснували Єлисаветградське Товариство сільського господарства. У складі нараховувалося 64 члени, у 1908 році – 146 [162]. У 1900 році товариство вида-

Яків Ерделі

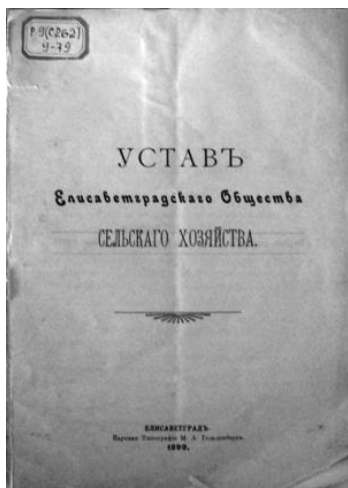
вало “Звіт про діяльність за перший рік”, який містив таку інформацію: загальний звіт за рік; додаток із рахунками; тексти доповідей на засіданнях товариства та протоколи засідань. Такі звіти видавалися щороку.

У статуті товариства, затвердженому Міністерством Землеробства та державного майна та херсонським губернатором у січні 1899 року, йдеться: “Єлисаветградське товариство сільського господарства має за мету сприяти в галузі своєї діяльності, об’єднаним силам всіх членів, розвитку та вдосконаленню сільсь-

кого господарства та сільської промисловості” [241, с 1]. Для досягнення цієї мети передбачався ряд завдань: “...поширення теоретичної та практичної інформації про сільське господарство шляхом влаштування публічних читань, друк та поширення своїх праць та різного роду сільськогосподарських творів, а при нагоді – й власного періодичного журналу...” [241, с. 2]. Наступного року товариство заснувало свій друкований орган – “Известия Елисаветградского общества сельского хозяйства”.

Міністерство внутрішніх справ, Головне управління у справах друку 8 червня 1900 року надали дозвіл видавати часопис під редакцією голови Товариства сільського господарства, Єлисаветградського повітового провідника дворян, статського радника Я. Ерделі [53, арк. 7].

Програма видання була затверджена 7 червня 1900 року та підписана виконуючим обов’язки начальника Головного управління у справах друку князем Шаровським. Програма складалася з десяти пунктів, які були тотожними рубрикам видання: урядові повідомлення; журнал засідань, доповіді, звіти й інші праці Єлисаветградського товариства сільського господарства; оригінальні та перекладні статті з землеробства, тваринництва, сільськогосподарської статистики, техніки, економіки та інших галузей сільського господарства; сільськогосподарська хроніка;

*Титульна сторінка статуту
Єлисаветградського товариства
сільського господарства*

огляд діяльності сільськогосподарських товариств та діяльності земських установ; бібліографія книг та періодичних видань сільськогосподарського спрямування; кореспонденція; питання та відповіді; торгівельні повідомлення; оголошення. В оголошеннях про передплату на часопис пункти програми поділялися на чотири розділи з детальним описом змісту кожного розділу. Так, журнал мав такі розділи: офіційний, спеціальний, торгівельний та оголошення. Передбачався вихід журналу двічі на місяць – першого та п'ятнадцятого числа, передплата становила два карбованці на рік.

Перший номер видання вийшов п'ятнадцятого жовтня 1900 року. Редакторами в різний час були: провідник Я. Ерделі, гласний Єлисаветградського повітового земства; Р. Прижишиховський, вчитель математики Земського реального училища; К. Яржомбковський, агроном. Останнім редактором з № 8 1914 року став Ю. Тобілевич, головний агроном єлисаветградського повіту, громадський діяч, син І. Тобілевича (Карпенка-Карого), товариш І. Франка.

Обсяг одного номера становив 12 шпальт, нумерація сторінок продовжувалася в межах року. У 1907 році журнал почав виходити раз у місяць (з 1908 – 1912 не виходив), у 1913 році відновилося видання часопису з періодичністю двічі на місяць. Друкував журнал М. Гольденберг.

Зібравши найкращих агрономів, промисловців, власників сільських господарств Єлисаветграда та повіту, Товариство зробило якісний інформаційно-видавничий продукт – науково-практичний журнал, який повноцінно відповідав інформаційним вимогам свого часу. У виданні публікувалися члени товариства та господарі (практики) сільськогосподарської галузі: Я. Ерделі, Г. Козловський, А. Карпов, С. Єнохін, С. Марущенко,

*Титульна сторінка
звіту про діяльність
товариства за 1908 р.*

Ф. Любанський, Г. Козловський, К. Яржомбковський, Е. Проданов, К. Хороманський та інші.

Тематика видання охоплювала всі сфери сільського господарства. Серед статистичних матеріалів були подані й досить вузько-спрямовані, скажімо, “Статистика випадання дощів” та їх вплив на ґрунт Ф. Любанського (№ 23, 1902 року), “Бюлетень про стан озимини в зв’язку з умовами погоди від грудня 1901 р. до 6-го січня 1902 р. старого стиля” та інше. Подавалися поради провідних агрономів та науковців для господарств: “Як боротися з гесенською мухою” (№ 33, 1902 року), “Лікар Херсонського бджільництва” П. Снежневського,

“Про огляд пасік, виявлення хвороб та поради, як вберегти пасіку, що робити, щоб не заразити здорові родини від хворих”.

Розміщувалися відомості про апробації наукових результатів та досвід запровадження наукових винаходів на практиці, наприклад, у № 41 землевласник К. Висоцький у статті “Значення сепаратора в сільському господарстві” ділиться досвідом використання промислового сепаратора, який на той час був новинкою тогочасного господарства. У висновку до статті автор писав: “Результат перевищив очікування” [74]. Інші матеріали висвітлювали практику використання добрив задля підвищення врожаю, аналізували досвід захисту рослин від захворювань: “Рак плодових дерев та його лікування” у перекладі М. Бетова, “Захист плодових дерев від хвороб” С. Степанова. У № 36 промисловець, власник заводу сільськогосподарських машин Р. Ельворті подав статтю “Про запобіжні пристрої в молотарках”, подавалися й інші матеріали, що висвітлювали технічну галузь сільського господарства.

Приділялася увага аграрній освіті, подавалися думки господарів про її бажані аспекти в закладах з підготовки агрономів,

ИЗВѢСТІЯ ЕЛНСАВЕТГРАДСКАГО ОБЩЕСТВА СЕЛЬСКАГО ХОЗЯЙСТВА.

ГОДЪ III. — ДВУХНЕДЕЛЬНОЕ ИЗДАНИЕ. — ГОДЪ III.

№ 53.

Воскресенье, 15-го декабря 1902 года.

569.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ.

съ денежной и пересылкой:
На годъ ..... 2 руб.
На 1/2 года ..... 1 руб.
Полгода за журналъ и объявленіе принимается въ с. Елнсаветградъ Харьковской губерніи въ редакціи «Нас. Елнса. С.С.Х.» улица Петровской и Давыдовской. Въ Елнсаветградѣ М.А. Галактикова Давыдовская улица. Въ г.г. Бобровскѣ, Золотовскѣ, м. Братковѣ и Новоросійскѣ въ отдѣльномъ почтовомъ ящикѣ н. 5. явится съ посылкой.

№ 53.

УСЛОВІЯ ПРИЕМА ОБЪЯВЛЕНІЙ.

За строку въ столбцѣ на послѣднихъ страницахъ въ первый разъ 10 коп., а въ слѣдующіе разы 8 коп. Вслѣдствіе такова объявленіе оплачивается за два раза впередъ. При несогласіи нѣтъ притязаній на возвратъ уступа. Пріемъ газетныхъ объявленій производится исключительно при посредствѣ почтоваго ящика 2, н. 5. Метель и 18 въ Метель и С.Елнсаветградъ.

Рубрика, представляющая для напечатанія, подготавливается въ случаѣ надобности сокращеніемъ и измѣненіемъ по усмотрѣнію редакціи.—Статьи, признаваемые неудобными для напечатанія, переходятъ въ редакціи шесть мѣсяцев.—Статьи, представляемыя въ редакцію, безъ обозначенія точнаго печатанія, считаются бездѣльными.—Рубрики открыты ежедневно отъ 11 до 2 часовъ.

СОДЕРЖАНІЕ:

Елнсаветградъ, 15 декабря 1902 года. Докладъ съ выставки изъ убожествъ дѣловой промышленности (капитализмъ) — Р. В. Прозоровскаго. — Улучшеніе и развитіе с.-х. хозяйства дѣла и охотничьяго хозяйства — съ результатами опыта — Ф. Яковлева. — Картофель — Г. Аксентова. — Состояніе охотничьяго хозяйства съ заповѣдными охотничьими угодьями въ Елнсаветградскомъ уездѣ — Г. И. Елнсаветградъ. — Охотничья промышленность. — По поводу статьи С. Елнсаветградъ о мелкой охотничьей — Изъ газетъ и журналовъ. — Объявленія.

Елнсаветградъ, 15 декабря 1902 г.

Въ апрѣлѣ предстоящаго года Елнсаветградское общество сельскаго хозяйства устроитъ IV выставку животноводства съ отдѣлами с.-х. орудій и машины, кустарныхъ и молочныхъ. Изъ отчета комитета общества читатели могли познакомиться какъ съ постановкой дѣла, такъ и съ результатомъ прошлой третьей выставки. Изъ того же отчета видно, что выставка животноводства начинать завысывать себя довольно видное мѣсто въ ряду мѣропріятій, способствующихъ поднятію сельскохозяйственной промышленности. Печальное у насъ на югѣ скотоводство не можетъ существовать въ томъ видѣ, въ какомъ оно велось до сихъ поръ; оно отцѣло свое время и теперь уже требуетъ большаго вниманія и продолжительныхъ успій какъ центральныхъ государственныхъ, такъ и мѣстныхъ учреждений, въ смыслѣ постановки скотоводства на болѣе рациональныхъ началахъ. Въ данный моментъ трудно, даже невозможно сказать, какое направленіе болѣе желательно въ дѣлѣ разведенія, напр. крупнаго рогатаго скота. Попытки отдѣльныхъ хозяевъ завести улучшенную породу скота дальнѣе опытовъ не идутъ, такъ какъ хозяева эти пока недостаточно ознакомлены съ разными типами и породами скота вообще и положеніемъ рынковъ въ частности. Сложный и трудный вопросъ о мѣрѣбѣ типа, необходимаго намъ скота,

можетъ быть рѣшенъ только надлежащею постановкою экспертныхъ рогатаго скота на выставкахъ животноводства.

Участіе въ экспертизѣ скота наивѣстныхъ специалистовъ и анатомовъ дѣла, съ теченіемъ времени, дастъ ась даннымъ для выясненія желательнаго типа скота, какой соотвѣтствуетъ современнымъ требованіямъ какъ нашего хозяйства, такъ и рынковъ сбыта. Но, къ сожалѣнію, намъ приходится еще разъ отмѣтить недостатки такихъ специалистовъ въ Россіи, почему, иронію, Департаментъ Земледѣлія и не могъ, несмотря на объявленіе, своевременно командировать такихъ специалистовъ на прошлую выставку животноводства Елнсаветградскаго общества сельскаго хозяйства.

Кромѣ экспертизы, которая должна производиться публично, чрезвычайно важную услугу развитію скотоводства оказали бы публичныя чтенія на выставкахъ — специалистовъ по отдѣламъ зоотехники; чтенія эти могутъ демонстрироваться скотомъ, выходящимъ здѣсь же на выставку, а недостатки въ разнообразіи типовъ и породъ на нашихъ выставкахъ животноводства опущаться не могутъ. Наши выставки наблюдаютъ именно разнообразіемъ; единичные представители лучшихъ породъ, но всѣми всегда и почти на всѣхъ выставкахъ нѣбываютъ.

Отдѣлъ мелкаго скота, овецъ и свиней, въ особенности послѣднихъ, составляющихъ довольно видную доходную статью въ хозяйствахъ, желательно поставить возможно лучше на выставку; но въ сожалѣнію отдѣлъ этотъ у насъ незначителенъ по числу представителей разныхъ породъ. Хорошо поставленная экспертиза этого отдѣла также выяснитъ нашихъ хозяевъ, какого направленія слѣдуетъ держаться въ разведеніи свиней. Содержаніе свиней въ нашихъ хозяйствахъ нѣтъ ругъ, вошло: нѣтъ сколько-нибудь удовлетворительныхъ помѣщеній для нихъ, плохой кормъ и уходъ, слѣдствіемъ чего очень часто разви-

Перша ипальта часопису

наприклад: “Как смотрят некоторые из наших землевладельцев на сельскохозяйственное образование” та стаття Я. Ерделі “Проблеми сільськогосподарської освіти” [75].

На сторінках “Известий Елисаветградского общества сельского хозяйства” ряд статей соціального спрямування опублікувала Н. Бракер: про норми й вимоги до жіночої праці, освіту жінок, про допомогу селянам, про шкільні сади та їх значення у становленні та розвитку дітей.

Наталія Бракер

Друкувався огляд профільних книжкових та періодичних видань, оголошення про передплату, комерційна реклама продукції машинобудівного заводу братів Єльворті, сільськогосподарських добрив, інше. За звітом товариства, опублікованим у виданні, комерційна реклама приносила редакції 200 крб. у рік, передплата – 400 крб., Єлисаветградське повітове земство виділяло на часопис 1 тис. крб. у рік.

У номерах 1 – 3 за 1905 рік було опубліковано додаток – працю С. Єнохіна “Опис Смілянського маєтку гр. Бобринських” на 12 сторінках.

Останній номер (12 – 13 від 1 першого липня 1914 року) вийшов подвійний. Очевидно, причиною закриття журналу була Перша світова війна, оскільки в серпні 1914 року останній редактор Ю. Тобілевич пішов до лав армії, служив командиром другої роти російської армії під командуванням єлисаветградського генерала О. Самсонова [17, с. 301]. Драматичною була доля засновника та першого редактора часопису Я. Ерделі, що був закатований більшовиками під час червоного терору 1919 року.

За десять років існування “Известий Елисаветградского общества сельского хозяйства” редакції вдалося об’єднати навколо видання кращих фахівців (агрономів, науковців та практиків). З метою забезпечення високого наукового та професійного рівня видання видавці створили науково-практичну базу для професійної комунікації фахівців сільського господарства – для ознайомлення їх із новими науковими відкриттями галузі,

Титульна сторінка газети (з фондів ДАКО)

передплата на рік – 2 карбованці. Читачі отримували газету на Єлисаветградському земському книжковому складі.

За проблемно-тематичним спрямуванням газета була близька до «Известий Елисаветградского общества сельского хозяйства». В оголошенні про передплату подавалася програма часопису, яка широко охоплювала сфери сільського господарства: 1. Узаконолення та розпорядження Уряду, що стосуються селян зокрема і статті, що їх роз'яснюють. 2. Діяльність земських установ стосовно добробуту та благоустрою селян. 3. Економічні стосунки в середовищі селян (земля, труд, промысловість). 4. Наука. 5. Садоустрій та садовиробництво. 6. Сільське господарство, медицина, гігієна та санітарія. 7. Белетристика (оповідання). 8. Кореспонденція (листи з різних місць). 9. Огляд газет і журналів. 10. Відповіді на запити передплатників. 11. Малюнки до статей (за можливістю). 12. Оголошення.

Більшість матеріалів подавалися без підпису. Значний масив дописів належав Р. Пржишховському. З № 25 за 1906 рік часопис почав видаватися у Одесі. 23 березня 1907 року вийшов останній номер спеціалізованої газети для селян «Крестьянин».

Наступна група спеціалізованої преси пов'язана з розвитком медицини на теренах Кіровоградської області. З часів за-

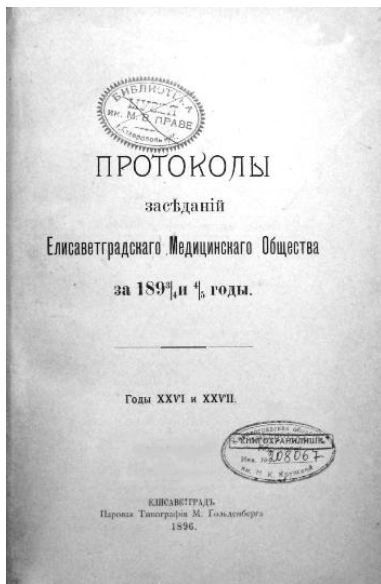
обміну досвідом та об'єднання навколо одного осередку, тобто часопис виконував організаційну та інформаційну функції для Товариства.

Наступним сільськогосподарським спеціалізованим часописом став «Крестьянин», перший номер якого вийшов на початку січня 1906 року у Єлисаветграді. Видання мало підзаголовок «Щотижнева селянська газета». На першій сторінці був розміщений зміст газети, який був викладений на шістнадцяти шпальтах малого формату. Вартість одного номера становила 5 копійок,

снування Єлисаветграда місто славилося своїми медичними закладами та лікарями. Краєзнавець В. Босько пише: “Жоден підручник із історії вітчизняної медицини не обходиться без згадки про Єлисаветградську медико-хірургічну школу – перший вищий навчальний заклад на Правобережній Україні (1787-1797)” [18, с. 47]. Школа була заснована з ініціативи князя Г. Потьомкіна в 1787 році [207, с. 17], викладати було запрошено кращих випускників Київської академії, очолював заклад лікар-педагог, згодом – доктор медицини П. Шарой, одним із відомих випускників школи був Є. Мухін, згодом – доктор медицини, викладач та член-кореспондент провідних наукових установ Російської Імперії та Європи, засновник нових напрямків у медицині, вчитель М. Пирогова. На високому рівні була земська медицина, яку представляли лікарі-вчені П. Діатропов, В. Хижняков, М. Тезяков та інші.

У 1868 році лікарі міста створили “Єлисаветградське науково-медичне товариство”, оскільки виникла потреба в науковому обміні інформацією та практичним досвідом задля спільного вирішення актуальних проблем. Спочатку товариство нараховувало 28 лікарів, головою обрали військового лікаря С. Довнара [18, с. 49]. “...Єлисаветград став третім містом в Україні й сьомим у Російській імперії, де медики об’єдналися для наукової діяльності. Єлисаветградців випередило лише Товариство Подільських лікарів (1860) та Харківське медичне товариство (1861). Усі інші (а наприкінці XIX століття їх було вже 17) засновувалися після Єлисаветградського (у Києві, Полтаві, Одесі, Миколаєві, Херсоні і т. д.)” – пише В. Босько [18, с. 48]. Почесними членами товариства в різні роки були: І. Мечников, М. Скліфосовський, Е. Ліндеман, М. Осотський, О. Войцеховський [188].

Незадовго після заснування Товариство почало видавати свої періодичні видання “Протоколи общества Елисаветградских врачей”. У 1872 році вийшов збірник наукових праць “Извлечения из протоколов заседаний Елисаветградского медицинского общества”, який містив 15 наукових робіт [18, с. 49]. Товариство функціонувало 15 років, потім на три роки призупинило діяльність, після переформування в 1886 році відновилося, головою став О. Войцеховський. У 1887 році вийшов збірник “Протоколы и труды общества Елисаветградских врачей

Титульна сторінка видання

вони виконували основні функції преси та мали сталу періодичність (раз на два роки), але майже у кожному випуску дещо змінювалася назва та змістова структура видання.

Паралельно у Єлисаветграді функціонувала інша медична організація – “Єлисаветградське відділення Російського Товариства Охорони Народного Здоров’я”, заснована в 1897 році, спеціалізацією якого була наукова гігієна та санітарія. Товариство піднімало актуальні соціальні проблеми свого часу: боротьба з туберкульозом, алкоголізмом, дитячими захворюваннями та смертністю, епідеміями, подолання наслідків зростаючої індустріалізації міст. Головами ради Єлисаветградського відділу були лікарі Л. Гельбак, О. Михалевич та І. Штейн. У перший рік до товариства входило 66 членів, у другий – 82, у рік відбувалося 8 засідань та одне річне [187]. Членами відділення були Г. Близнін, П. Рябков, М. Олеша (чиновник Єлисаветградського акцизного товариства, рідний дядько радянського письменника Ю. Олеші) та інші.

Того ж року відділ заснував своє друковане періодичне видання “Труды Елисаветградского отдела Русского общества охранения народного здравия”. У звіті про діяльність товариства,

1889/87 г.”, де, окрім дев’яти протоколів засідань Товариства, містилися наукові реферати та доповіді: “Про один народний абортний засіб”, “Про заходи проти холери”, “До питання про школу як провідника заразних хвороб” доктора О. Войцеховського, реферат “Про терапевтичне значення внутрішньоклітинного травлення” Е. Гора та інші. Періодичність виходу протоколів була нерегулярною, наступні випуски виходили раз у чотири роки (у 1902 році вийшов збірник за два роки). Ці видання можна лише частково вважати періодичною пресою, оскільки

Опанас Михалевич

розміщеному в другому випуску журналу, зазначалася висока роль власного друкованого органу в діяльності товариства: “У звітному році Відділ видав перший випуск своїх “Трудів”. Кожному зрозуміло, наскільки важливий цей факт в житті нашого Відділу. Друк, “Трудів” надасть нам можливість знайомити громадськість з питаннями, що обговорювалися нами, та рішеннями, прийнятими з них, завдяки цим друкованим працям ми маємо можливість отримувати взамін від інших товариств, які мають аналогічні цілі, їх друковані видання й

так вступати з ними в більш близьке розумове єднання” [236].

Слід зазначити, що окреме друковане видання серед багатьох відділів Товариства Охорони народного здоров’я мали тільки два – Московський та Єлисаветградський [235, с. 1 – 5]. Журнал виходив випусками раз у два роки, загалом побачило світ чотири випуски, останній – у 1901 році.

Зміст журналу складався з протоколів засідання товариства за два роки, доповідей членів товариства, річних звітів про діяльність Єлисаветградського відділу та касової звітності.

Частина матеріалів друкувалася у розділі “додатки”, у другому випуску журналу за 1899 рік були поміщені такі: доповідь І. Штейна “До питання про санітарне впорядкування перукарень”, науково-популярні: повідомлення інженера С. Нестюшко-Буйницького “Про водопостачання” та доповідь доктора М. Косого “Про збереження нервового здоров’я та про захист від нервових хвороб осіб, схильних до них”, реферат доктора О. Михалевича “Про навчання на відкритому повітрі”. З приводу цього реферату розгорілася дискусія, текст якої був поданий у журналі. Слушну думку висловив П. Рябков: “Мене цікавить питання місцевих навчальних закладів, наскільки тут цінується порада лікаря; напр., мені відомо, що один з місцевих середніх навчальних закладів при розширенні свого приміщення знехтував всіма умовами гігієни; ймовірно, там є свій лікар: його думкою, очевидно, знехтували” [235, с. 8]. П. Рябков наголо-

Павло Рябов

шував, що справа лікаря не тільки лікувати дітей, але й впливати на навчальну програму, оскільки нівелювання санітарних норм у навчальних закладах спричинило погіршення зору великої кількості учнів. На його думку, лікар має входити до педагогічної ради навчального закладу.

За роки своєї діяльності товариство намагалось загострити увагу громадськості на важливих проблемах гігієни в місті, створювати різноманітні санітарні комісії для перевірки більшості підприємств, виробництв, ринків, водопроводу. Для перевірки якості продуктів харчування товариство обладнало спеціальну лабораторію, результати перевірок були опубліковані на сторінках видання, часом публікувалися доволі критичні матеріали: “На міському нашому базарі привертає на себе увагу своїм смородом рибний ряд. В прилеглих до базару подвір’ях, часто не мощених, розміщені склади продуктів харчування в різних упаковках на забрудненій сміттям землі: бочки з соленою рибою, сушеними плодами часто поміщені в бруд поблизу відхідних місць. Увесь так званий принесений ряд продуктів харчування на базарі розміщується на землі, в сухий час – у пилу, а вологий – в бруді...”, особливу увагу приділяло товариство здоров’ю молоді: “Необхідність охорони здоров’я підростаючого покоління, що псується ненормальними гігієнічними умовами сім’ї та школи, поставлена сьогодні на перший план, слугувала не раз предметом обговорення на наших зібраннях...” [235, с. 22]. Тож можна констатувати, що журнал “Труды Елисаветградского отдела Русского общества охранения народного здравия” виконував не лише інформаційну та організаційну функції журналістики, а й громадського контролю, якість та високий професійний рівень якої забезпечували кваліфіковані спеціалісти з наукової гігієни.

Заснувати видання медичного спрямування була спроба в Олександрії, правлінням місцевого товариства російських лікарів, яке планувало в 1900 році видати спеціалізований часопис

Обкладинка видання

“Русский эпидемиологический и санитарно-общественный ежегодник”. Видання мало виходити раз на рік та містити систематичні звіти й інформацію про стан та перспективи розвитку медичної частини в земських губерніях, про санітарно-епідеміологічний стан у них та інше. Медичне товариство звернулося до Олександрійського земства з проханням надавати для збірника потрібні відомості та забезпечити передплату часопису всім лікарям, що перебувають на службі в земстві.

Влада підтримала ініціативу товариства, так що відповідь була опублікована в “Журналах Олександрійського земського зібрання за 1900 рік”: “... про необхідність подібного видання, на думку управи, й питання бути не може, тому що складність, часом неможливість мати відомості про хід земсько-медичної справи й думки сусідніх організацій,... нерідко гальмує розвиток медицини. Забезпечення Щорічника відомостями також не буде складним для управи...” [66, с. 40].

Розуміючи значення видання, Управа звернулася до Земського Зібрання з заявою: “управа просить Зібрання на всі питання правління Пироговського товариства відповідати ствердно та видати постанову про передплату Щорічника в разі здійснення цього видання у всі медичні дільниці” [66, с. 40]. Вартість видання мала складати 3 – 5 крб. за екземпляр. Попри підтримку влади, реалізувати проект Олександрійському товариству лікарів не вдалося.

На формування інформаційно-комунікаційної сфери краю впливали професійні спілки. На початку XX століття у фабрично-заводському виробництві була зайнята понад третина насе-

лення Єлисаветграда. У період революції робітничий клас виборов у царського уряду право на об'єднання у профспілки. Навесні та влітку 1905 року почалася організація профспілок громадських службовців Єлисаветграда. У липні 1905 року в Єлисаветграді організувалося відділення Всеросійської спілки службовців-фармацевтів [13, с. 117]. У серпні 1906 року створено легальну профспілку робітників машинобудівних підприємств Єлисаветграда. Профспілки проводили серед робітників культурно-освітню роботу, яка виражалася в організації бібліотек, проведенні лекцій і доповідей на наукові й антиалкогольні теми.

З піднесенням промисловості пожвавився профспілковий рух, який прагнув інформувати населення, ознайомити зі своєю ідеологією, захистити власні права та розширити інформаційний вплив. Профспілки потребували мати свій друкований орган. У 1909 році в місті з'являється перша легальна профспілкова газета “Труд”, яка висвітлювала професійні потреби робітників. Оформлення відповідало журнальному виданню: малий формат, вісім – десять сторінок, на першій шпальті подавався зміст номера. Часопис закликав до об'єднання в профспілки, створення кас взаємодопомоги, висвітлював проблеми жіночої праці. На сторінках розміщувалися матеріали артільного батька М. Левитського. Газета виходила до 1911 року, причому за роки її існування змінилося декілька видавців-редакторів: С. Сосіс, С. Крамаренко, К. Константинов, Ш. Житомирський, останнім редактором був Л. Гімельфарб, видавцем – О. Поклонська. Одне з ключових завдань видання точно окреслив дослідник А. Богульський: “Важливу роль в ідейно-політичному вихованні профспілкового активу відіграла преса” [13, с. 118].

Релігійно-духовна преса була представлена журналом “Херсонские Епархиальные Ведомости”, філія якого працювала у Єлисаветграді. Видання було засноване в Одесі Херсонською єпархією у 1860 році та виходило двічі на місяць, згодом у Єлисаветграді почав виходити й додаток. За словами дослідниці О. Класової, одним із редакторів додатку був видатний релігійний діяч, ректор Єлисаветградського духовного училища В. Флоровський, “...тоді ще зовсім молодий священик, вніс іскру новизни в це серйозне специфічне видання” [94, с. 1].

У додатку публікувалися статті, новини, що висвітлювали життя Єлисаветградської єпархії, умови вступу до духовних

училищ, відомості та оголошення про православні з'їзди, реклама іконописних майстерень та інше. Видання висвітлювало роботу релігійних діячів Єлисаветграда, Одеси та Херсона. Виходив додаток у місцевих друкарнях. У 1894 році В. Флоровський від'їхав до Одеси, де служив священиком, очолював Одеську духовну семінарію, і з 1903 до 1904 року редагував “Херсонские Епархиальные Ведомости” [243].

Кіровоградщина – колыска українського професійного театру, що дала Україні родину Тобілевичів та М. Кропивницького, корифеїв акторського мистецтва, в Олександрійському театрі розпочав акторську кар'єру Г. Юра, український режисер, актор театру та кіно. З Єлисаветградом пов'язані музиканти та композитори зі світовим ім'ям – Г. Нейгауз, К. Шимановський, А. Гайсинський, Ю. Мейтус, Ф. Ліст, В. Гольдфельд та інші. У Єлисаветграді початку XIX століття значно активізувалося культурно-мистецьке життя, почала з'являтися мистецька преса, здебільшого це були видання змішаного типу (літературно-музична, театральна-музична преса). Так, 10 березня 1912 року вийшов перший номер газети “Бюлетень театра и музыки” (номери містили від 2 до 4 сторінок). Загалом вийшло 8 номерів. Видавав газету І. Лінцер, редагував – А. Гайсинський. У 1913 році з'являється видання “Музыкально-литературный вестник”, перший номер якого вийшов 28 грудня, загалом вийшло 3 номери. Редактором і видавцем був М. Портной.

Мистецький часопис виходив у Олександрії під назвою “Александрийский театральный листок”. Редагував та видавав його М. Познанський. Перший номер вийшов 5 березня 1911 року. Періодичність видання була нерегулярною (3 – 5 разів у тиждень), обсяг сягав від 8 до 16 сторінок, вийшло 15 номерів [9, с. 15]. Загалом мистецька періодика не набула читачкої популярності, жодне з трьох видань не перейшло піврічний рубіж.

Помітне місце в системі преси краю займали учнівські видання. У 1917 році в місті був створений Загальноучнівський клуб, до складу якого входили представники всіх гімназій міста. На одному з його зібрань було вирішено видавати учнівську газету “Ученический вестник”. Перший номер газети побачив світ у квітні 1917 року. Вир революційних подій значно вплинув на зміст видання. На сторінках учні розмірковували про своє місце

у революції, про те, що вони можуть зробити для побудови кращого майбутнього, закликали всіх об'єднуватися навколо Учнівського клубу з метою самоосвіти та саморозвитку, побудови майбутньої демократичної країни. Автори газети поділяли погляди російських соціал-демократичних партій.

Розвиток системи періодичної преси Кіровоградщини та закономірності її типологічної диференціації залежали від особливостей та шляхів розвитку інфраструктури регіону: економіки, культури, освіти та науки, ці соціокомунікаційні фактори сформували особливі соціальні та професійні прошарки, які потребували спеціалізованого інформаційного забезпечення та каналів професійної комунікації. Оскільки універсальні часописи не могли задовольнити вузькоспеціалізовані інформаційні запити професійних товариств, громадських організацій та установ, – зародилася спеціалізована преса краю, серед якої за типом друкованої продукції переважали журнальні видання як більш практична форма для реалізації наукової комунікації.

Висновки до другого розділу

Поява кожного періодичного видання, об'єднання їх у типологічні групи та формування розгалуженої системи преси обумовлені об'єктивними суспільно-політичними, економічними, історико-культурними факторами. Розвитку масової комунікації, а згодом – зародженню періодичної преси Кіровоградщини сприяли кілька основних чинників: 1) економічний розвиток краю, який спонукав появу потужного кола торгової та виробничої еліти міста; 2) зародження в місті інтелігенції та формування інтелектуальних сил; 3) поява першого в Україні професійного театру та створення українофільських громад; 4) формування в місті розгалуженої мережі початкової та середньої освіти; 5) утворення при навчальних закладах гуртків культурного, етнографічного, археологічного та історичного спрямування, що об'єднали науково-педагогічну еліту краю; 6) прокладена через Єлисаветград перша в Російській імперії телеграфна лінія; 7) відкриття залізниці; 8) мережа друкарень міста, яка посприяла розвитку видавничої справи.

Першою типологічною групою, що зародилася на теренах Кіровоградщини, стала офіційна преса, її поява пов'язана з розвитком органів міського самоврядування й бере свій початок з “Елісаветградского городского листка”, що видавався у Єлісаветграді з 1874 року.

Програма офіційних видань була вузькою та обмежувалася інформаційними матеріалами, приватна преса мала ширшу програму та більший бюджет, що дозволяло формувати професійний журналістський та авторський корпус, тоді як в офіційній пресі працювали переважно міські чиновники, робота над газетою для яких була додатковим навантаженням. Так, закриття останнього офіційного часопису Єлісаветграда в 1905 році збігається з розквітом приватної преси міста.

Поява найбільшої типологічної групи в системі періодики Кіровоградської області, приватної преси, пов'язана в першу чергу з економічним розвитком краю у кінці XIX – на початку XX століття. Торгівельно-промислові кола значно впливали на розвиток преси, оскільки комерційна реклама та оголошення стали основним джерелом фінансування видань, дозволили видавцям зменшити собівартість, відповідно – й охопити більш широку читачку аудиторію. Приватна преса поділялася за тематичним спрямуванням на спеціалізовану та універсальну пресу.

Універсальній пресі притаманне прагнення охопити якомога більшу читачку аудиторію (при цьому видавці поєднували інформацію як для інтелектуально підготовлених читачів, так і для широкої аудиторії), підвищення оперативності інформування, зростання ролі журналістики в житті суспільства, свобода слова, розширення кордонів у інформуванні (подавалася інформація з багатьох країн світу).

Оскільки універсальні часописи не могли задовольнити вузько-спеціалізовані інформаційні запити професійних товариств, громадських організацій та установ, то зародилася спеціалізована преса краю, серед якої за типом друкованої продукції переважали журнальні видання як більш практична форма для реалізації професійної комунікації. Намагання видавців якомога повніше забезпечити інформаційний попит регіону, враховуючи фахово-професійні, етнічні, вікові, національно-мовні, ідейно-політичні умови, спричинили формування складної універсальної системи інформаційного забезпечення регіону.

Преса мала унікальні особливості й функції, ставши важливою ланкою громадського життя краю, вона сприяла формуванню раціональних культурних, політичних та соціально-економічних відносин регіону. Намагаючись випередити конкурентів, видавці створювали престижний та якісний інформаційний продукт, робили його привабливим і доступним, про що свідчать публікації видатних авторів того часу.

Часописи фіксували та відтворювали рівень соціального, культурного, політичного й економічного життя, стали унікальним механізмом соціальної рефлексії та самобутнім культурним феноменом, який був невід'ємною складовою масової комунікаційної системи Російської імперії.

РОЗДІЛ 3

ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ПРЕСИ КІРОВОГРАДЩИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

3.1. Методологічна основа вивчення ідейно-політичного дискурсу преси Кіровоградщини 1917 – 1921 років.

На початку ХХІ століття перед українським суспільством стоять аналогічні завдання, як і століття тому: ствердити і захистити відвойовану незалежність та знайти модель національної консолідації – для цього дослідникам потрібно по-новому поглянути на минуле України. Особливо цікавим є період національно-визвольних змагань, коли українці прагнули відродити національно-культурні цінності та створити власну незалежну національну державу. Неоціненний досвід ідейно-політичної боротьби відобразився у дискурсі преси, що видавалася військово-політичними силами Кіровоградщини початку ХХ століття.

У сучасній світовій та українській науці дослідження дискурсу є пріоритетним. Для його вивчення світові та українські науковці розробили значну кількість методів, підходів та інструментів, які представлені у роботах західних науковців – М. Фуко, М. Феркло, Ш. Баллі, Р. Годель, Т. ван Дейк, Р. Крейд, С. Тічер, М. Меср, Р. Водак, Е. Веттер, Л. Філліпс, М. Йоргенсен, Д. Матісон та інші; російських науковців – М. Бахтін, Н. Арутюнова, О. Богданова, В. Борботько, В. Кашкін, М. Володіна А. Кібрик. Серед українських науковців дискурс досліджували К. Серажим, М. Бартун, Ф. Бацевич, І. Безкровна, О. Боровицька, Р. Бубняк, В. Бурбело, В. Бурак, Н. Волкогон, Т. Воропай, О. Галапчук, Д. Дуцик, Г. Жуковець, А. Кондрико, С. Коновець, Л. Кудрявцева, В. Кулик, Д. Мамалига, Н. Непийвода, Т. Нікульшина, О. Онуфрієнко, Г. Почепцов, Т. Радзівєвська, В. Різун, Л. Рябополова, Т. Скуратовська, І. Соболева, М. Феллер, Т. Хітрова, О. Холод, В. Шинкарук, І. Штерн, Г. Яворська та інші.

Багатоаспектний зміст поняття “дискурс” зумовило розмаїття його теоретичних визначень. Під впливом досліджень французьких мовознавців та інтелектуалів усього світу “дискурс”

набув широкого спектру значень у лінгвістиці та інших гуманітарних дисциплінах, що стосуються мови у вжитку, мови як інструменту особистісної та соціальної взаємодії. На сьогодні термін “дискурс” поширений у багатьох науках (філософії, соціології, політології, лінгвістиці, тощо). В. Кулик називає “дискурс” одним із найактивніше та найрізноманітніше вживаних у науковому мовленні термінів. На думку вченого, широке побутування терміну у багатьох науках та її сферах, які розуміють під дискурсом щось своє, призвело до розмитості у визначенні цього терміну [113, с. 17].

М. Фуко, теоретичні та емпіричні дослідження якого відіграли центральну роль у розвитку дискурс-аналізу, трактував дискурс по-різному: як загальний простір усіх тверджень, як індивідуальну групу тверджень, а іноді – як регульовану практику, що відповідає за низку тверджень. Такі науковці як Е. Лаклау та Ш. Муф поширюють поняття дискурсу на всю соціальну практику, усуваючи протиставлення дискурсивного і недискурсивного [113, с. 20].

Українська дослідниця К. Серажим тлумачить “дискурс” так: “...під дискурсом ми розуміємо складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який, поперше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (конститууючими чи фоновими) чинниками, по-друге, має “видиму” – лінгвістичну (зв’язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та “невидиму” – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який “будується” впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом (автором) та інтерпретується його реципієнтом (слухачем, читачем тощо)” [203, с. 13].

Український дослідник О. Холод у термін “політичний дискурс” вкладає такий сенс: “...системи взаємодії політичних суб’єктів та об’єктів, які утворюють соціокультурний континуум як центр і периферію згаданої системи, що становлять елементи” [249, с. 132].

Враховуючи визначення світових та українських науковців, у межах дослідження термін “ідейно-політичний дискурс” вжи-

вається у такому значенні: це соціально-комунікативний процес, продуктом якого є система повідомлень (усних та письмових) ідейно-політичного спрямування з притаманними їй формально-лінгвістичними характеристиками, який має позалінгвальні (соціально-політичні, культурно-історичні та інші) передумови виникнення у певному комунікативному середовищі, яке впливає на характер дискурсу та змінюється під його впливом.

Доречно зазначити, що існує прямий зв'язок (взаємодія) тексту та дискурсу. Британська дослідниця С. Міллз вважає: "Дискурс – це мовна комунікація як взаємодія між мовцем і слухачем, як міжособова активність, форма якої визначається її соціальною метою. Текст – це мовна комунікація (усна чи письмова), що розглядається просто як авдіально чи візуально закодоване послання" [Цит. за 113, с. 21]. За словами К. Серажим, "Текст, що утворився в процесі дискурсії, коли значення "на виході" стає адекватним авторському задуму. Дискурсія починається там, де з'являються додаткові змісти, що відрізняються від буквального розуміння тексту. Наближення до розуміння цих додаткових змістів комплексує майбутній дискурс" [203, с. 12].

Дискурсу притаманна апеляція до раніше створених текстів та дискурсів. М. Бахтін вважав, що завжди, коли автор пише чи говорить, він неминуче відтворює фрагменти раніше створених текстів та мови, додавши щось нове, – так, люди, читаючи чи слухаючи тексти, заново їх трансформують, переосмислюють з інших позицій і включають у практику в нових контекстах [Цит. за 76, с. 15].

Так, зародження, розвиток та функціонування дискурсів – це складні процеси, які спричиняють певні соціально-політичні наслідки, оскільки захоплюють певні соціальні групи й навіть держави, визначають соціальні, політичні, економічні, культурні та інші зміни на різних рівнях, формують політичну волю, культуру та напрямок як окремих соціальних груп, так і цілих держав. Дискурси та суспільство перебувають у постійних процесах взаємодії: впливаючи на соціальні практики, дискурси змінюють їх – і навпаки, тобто дискурси мають властивість конституювати та конституватися. У розрізі суспільно-політичних подій дискурс формує громадську думку, толерантну до майбутніх дій влади – так би мовити, легітимізуючи їх, зробивши можливим певний сценарій майбутніх подій.

Дослідники Л. Філіпс та М. Йоргенсен стверджують, що вплив системи символів та значень на стан суспільства залишається недооціненим, оскільки ідеї також формують матеріальне середовище. Таке твердження заперечує положення марксистської філософії, в яких базис (матеріальне) визначає надбудову (символічне). “Дискурс стає самостійним смисловим полем – певною реальністю, яка розвивається за відповідними символічними законами. Безперечно, зміст і структура дискурсів не просто відображає уявлення людей про світ, а й створює символічну реальність зі своїми соціальними законами і правилами поведінки” [76, с. 10].

Аналізуючи ідейно-політичний дискурс, слід враховувати низку принципів, притаманних соціально-конструкціоністським підходам, що визначив американський психолог К. Герген, за якими наші знання не потрібно сприймати як об’єктивну правду, оскільки це не пряме відображення “зовнішньої реальності”, а результат наших способів категоризації. Іншими словами, усі знання, якими володіє людина, – це продукт дискурсу. Науковець зазначав, що люди – це “історичні, культурні істоти”, тому погляди на продукт історичної взаємодії між людьми, способи розуміння та репрезентації світу мають історично й культурно обумовлену сферу. Кругозір людини та ідентичності можуть з часом змінюватися. У цьому контексті дискурс становить форму соціальної поведінки, яка формує соціальний світ. Ще один принцип полягає у зв’язку між знаннями та соціальними процесами. Так, знання виникають у процесі соціальної взаємодії, у яких люди конструюють відомі істини та доводять одне одному, що правильно, а що – помилково. Останній принцип полягає у зв’язку між знанням та соціальною поведінкою, коли обмежуючись рамками певного світогляду, певні способи поведінки стають природними, а інші – недоречними. Так, розбіжності в соціальних поглядах призводять до розбіжностей у соціальних діях. Врешті, соціальна структура знань та істина мають соціальні наслідки [Цит. за 76, с. 23 – 25]. Зазначимо, що ця закономірність особливо притаманна ідейно-політичному дискурсу періоду боротьби ідей (у нашому випадку – періоду національно-визвольних змагань в Україні 1917 – 1921 років).

Для проведення аналізу ідейно-політичного дискурсу з’ясуємо значення терміну “ідеологія”. Французький філософ

Л. Альтюссер визначає ідеологію як систему уявлень, яка маскує наше справжнє ставлення до інших за допомогою конструювання уявних стосунків між людьми та між людьми та соціальними формаціями. Тобто, ідеологія – це викривлена інтерпретація реальних соціальних стосунків. Філософ стверджує, що ідеологія керує усіма аспектами соціального та функціонує за допомогою “репресивних державних органів” та “ідеологічного державного апарату”. “Ідеологія “діє” або “функціонує” таким чином, що “поповнює кількість” ідеологічних суб’єктів або “перетворює” людей (вона трансформує їх усіх)” [Цит. за 76, с. 40].

На думку нідерландського лінгвіста Т. ван Дейка, “...кожну соціальну групу чи формацію, котра здійснює якусь форму влади чи панування над іншими групами, можна пов’язати з ідеологією, що спеціально функціювала б як засіб легітимації чи приховування такої влади” [Цит. за 113, с. 43]. Вчений стверджує, що кожна група, яка намагається опиратися пануванню домінуючої ідеології, повинна мати власну ідеологію, щоб організувати соціальні практики. Тож ідеологічна орієнтація визначає лінгвістичні характеристики дискурсу. Різні варіанти політичної мови виникли як наслідок антагоністичності дискурсу – поділу на своїх та чужих як базової властивості ідейно-політичного дискурсу. Дослідники мови ЗМІ вважають, що рівень толерантності мови прямо залежить від толерантності суспільства. “Дискурсивне відображення будь-якої влади, в тому числі політичної, відображається в системі комунікації між різними її суб’єктами. Політична сфера належить до числа провідних сфер комунікації” [138, с. 43]. А базовим концептом, що функціонує у цій сфері, є “влада”. Так, “влада стає об’єктом рефлексії, вона піддається осмисленню, інтерпретації, критиці: мова може йти як про абстрактне її значення, так і про конкретне – представники влади” [284, с. 48].

У сучасній науці немає однієї думки, що таке дискурс та як його аналізувати, тому кожен метод пропонує свої інструменти дослідження. Відповідно, кожен вчений підбирає ті методи та інструментарій, які якомога точніше відповідають меті роботи.

З-поміж методів, призначених для вивчення процесів комунікації у суспільстві, слід обрати ті, які дозволять провести критичне дослідження, встановити співвідношення сил у суспільстві, проаналізувати вплив соціальних практик на формування та

зміну ідейно-політичного дискурсу, й навпаки, – вплив ідейно-політичного дискурсу на формування культури та політичного життя Кіровоградщини кінця XIX – початку XX століття, вплив на перебіг національно визвольних змагань на теренах краю.

Серед основних методів аналізу тексту й дискурсу є критичний дискурс-аналіз, розроблений Н. Феркло. Підхід становить текстово-орієнтовану форму дискурс-аналізу, що об'єднала три традиції: детальний лінгвістичний аналіз тексту (включаючи функціональну граматику Майкла Холлідея); макросоціологічний аналіз соціальної практики (включаючи теорію Фуко, в якій відсутня методологія аналізу окремих текстів); мікросоціологічну, інтерпретативну традицію в соціології (включаючи етнометодологію та конwersаційний аналіз), де повсякденне життя розглядається як продукт дій людини, набору правил і процедур на рівні “здорового глузду” [76, с. 117]. Мета критичного дискурс-аналізу – пролити світло на лінгвістично-дискурсивні зміни соціальних, культурних феноменів та сучасних процесів змін. Критичний дискурс-аналіз поширюється на сфери: організаційний аналіз, педагогіка, масова комунікація і проблема расизму, націоналізму, формування ідентичності, масова комунікація, демократія та політика [76, с. 117].

Н. Феркло кожен дискурсивну подію характеризує у трьох вимірах – текст, дискурсивна практика, – яка поєднує виробництво та інтерпретацію текстів, – і соціальну практику. На текстовому рівні він аналізує зміст та форму, яку називає організацією тексту та текстурою, при цьому зміст і форму дослідник не розділяє, оскільки для реалізації певного змісту потрібна відповідна форма – і навпаки. Таким чином, форма – це частина змісту.

На рівні дискурсивної практики досліджується зв'язок між текстом та соціальною практикою. Н. Феркло стверджує, що, з одного боку, на виробництво та інтерпретацію тексту впливає соціальна практика, а з іншого боку, виробництво та інтерпретація тексту тісно пов'язані з текстовим рівнем: в процесі вироблення тексту в ньому зберігаються так звані ключі, тож інтерпретація відбувається на основі цих текстових елементів.

Так, аналіз дискурсивної практики включає не тільки точне пояснення того, як учасники взаємодії інтерпретують і виробляють тексти, а й стосунок дискурсивних подій до порядків дискурсу, тобто порушується питання інтердискурсивності. Інтер-

текстові та інтердискурсивні компоненти текстового аналізу Н. Феркло пов'язує з концептом інтердискурсивності М. Бахтіна та концептом інтертекстуальності Ю. Кристевой, які об'єднують історичні та соціальні фактори. На цьому щаблі аналізу дослідник повинен виявити, як тексти комбінують і модифікують ці соціальні та історичні чинники, і як поєднуються дискурси і жанри. Н. Феркло стверджує, що інтердискурсивність у текстовому аналізі виконує сполучну роль між текстом і контекстом – вона показує, як репертуари жанрів і дискурсів використовують всередині дискурс-ладу для вироблення та інтерпретації тексту. Як комбінуються дискурси та жанри чи як інтерпретується текст, залежить від соціального контексту.

Аналіз третього рівня – соціальної практики – спрямований на різні рівні соціальної організації: ситуації, інституційний контекст, більш широку групу або соціальний контекст. “Основний інтерес тут – це питання влади; влада та ідеології можуть впливати на кожному з контекстуальних рівнів” [230, с. 206].

На цьому рівні дослідник використав концепт гегемонії А. Грамші, який зосереджується на істотному зв'язку між дискурсом і гегемонією та розглядає контроль над дискурсивними практиками як боротьбу за перевагу над дискурс-ладами. При цьому гегемонію розцінюють як минушу і нестабільну, а дискурс-лад як сферу потенційної культурної гегемонії [230, с. 206].

Н. Феркло наголошує на значущості текстового рівня у дискурс-аналізі та на недостатній увазі з боку соціальних наук. Щоб довести необхідність ґрунтового текстового аналізу, він наводить теоретичний, методологічний, історичний та політичний аргументи.

Теоретичний аргумент полягає в тому, що соціальні структури, скажімо, класові стосунки, які є об'єктом вивчення соціології, діалектично поєднуються з соціальною діяльністю, значущою формою якої є тексти. Методологічне доведення високої значущості текстового аналізу визначається зростаючою кількістю використання текстів як джерел інформації. Історичне обґрунтування базується на тому, що тексти – чіткі індикатори соціальних змін. Політична аргументація визначається тим, що соціальний контроль і влада все частіше реалізуються текстовими засобами. Таким чином, Н. Феркло стверджує, що аналіз тексту є важливим етапом критичного дискурс-аналізу.

На думку Н. Феркло, використання детального аналізу тексту необхідне, щоб дослідити, як дискурсивні процеси лінгвістично реалізуються у конкретних текстах. Дослідник стверджує, що концентрація лінгвістичних підходів винятково на текстовому аналізі та спрощенні розуміння стосунків тексту та суспільства є хибним, оскільки текстового аналізу не достатньо, щоб пояснити зв'язок між текстами, соціальними та культурними процесами та структурами, тобто потрібен міждисциплінарний підхід, в якому поєднується текстовий і соціальний аналіз. Н. Феркло зауважує, що застосування макросоціологічної традиції в дискурс-аналізі дає перевагу, оскільки дозволяє враховувати, що соціальні практики формуються соціальними структурами і розподілом влади, а ці процеси найчастіше не усвідомлюються аудиторією. Відповідно, використання інтерпретативної традиції дає розуміння, яким чином люди у повсякденному житті створюють світ [76, с. 117].

Так, виходячи з мети нашого дослідження, доповнимо схему критичного дискурс-аналізу, розроблену Н. Феркло, інструментарієм та дослідницькими принципами К. Серажим.

Дослідниця вважає, що найбільш плідним і науково обґрунтованим є комплексний за своєю суттю метод дискурс-аналізу, що полягає у виявленні та вивченні як вербальних компонентів, так і прагматичних чинників, і включає в себе увесь методологічний арсенал лінгвістичних і суміжних з ними дисциплін.

Вчена виокремлює низку положень, щоб забезпечити єдиний методологічний простір. Необхідно фокусувати аналіз на розгляді того, як зміни у суспільстві та культурі позначаються на дискурсивній практиці ЗМК; аналіз політичного дискурсу має поширюватися на мову та текстуру (формальний бік мови); слід аналізувати процес вироблення і споживання текстів ЗМК; дослідження дискурсу має проходити на широкому суспільно-культурному тлі, враховуючи стосунки влади та ідеології; дослідження жанрових характеристик політичного дискурсу повинне мати лінгвістичний та інтертекстуальний характер; лінгвістичний аналіз передбачає аналіз політичного тексту на різних рівнях (фоновий, лексичний, граматичний і макроструктурний). Дослідниця наголошує, що стосунки між політичними текстами і суспільством та його культурою слід розглядати діалектично,

тому що на формування текстів безпосередньо впливає соціокультурний контекст [203, с. 28 – 29].

К. Серажим зупинилася на політичному дискурсі як одному з найактуальніших явищ у журналістиці. За словами дослідниці, головна мета політичного дискурсу – завоювання та отримання влади. У мові політиків відображаються стосунки влади. Так, метою спілкування політиків є втілення певної ідеології, що означає цілеспрямований вплив на адресатів через відповідні мовні засоби. Зазвичай основним прийомом впливу на реципієнтів є не переконання, а маніпуляція. К. Серажим стверджує: “Найбільш очевидним у плані мовного впливу є потенціал лексики. Її основою є уявлення про розширюваність, невизначеність і абстрактність значення слова. На рівні слова існують ситуації спілкування, коли комунікативна семантика слова суперечить його семантиці” [205]. Ця закономірність спричинена тим, що комунікативна система будується відповідно до комунікативних цілей усього висловлювання. Так, маніпулювання суспільної свідомістю за допомогою мови призводить до того, що ідеологічна конотація спотворює значення певних слів” [205].

Цю лінію продовжила українська дослідниця Л. Кудрявцева, вивчаючи масмедійний політичний дискурс “післямайданного періоду” (2004 року), виділивши низку оцінних тверджень, що широко використовувалися у дискурсивній практиці. Серед них як негативні (спрямовані дискредитувати політичного опонента), так і позитивні (спрямовані на створення позитивного образу адресанта). Так, серед позитивних оцінних суджень – твердження про свої досягнення зараз або у майбутньому. Серед великої кількості негативних оцінок, звинувачень у некомпетентності чи недалекоглядності, у надмірній боротьбі за владу, у заподіянні шкоди країні чи народу; використання необґрунтованих оцінок на кшталт “банди” тощо. Деякі оцінні судження мали імпліцитну форму. Перевага таких суджень у тому, що вони, за словами Л. Кудрявцевої, більш привабливі, оскільки передбачають співучасть адресата у створенні повідомлення шляхом оприлюднення прихованої інформації. При цьому притягнути адресанта до відповідальності за викривлені свідчення майже неможливо [284, с. 40].

К. Серажим зазначає, що, аналізуючи дискурс, не потрібно зосереджуватися тільки на мовних аспектах, потрібно переноси-

ти акценти з формально-лінгвістичних характеристик дискурсу на позалінгвальні чинники його породження [204, с. 13]. Такий підхід дозволяє розглянути історичне тло з усіма притаманними йому умовами (соціально-політичне, культурне, економічне), у якому зароджувався та функціонував ідейно-політичний дискурс Кіровоградщини, та дасть можливість дослідити взаємовплив дискурсу та суспільно-політичного простору, допоможе краще усвідомити закономірності масової комунікації у певних соціально-політичних умовах.

Для аналізу текстового рівня ідейно-політичного дискурсу була використана схема аналізу тексту, яка включає в себе низку пунктів: 1) тематичний діапазон твору (політичний, історичний, культурологічний, на тему освіти, художній твір тощо); 2) функціональний стиль тексту (науковий, публіцистичний, художній текст тощо); 3) жанр тексту (стаття, памфлет, фейлетон, нарис, телеграма, вірш тощо); 4) тип тексту (оповідний, пояснювальний, аргументаційний, інструктивний тощо); 5) типи мовлення, представлені у тексті (розповідь, опис, міркування тощо); 6) лексичні засоби вираження дискурсу (порівняння, метафоризація, гіперболізація, уособлення тощо); 7) виявлення інтертекстуальних зв'язків та їх дискурсивна функція; 8) виявлення слів-маркерів та їх дискурсивної ролі (створення позитивного образу чи дискредитації); 9) виявлення оцінних суджень та встановлення їх дискурсивної ролі; 10) виявлення міфологем та ідеологем, представлених у ідейно-політичному дискурсі, та їх дискурсивної ролі; 11) виявлення індивідуального стилю автора.

В. Кулик пише, що, виокремивши та попередньо сконтекстуалізувавши тексти, дослідник має перейти до їх аналізу, проаналізувати риси, які, за його теоретично й емпірично вмотивованими припущеннями, роблять найбільший внесок у соціальний та ідеологічний вплив цих текстів, у ті аспекти впливу, які цікавлять науковця у конкретному дослідженні [113, с. 66].

Так, для аналізу ідейно-політичного дискурсу зараховуємо не тільки тексти винятково ідеологічної та політичної тематики, але й історичної, культурологічної, економічної, освітньої тематики, а також офіційні повідомлення та тексти телеграм, матеріальним втіленням яких є газети, журнали та листівки.

Хронологічні межі аналізованого дискурсу не вичерпуються проміжком 1917 – 1921 років, оскільки передумови його за-

родження та розвитку були закладені значно раніше. Так, український національно-патріотичний дискурс зародився у другій половині XIX століття, – у часи, коли, за положенням реформи 1870 року, до органів міського самоврядування було обрано багато українських патріотів, наслідком чого стало зародження на теренах краю перших українофільських громад. Соціалістичний ідейно-політичний дискурс зародився у кінці 70-х – на початку 80-х років XIX століття – з появою народницьких та народовольчих гуртків на Кіровоградщині. Зародження анархістського ідейно-політичного дискурсу пов’язане з появою та діяльністю перших анархістських груп періоду першої революції в імперській Росії та у постреволюційний період. Більшовицький ідейно-політичний дискурс на теренах Кіровоградщини поширився після революції 1917 року. Ідейно-політичний дискурс влади періоду денікінщини визначався хронологічними рамками правління цієї військово-політичної сили у 1919 році.

Попри те, що ідейно-політичні дискурси зародилися та функціонували задовго до 1917 року, реальний їх розвій та активізація розпочалися у період національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років.

3.2. Ідейно-політичний дискурс соціалістично-революційних партій та організацій на теренах Кіровоградщини

Пореформений період другої половини XIX століття на землях Кіровоградщини позначився стрімким економічним розвитком. Оскільки на цих землях побутували міцні землеробські традиції, провідною галуззю економіки стало сільськогосподарське машинобудування. Паралельно розвивався ряд фабрично-заводських підприємств із переробки продукції сільського господарства. “Загалом же наприкінці XIX століття у Єлисаветграді діяло 227 фабрично-заводських і ремісничих підприємств, на яких працювало понад 2 тисячі робітників” [92, с. 120]. В Олександрії функціонувало близько 46 невеликих промислових підприємств. Приблизно стільки ж дрібних фабрик та заводів діяло у Бобринці. На початку XX століття у фабрично-заводському ви-

робництві була зайнята понад третина населення Єлисаветграда. Слід зазначити, що на більшості підприємств робочий день був завеликим (від 10 до 16 годин), техніка безпеки перебувала на досить низькому рівні, що призводило до масових каліцтв на виробництві.

Невдоволення пролетаріату своїм становищем стало ключовим фактором для популяризації соціалістичної ідеології. Вже в 70-х роках XIX століття в Єлисаветграді та довколишніх селах виникли народницькі гуртки. У 80-х роках у Єлисаветграді, Олександрії та інших містах почала діяти Харківська народовольча група, яка проводила пропаганду серед робітників місцевих заводів та фабрик. У 1892 році О. Шліхтер заснував у Златополі соціал-демократичний гурток; у 1897 році в Єлисаветграді виник гурток “Південноросійський робітничий союз” [253].

“Наростання революційного руху в країні не могло припинити репресій властей. 1901 року в Єлисаветграді відбулася перша багатотисячна робітнича майівка, яка закінчилася великим мітингом. Трудящі відкрито виступили за повалення царизму. Поступово згуртовувалися розрізнені сили соціал-демократів повіту” [84, с. 31].

У 1901 році члени Катеринославського комітету РСДРП організували соціал-демократичний гурток у селі Зеленому. У 1902 – 1903 роках у Глодосах та інших селах виникли гуртки, у 1902 році була заснована соціал-демократична організація у Єлисаветграді.

Напередодні революції 1905 – 1907 років у Петербурзі відбулися виступи робітників Єлисаветграда, Бобринця, Олександрії та інших міст Кіровоградщини. В Україні в жовтні-грудні 1905 року хвилею пройшли страйки та мітинги в містах Знам’янка, Єлисаветград, Помічна, Олександрія.

У сільській місцевості ідеї соціалізму підтримувала та пропагувала місцева інтелігенція. Місцеві лікарі та вчителі організовували невеликі гуртки, на зібраннях яких читали нелегальну літературу, пропагували революційні ідеї, закликали до повалення існуючого ладу тощо [261, арк. 1 – 17].

У зв’язку з популяризацією революційного руху херсонський губернатор 22 грудня 1905 року оголосив у Єлисаветградському та Олександрійському повітах воєнний стан, проте

на цьому революційні дії не припинилися, тож до повітів було введено війська.

Соціал-демократичні партії продовжували агітаційну роботу, створювали пропагандистські гуртки, намагалися посилити вплив на маси, використовуючи досвід діяльності соціалістів у осередках пролетаріату. У 1905 році Єлисаветградський комітет РСДРП встановив тісний зв'язок із харківською революційною групою “Вперед”, діяльністю якої керував особисто В. Ленін. Серед елисаветградських соціал-демократів після розколу РСДРП переважали меншовики. Паралельно в місті діяли організації анархістів-комуністів, Бунду, есерів, меншовиків та українських соціал-демократичних партій.

Улітку та восени 1907 року урядом були розгромлені соціал-демократичні організації великих населених пунктів та повітових центрів, влада жорстко покарала активних учасників революційного руху. За рішенням військово-польових судів було страчено 85 осіб, було закрито ряд елисаветградських профспілок, у 1908 році були заарештовані керівники олександрійських соціал-демократичних організацій.

Проте в Єлисаветграді, Олександрії та селах підпільно поширювалися соціалістичні газети: “Искра”, “Звезда”, “Правда”, які розміщували інформацію і про місцеве життя, розповсюджувалася література відповідної тематики. Видавнича діяльність місцевих гуртків обмежувалася винятково друком та розповсюдженням великих об'ємів листівок, до прикладу, тільки за півріччя 1902 року в Єлисаветграді було поширено 860 листівок [84, с. 30]. У 1899 році, за рік після утворення РСДРП, у Єлисаветграді поширювалася листівка “Ко всем типографским рабочим”, також розповсюджувалася програма РСДРП. Серед найпоширеніших листівок можна назвати такі: “К рабочим Елисаветграда” (1902 рік), “Ко всем рабочим и работницам города Елисаветграда” (1903 рік) та інші, з 1904 року кількість поширюваних листівок значно зросла. Свої листівки (“Товарищи крестьяне г. Елисаветграда” та “Товарищи крестьяне” 1906 – 1907 років) та іншу агітаційну літературу поширював елисаветградський “Бунд” та елисаветградський комітет партії есерів (прокламація “Ко всем Елисаветградским рабочим” за 1903 рік, “Отчаяние безсилія” за 1905 рік, “К рабочим и работницам” за 1905 та інші).

Попри велику кількість, листівки не могли виконувати функцій періодичної преси. У 1909 році профспілки Єлисаветграда заснували першу соціалістичну легальну профспілкову газету “Труд”, перший номер якої вийшов 15 листопада, у підзаголовку зазначалося: “Щотижнева газета, присвячена професійним потребам трудящих”. Редакторами-видавцями у різні часи були С. Сосіс, С. Крамаренко, К. Константінов, Ш. Житомерський. З № 59 редактором став Л. Гімельфарб, видавцем – О. Поклонська. Виходив часопис у друкарні “Труд” (власники – Л. Ровинський та З. Котляренко).

Часопис містив 8 – 10 сторінок, на першій подавався зміст (як у журнальних видань), який складався із семи пунктів. Газета мала такі рубрики: “Передова стаття”, “Огляд преси”, “Хроніка труда” та “Місцева хроніка”, значну увагу видання присвячувало публіцистичним матеріалам.

Провідною темою газети було робітниче життя Єлисаветграда в усіх проявах. Значна увага приділялася нормалізації робочого дня, дотриманню правил техніки безпеки праці, організації професійних спілок та взаємодопомоги трудящих.

Скажімо, у № 11 від 24 січня розміщено статтю від редакції “Справа взаємодопомоги”, у якій ідеться про необхідність заснування кас взаємодопомоги при професійних спілках – на випадок безробіття чи хвороби працівників. У газеті часто друкувалися відомості про функціонування профспілок Єлисаветграда, Бобриця та інших міст.

У рубриці “Місьцеве життя” подавалися огляди умов праці на заводах Ельворті, Шкловського, Яскульського, огляд умов праці в місцевих друкарнях, швейних майстернях та на інших підприємствах. Акти оглядових комісій друкувалися в часописі з зазначенням виявлених порушень, при цьому вказувалися кон-

Титульна сторінка газети
(з фондів ДАКО)

кретні підприємства та їх власники, тому матеріали набували суспільного резонансу, розгоралися дискусії на сторінках інших газет і навіть виникали суперечки між редакцією та власниками підприємств.

Піднімалися питання експлуатації дитячої та жіночої праці. У статтях названої тематики йшлося переважно про невідповідні умови та жорстоке поводження власників підприємств з працівницями жіночої статі. У редакції постійно надходили та публікувалися листи зі скаргами від жінок на власників підприємств. У № 40 від 15 серпня було розміщено невеликий фейлетон “Невдоволення”, у якому акцентувалося на жорстокому поводженні з жінками на виробництві. Особливість матеріалу полягала в тому, що як зразки наводилися конкретні ситуації з листів читачів, що відбулися на підприємствах.

Серед авторів газети найбільш примітні – С. Крамаренко (матеріали підписував криптонімом “С. П. К.”), С. Цин-Ман, Ф. Маркевич, Б. Шнайдер та інші, причому значна частина матеріалів підписана криптонімами.

На сторінках “Труда” публікувався й М. Левитський (всесвітньовідомий громадський діяч, автор ініціативи організації перших артілей України, за що в народі мав прізвисько “артільний батько”), здебільшого пишучи про організацію кооперативів, наприклад, “Жива справа не умре”, поміщена в № 21 від 4 квітня 1910 року. У № 40 від 10 жовтня 1910 року була поміщена кореспонденція М. Левитського з Одеси “Артільне свято”, присвячена святкуванню річниці заснування столярних артілей.

Подібну тематичну спрямованість мала елисаветградська газета “Наша копейка”, перший номер якої вийшов 17 листопада 1909 року (через два дні після виходу першого номера газети “Труд”). Редактором і видавцем була Т. Бродська.

Поширюючи соціалістичну інформацію та борючись за права робітників, газети стали популярними серед населення краю. Соціальний вплив преси не міг пройти непоміченим владою. У секретному донесенні помічника начальника Херсонського губернського жандармського управління в Єлисаветграді за 1910 рік читаємо: “Абсолютно припинений рух у робітничому середовищі Єлисаветграда не дає спокою революційно налаштованим діячам, і вони застосовують усі зусилля, щоб пробудити у робітників невдоволення власниками фабрик та заводів,

невдоволення адміністрацією тих та інших і повернути робітників до боротьби з капіталом. З цією метою діячі зайнялися виданням у місті двох легальних газет – органів “Наша копейка” і “Труд”, які виключно заповнюють свої сторінки означеними темами, тому в робітничому класі та професійних союзах завоюють широке коло читачів” [252, арк. 3]. Жандарми чудово розуміли силу друкованого слова, його вплив на робітничі маси, який називали “цькуванням”. Про це свідчать слова з того ж донесення: “На розсудливий елемент таке цькування не надто успішно діє, але чи багато розсудливих серед них? Велика частина легковірних піддається на вудочку особливо друкованому слову... а ці останні, зрозуміло, найбільш бажаний матеріал у руках агітаторів, які не забаряться з нього збудувати для себе бойову стіну, ховаючись за якою, сформують у робітничому середовищі нові кадри революційних бійців” [252, арк. 3 зв.].

Вищеназвані газети не можна звинуватити у прямій агітації, оскільки, популяризуючи соціалістичні ідеї, відстоюючи права робітників та навіваючи думки про об’єднання робітників у професійні спілки, газети не закликали читачів до революційних дій чи повалення існуючого режиму. З цього приводу влучно помітив помічник жандарма: “Уся система агітації цього роду ведеться за таких обставин, що кримінального переслідування немає можливості порушити, а розтліваюча дія цих органів свою справу робить” [252, арк. 3 зв.].

У березні 1910 року вийшов останній номер газети “Наша копейка”. Газета “Труд” продовжувала виходити, проте активна протидія з боку влади не зупинялася. У січні 1911 року начальник Херсонського губерньського жандармського управління звинуватив “Труд” у підготовці розрізнених робітничих мас до боротьби з капіталізмом та революції: “На початку року в Єлисаветграді виникла група, що поставила собі завдання – готувати розрізнені робітничі маси до боротьби з капіталом; за допомогою легальної газети “Труд”; професійний союз машинобудівельних робітників залучає в партії робітничий елемент...” [250, арк. 47]. У 1911 році видання газети було заборонене, останній номер вийшов 1-ого травня.

Масова поява соціалістичної преси почалася у 1917 році, що пов’язано з революційними подіями та боротьбою за соціальні перетворення. На початку березня 1917 року в Єлисаветг-

раді було обрано Ради робітничих та солдатських депутатів, у кінці березня вони об'єдналися. У Єлисаветграді в червні 1917 була створена Рада селянських депутатів, а згодом така ж сама Рада – в Олександрії. Переважали в радах меншовики та есери. Також функціонували міські думи та управи, у повітах та волостях діяли земства. У Єлисаветграді був утворений “комітет громадської безпеки”, до складу якого увійшло 15 членів міської думи, згодом він злився з міською думою у “демократичну думу” [84, с. 36]. “У Бобринці “громадський комітет” складався з 30 членів, серед них було лише 3 робітники, які, звичайно, не могли істотно вплинути на його діяльність” [84, с. 36]. Така ж ситуація склалася в інших містах Кіровоградщини.

Новоутворені органи місцевого управління почали видавати свою офіційну пресу. Так, уже в березні 1917 року в Єлисаветграді вийшла газета “Известия Єлисаветградского совета рабочих и солдатских депутатов”. Спочатку видання не мало визначеної періодичності, виходило в міру надходження матеріалів (завжди – обсягом чотири шпальти), а згодом виходило щоденно в друкарні “Труд”, відповідальним редактором був А. Гайсинський.

Газета здебільшого подавала офіційну інформацію та відомості про діяльність Єлисаветградської організації Російської Соціалістичної Робітничої партії та єврейської соціал-демократичної робітничої партії “Бунд”, тобто забезпечувала внутрішню комунікацію цих політичних сил. У газеті містилися такі рубрики: “Телеграми”, “Хроніка”, “Селянське життя”, “Єлисаветградське життя”, “Оголошення”, проте провідною була не стільки функція інформування, скільки внутріпартійної комунікації та пропаганди. Публіцистика містилася в рубриках “Що читати?” та “Політичні листи”. У літературно-мистецькій рубриці “Вірші та думи” тематика творів відповідала ідейно-політичній лінії органу.

Газета постійно порушувала тему єдності селян, робітників та військових – як у спеціальних ідеологічних матеріалах, присвячених пропаганді єдності, наприклад, у матеріалі “Робітники та солдати”, поміщеному в № 4 від 4 травня 1917 року, так і наскрізним або прихованим лейтмотивом в інших текстах ідейно-політичного спрямування – з метою об'єднання названих суспільних верств в одну та протиставлення суспільному класу буржуазії. Перевага в раді меншовиків вплинула на ідеологічні орі-

ентири видання – відповідно, в ідейно-політичному дискурсі розгорнулася контрбільшовицька пропаганда.

Перша шпальта газети
(з фондів ДАКО)

(голова учнівської ради), його перу належить матеріали “Що нам роботи?” (у № 2 від 30 квітня), де подаються міркування про місце учнівської молоді в революційних подіях у Росії. Автори знайомили учнів із “Інтернаціоналом”, розміщували інформацію про вибори до Установчих зборів тощо.

Можна стверджувати, що газета майже не відрізнялася від “дорослих” друкованих органів проросійських соціалістичних партій. Ідентичність спостерігалася як на ідейно-тематичному рівні, так і на лексичному. Наприклад, у № 1 від 15 вересня розміщено матеріал “До поточного моменту”, де містяться слова: “Силою свого ества революція перекинула весь старий механізм державного управління... Стара влада зробила школу своїх перевіреним знаряддям у політичній боротьбі”. У тому ж номері наступний матеріал “Початок навчального року і наші завдання” має фразу: “... увійшли тими ж безголосими учнями, в ту ж бюрократичну школу... Чи значить це що ми повинні підкоритися і

У квітні 1917 року Єлисаветградський загальноучнівський клуб видав газету учнівської молоді “Ученический вестник”. Газету видавали раз на тиждень обсягом чотири шпальти. Хоча орган не належав політичній організації, проте на його сторінках чітко простежуються симпатії до російських соціалістичних партій та ідеї революції. “Ученический вестник” готувала редакційна колегія з п’яти чоловік, а виходив він у друкарні “Труд”.

Одним із найбільш активних дописувачів серед учнів був С. Гройсман

залишитися у школі “опікуваним безголосим елементом”? Ні. Революція дала нам право громадянства...”.

Навіть суто шкільна тематика була наскрізь просякнута революційними ідеями та риторикою. Серед завдань, які юний пропагандист ставить перед учнями, є ідентичні тим, що ставили соціалістичні сили: створення училищних рад, громадська робота, створення кооперативів, кас взаємодопомоги та бюро труда, – можна впевнено сказати, що такі завдання, цілком невідповідні справжнім інтересам молоді, були нав'язані ідейно-політичною пропагандою, під впливом якої, очевидно, перебувала молодь.

Також на шпальтах газети порушувалися й морально-етичні проблеми та заклик до саморозвитку та самоосвіти, хоча й у межах морального образу юного революціонера: “У нашому клубі ми будемо проводити вечори у дружній бесіді, над шахами, за книгою або з газетою у руках... Ідіть, товариші, у організацію, подалі від Дворцової вулиці, подалі від більярду, карт та життєвого бруду. Поки ще не пізно, поки ви ще у школі, поставте собі за мету самоосвіту та самовиховання. Пробудіться від сну! До нового та світлого життя кличемо ми Вас!”.

П'ятого травня 1917 року вийшла газета “Социалдемократ”, орган Єлисаветградської Соціал-демократичної робітничої партії. Редактором був С. Крамаренко, тираж виходив у друкарні “Труд”. На першій шпальті вміщалося типове для соціалістичної преси гасло: “Пролетарі усіх країн, єднайтеся!”.

Партія добре розуміла значення та переваги преси, тому, щоб не відставати від опонентів, заснувала свій часопис, про що йшлося у першому номері в статті С. Крамаренка “Своя газета”: “Але все-таки робітничий клас кругом та всюди створює свої власні друковані органи. Цього потребує особливе становище й особлива психологія робітничого класу. Власна газета буде освітлювати явища життя з класової точки зору, й робітники будуть завжди мати вірного керівника в громадському й політичному русі. Зрозуміла та визначена класова психологія слугує робітничому класу кращою зброєю, могутньою, незламною у його боротьбі за новий соціальний лад”.

Основними напрямками газетних публікацій була популяризація Установчих зборів, боротьба за права жінок, героїзація робітничого класу, захист здобутків революції, боротьба з

контрреволюцією, осуд антисемітизму та расової дискримінації. У номері подавалися оголошення про роботу партії (організаційна інформація), про робітничу пресу, ідейно-політичні та пропагандистські тексти, муніципальні питання, новини, телеграмами (з робітничого життя), повідомлення про діяльність Тимчасового уряду.

Газета вступала в дискусію з існуючим не один рік органом конституційно-демократичного спрямування “Голос Юга”. Це протистояння відображалось як вимога спростування певних матеріалів, опублікованих у газеті “Голос Юга” – скажімо, статті “Нові слова і старі завдання” у № 8 від 17 червня 1917 року: “Провінційна кадетська преса час від часу отримує матеріали “з центру”. Для підтримки її боротьби з демократією мобілізуються усі сили, висуваються усі авторитети...”.

У 1917 році у Єлисаветграді діяло відділення Всеросійського Селянського союзу. Основний період діяльності Союзу припав на час першої російської революції. Після лютневої революції 1917 року організація відродилася. До неї входили переважно селяни, проте серед членів були земські лікарі, статистики, вчителі, агрономи, безпартійні, меншовики та есери. Селянський союз виступав за передачу землі у народну власність та її обробіток силами родини, без найнятих робітників. Організація була революційною, проте сповідувала мирні засоби боротьби, виступала проти захоплення земель поміщиків, підтримувала Тимчасовий уряд та продовження військових дій [106].

Виконавчий комітет Союзу 8 квітня видав перший номер свого органу – “Известия Єлисаветградского Крестьянского

*Перша шпальта газети
(з фондів ДАКО)*

Союза”, який став першою двомовною (українська та російська) газетою Кіровоградщини.

У червні 1917 року Єлисаветградська земська управа видала офіційну газету “Известия Елисаветградской уездной земской управы и комитета безопасности”. У вересні 1917 року в Олександрії вийшла газета “Трудовая жизнь”, орган Олександрійської РСДРП та “Бунду”.

У 1918 році вийшла низка преси правих соціалістичних партій (меншовиків): “Новая жизнь”, “Друг народа”, “Трудовая жизнь”, “Наша жизнь”, “Известия Елисаветградского пролетариата”. Програми видань були подібними до соціал-

демократичних видань 1917 року. Проте були значні розходження у ставленні видань до українського питання: від висвітлення діяльності українських урядів – до підтримки їх діяльності. Скажімо, у період Гетьманату у Єлисаветграді газета “Трудовая жизнь” широко висвітлювала діяльність уряду гетьмана. На сторінках видання піднімалося питання двомовності в Україні, висвітлювалася діяльність Єлисаветградської “Просвіти”.

Газета “Друг народа” інформувала про діяльність

*Перша шпальта газети
(з фондів ДАКО)*

Директорії, в офіційній частині друкувала нормативні акти та телеграми українського уряду. У позитивному плані видання висвітлювало діяльність С. Петлюри, якого називали “народним героєм”, та республіканських військ, поділяло його антагоністичну позицію щодо спільного ворога – гетьмана П. Скоропадського. Так, у № 1 від 14 грудня був розміщений матеріал “До зброї!”, у якому чітко видно позицію видання: “Це воно – селянство – почало повстання проти поміщика-гетьмана. Це селяни ідуть допомагати народному герою, своєму отаману –

Петлюрі, який із давніх пір б'ється за землю і волю для українського селянства та за восьмигодинний робочий день”.

Звісно ж, у підтримці отамана С. Петлюри меншовицькою пресою не було проукраїнських мотивів. Це було зумовлено, з одного боку, підтримкою спільних соціалістичних позицій, які, не враховуючи національного питання, фактично були тотожними, з іншого – толерантністю до української влади, яка на той час утримувала домінуючі позиції, третім чинником була боротьба проти спільного ворога – П. Скоропадського та його режиму Української держави.

Антигетьманська політика та пропаганда проводилася “Ізвестиями Елисаветградского пролетариата”. У № 2 від 8 травня розміщено матеріал “Пан Скоропадський”, у якому висловлюється недовіра до уряду гетьмана у саркастичній формі: “Що, коли ясновельможний, не встигнувши нас ще як слід ошчасливити, раптом – того... Так і залишимося тоді недошчасливленими. Щасливили нас більшовики – недошчасливили. Щасливили Голубовичі – недошчасливили. А у теперішнього благодійника і прізвище якесь легковажне: Скоро-падський”. Звинувачували гетьмана у реакції, пригніченні громадянських свобод та свободи слова: “Нова влада стає на шлях реакції, прагне відняти у народу усі придбані ним політичні та громадянські свободи. Придушили десяток – інший газет...”.

У лютому 1919 року почала виходити соціал-демократична газета “Труд” – орган Елисаветградської РСДРП. Редакція розміщувалася в приміщенні закритої газети “Наша жизнь”. До того ж, видання були одного політичного спрямування та мали схожий авторський колектив, тому можна стверджувати, що “Труд” був наступником меншовицького органу “Наша жизнь”.

Окрім класичної програми соціал-демократичних видань, “Труд” інформував читачів про діяльність української організації “Просвіта”. Наприклад, у № 26 від 5 березня було вміщено оголошення про організацію заходу пам’яті Т. Шевченка. У № 29 від 9 березня було розміщено сценарій заходів вшанування Кобзаря, організованих місцевими проукраїнськими силами та стаття про роль Т. Шевченка у житті українського народу.

У 1920 році Елисаветградський комітет партії лівих соціалістів-революціонерів (боротьбистів) видав свій друкований орган “Борьба”, де на першій шпальті було зазначене гасло полі-

тичної сили: “В борьбе обрешь ты право свое!”. На проблемно-тематичному та лексичному рівні газета була подібною до більшовицьких видань.

Соціалістична преса створювала ідейно-політичний дискурс з метою отримання влади. Основною стратегією була дискредитація опонентів, яка досягалася комплексом засобів, у тому числі й за рахунок звинувачення в нелегітимності та узурпації влади. Так, спосіб правління називають орудуванням, щодо правлячих осіб використовується маркер “шкуродери”, до того ж їхні прізвища пропаганда використала як уособлення жорстокої та незаконної влади: “Довго розоряли та по кістках руську землю самозвані управляючі: Микола Романов, за якого хазяйнувала його дружина Аліса Гессенська (у маніфестах вона називалася Олександрою Федорівною), а за неї орудували і Розпутіни, і Сухомлинови, і Штюрмери, і усякі зрадники та шкуродери” (“Известия”, № 7, від 2 квітня 1917 року).

У ідейно-політичному дискурсі меншовицької преси гетьману П. Скоропадському був створений образ зрадника, кривавого та боязливого правителя, союзника деспотичних білогвардійських генералів, наприклад: “Де самий старший Іуда Іскаріота – їх гетьман Павло Скоропадський? Сидить у Києві, тремтить за свою душонку... Їх доблесний соратник Денисов вішав робітників на телефонних стовпах у Юзівці та приказував по три доби не прибирати...” (“Друг Народа”, № 1, від 14 грудня 1918 року).

Меншовицька преса вела інформаційну боротьбу проти більшовиків, яких порівнювали з хворобою: “В усіх країнах світу війна породила тяжку та болісну хворобу пролетаріату, котра називається більшовизм”. Як дискредитація більшовизму використовувалося звинувачення у нищівному характері: “Вони дуже слабкі, коли потрібно робити добро, але досить сильні, щоб завдати найжахливіше лихо. Вони наскільки слабкі, що ніколи не могли вести ніякої серйозної боротьби, але досить сильні, щоб руйнувати почату справу звільнення пролетаріату”. Більшовиків звинувачували у жорстокості до слабких, у придушенні свободи та деспотизмі: “Вони вміють безжально бити та душити слабких ворогів: демократію, соціалістів, газети, усіх, хто не б’є їх самих із гармат та кулеметів” (“Наша жизнь”, № 28, від 11 грудня 1918 рік).

Для дискредитації вживалися порівняння опонентів із історичними героями, апелювали до раніше створених текстів. Так, білогвардійського генерала П. Краснова порівнювали з “Тмутараканським болваном” зі “Слова о полку Ігоревім” (“Трудовая жизнь”, № 4, від 4 вересня 1918 року).

Іншим засобом, що застосовувався для дискредитації політичних опонентів, було звинувачення у зрадництві та неефективному управлінні країною: “Ця шайка німецьких пособників довела Росію до цілковитого розладу всього державного та господарчого життя, до поразок на фронті, до голоду в середині країни, та довела б державу до повної погибелі, якби похазяйнувала ще трохи”.

Протилежною складовою меншовицької пропаганди було виставлення своєї політичної сили в позитивному світлі (як спасителів, легітимний голос народу та уособлення народу), й одночасне протиставлення старому нелегітимному та неефективному режиму: “Але остаточно знищити Росію царський уряд не встиг. Повстали Петроградські робітники та війська, і грізно сказали ворогам народу: – Досить накапостили. Забирайтеся. Обійдемося без вас. І до цього голосу приєднався голос всієї Росії та всієї армії: – Досить. Не потрібно нам ні Миколи II, ні Аліси... І ось, російський народ, нарешті, хазяїн на своїй землі” (“Известия”, № 7, від 2 квітня 1917 року).

Від самого зародження соціалістична преса поділяла суб’єктів ідейно-політичного дискурсу на “ми” та “вони”, взаємно протиставляючи їх. Деколи це протистояння виноситься в заголовок, як, наприклад, у статті з № 1 газети “Социалдемократ” від 5 травня 1917 року “Ми і вони”: “Буржуазна ідеологія – це ідеологія кармана, гаманця, і під цей мотив підставляються найбільш високі та гарні слова”. Таку дискурсивну техніку Р. Водак називає “Ми-ти-дискурс”, у основі якої лежить конструювання “ми” за рахунок позитивного самоопису та різноманітної дискредитації опонента [230, с. 219].

Ультрареволюційному дискурсу притаманна агресивна лексика, вжита у вкрай негативному контексті, наприклад, у газеті “Социалдемократ”, № 13 від 5 червня: “... почав братовбивчу війну... загони карателів, які залили кров’ю і потушили першу російську революцію...”.

На лексичному рівні ідейно-політичному дискурсу соціалістичної преси притаманна агресивна, негативно забарвлена ультрареволюційна лексика. Задля дискредитації та позначення опонентів використовувалися слова-маркери та ярлики: “шайка”, “ворог народу”, “зрадники”, “карателі”, “шкуродери”, “вороги”, “боротьба”, “буржуазія”, “контрреволюція”.

Отже, 1917 рік видався сприятливим для розвитку преси, перш за все партійної, переважну більшість якої становили видання соціалістичного спрямування. У цей період преса видавалася в тяжких умовах: видавцям не вистачало коштів на елементарні потреби та розвиток видання, у газетах навіть подавалося оголошення про збір коштів на видання газети.

Більшість соціалістичних газет, що виходили на Кіровоградщині, пропагували проросійські соціалістичні цінності, ворожі українській державності, навіть ті видання, що ставилися лояльно до українських урядів. Газети підтримували їх із декількох причин: по-перше, це спільна соціалістична ідеологія, по-друге, боролися зі спільними ворогами (скажімо, з Українською державою П. Скоропадського), по-третє, лояльність до проукраїнських політичних сил, які на той час утримували владу в регіоні. При цьому переважна більшість видань не сприймала або ставилася вороже до істинних українських цінностей. Так, Україна в ідейно-політичному дискурсі соціалістів позиціонувалася лише як географічна територія, а не як самостійна незалежна держава зі своєю нацією, історією, культурою, мовою тощо. Ідеологи соціалізму бачили майбутнє України лише у союзі з Російською федеративною республікою, що концептуально не відрізняється від політики більшовиків та радянської влади. Соціалістична преса більшовицького та меншовицького спрямування, попри деякі незначні ідейно-політичні розбіжності, формувала лояльну до комунізму соціально-політичну базу, пропагувала тотожні ідеї та цінності, дискредитуючи в ідейно-політичному дискурсі спільних опонентів. Таким чином, опосередковано меншовицькі видання сприяли становленню Радянської влади, а згодом – формуванню однопартійної системи преси.

У 1920 році радянська влада відтіснила війська Денікіна від Єлисаветграда та зміцнила свої позиції у місті. Одним із перших кроків нової влади було придушення опозиційної думки. Так, рішенням Єлисаветградського військово-революційного коміте-

ту в січні 1920 року були заборонені всі нелояльні до нової влади видання. Окрім повстанських, денікінських часописів та кадетської газети “Голос Юга”, які вели виразну антибільшовицьку інформаційну діяльність, були заборонені праві соціал-демократичні (меншовицькі) видання, з-поміж яких примітними були “Трудовая жизнь”, “Друг народа”, “Наша жизнь”.

3.3. Зародження, становлення та особливості ідейно-політичного дискурсу преси українських національних сил у боротьбі за державність

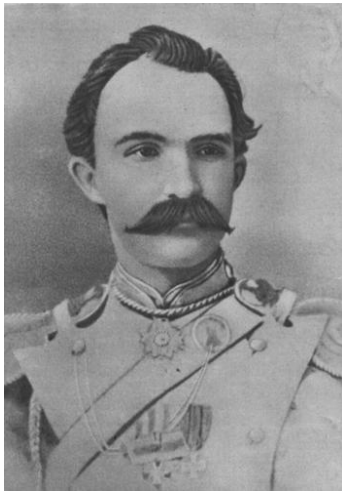
3.3.1. Український національно-культурний дискурс на теренах Кіровоградщини кінця XIX – початку XX століття

Поява української преси та розвиток національного ідейно-політичного дискурсу на теренах Кіровоградщини тісно пов’язані з зародженням та розвитком українського національно-культурного руху загалом у другій половині XIX – початку XX століття.

Згідно з новими положеннями міської реформи 1870 року, до органів місцевого самоуправління почали обиратися селяни, серед яких переважали етнічні українці з притаманними їм національно-патріотичними почуттями, тоді як у населенні міст (Єлисаветград, Олександрія, Бобринець) частка українців складала 50 % [92, с. 111]. Так, на службі у міських та земських установах перебували середні землевласники та дрібні дворяни, серед яких було немало революційно налаштованих свідомих українців. Посади держслужбовців займали й майбутні корифеї українського професійного театру І. Тобілевич та М. Кропивницький. “Тому можна стверджувати, що органи земського й міського самоврядування, з одного боку, сприяли піднесенню національної свідомості, а з іншого – стали тією школою, яка сприяла формуванню серед населення навичок самоуправління” [92, с. 112].

У 70-х роках XIX століття, за часів монарха-реформатора Олександра II, лібералізація суспільного життя викликала прояви національно-культурного пробудження провінцій імперії. У

той час в Україні почали організовуватися українофільські громади в Києві та Одесі. Одна з таких громад з'явилася навіть у серці імперії – Петербурзі. Громади вбачали своїм завданням поширення просвітницьких знань серед широких верств населення, розвиток української мови, літератури, вивчення історії

Микола Федоровський

та етнографії, тощо. Єлисаветград не став винятком у процесі національно-культурного відродження країни. Українська справа в Єлисаветграді почала зароджуватися раніше, ніж поява українського гуртка О. Михалевича та І. Тобілевича. Серед небагатьох освітніх закладів міста була юнкерська школа, відкрита у 1865 році. “Викладачами в цій школі були офіцери, які взагалі якийсь час були найосвіченішою молоддю в місті, й деякі з них викладали в тодішніх жіночих пансіонах. Один із них, М. Ф. Федоровський, став і пер-

шим громадським культурним діячем у Єлисаветі” [21, с. 46].

У 1867 році М. Федоровський заснував у Єлисаветграді першу професійну школу, яка давала випускникам навички ремісничих професій: шовководи, пасічника, садівника та ін. Задля виконання своїх задумів, які не міг виконати обмежений гурток керівників школи, М. Федоровський заснував “Товариство поширення ремесел і грамоти”, а щоб зміцнити спільноту та забезпечити матеріально, звернувся до багатьох заможних людей, серед яких – дочка імператора Олександра II.

Оскільки навчання велося в школі безоплатно, не вистачало коштів на зарплатню вчителям, до роботи була залучена місцева молодь. “Серед зовсім молодих викладачів опинився й я”, – пише М. Пашковський, – “захоплений палким закликом організатора” [1, с. 47]. Н. Бракер згадує: “М. Ф. умів зібрати персонал і вмів підтримувати його на рівні гарячого вчительського ентузіазму...” [21, с. 47]. “Він намагався розбудити в дітях національну свідомість і любов до України й усього українського”, “...а як усі ми були з народу, це було легко зробити”, – каже

П. Дворецька – одна з перших учениць і “довголітня учителька школи” [21, с. 47 – 48]. Усіх своїх підопічних, як дітей, так і військових, М. Федоровський заохочував до творчості. У записках М. Левитського знаходимо слова М. Федоровського до юнкера Йосипа Варфоломійовича Шевченка: “...йди, й не повертайся без віршів” [83, арк. 2].

Так, довкола М. Федоровського та Ремісничо-грамотного училища гуртувалася молодь, утворивши в 1867 році перший український гурток Єлисаветграда [255, арк. 2 зв.]. Членами гуртка були І. Тобілевич, М. Федоровський, М. Лашенко – наглядач духовного училища, К. Стиранкевич – інспектор того ж училища, Й. Шевченко – юнкер, син двоюрідного брата Тараса Григоровича, І. Стиранкевич – студент та інша молодь. Згодом у колі гуртківців з’явилися О. Русов, О. Волошин із Бобринця (в архівних документах значиться прізвище Волошинов) [9, арк. 43]), А. Грабенко, Т. Василевський і Д. Маркович. Почесним членом гуртка був єлисаветградський книгяр та етнограф В. Менциц, фахівець у галузі літературної праці та видавництва.

Єлисаветградська інтелігенція в 70-х роках XIX століття активно долучалася до справ Київської та Одеської громад. І. Тобілевич підтримував зв’язки з членами Одеської “Просвіти”, “...на запрошення київської Громади брав участь у відкритті Південно-Західного відділу Російського географічного товариства”, яке відіграло неоціненну роль у пробудженні національної свідомості, як згадувала С. Русова, “...розбудував національну свідомість багатьох млявих, пригнічених українців, він вивірив фанатів фольклору та етнографії” [116, с. 45].

У 1875 році Євген Чикаленко приїздить до Єлисаветграда на навчання в 3 класі реального училища [266, с. 69]. У 1878 році до Єлисаветграда прибув О. Михалевич. З його приїздом єлисаветградський гурток збагатився досвідом і традиціями Старої громади: “Опанас Михалевич збагатив єлисаветградсь-

Йосип Шевченко

ких гуртківців громадівським досвідом, увиразнивши його громадянську позицію та політичне спрямування” [116, с. 49].

У спогадах С. Русової є згадка про О. Михалевича: “Жив у Єлисаветі ще один видатний українець; лікар Михалевич, демократ чистої води, євангельської моралі у взаєминах із людьми” [200, с. 91].

Є. Чикаленко характеризував

О. Михалевича так: “Д-р Михалевич не мав такого ораторського хисту, як, наприклад, Смоленський, але промови його були раз у раз такими переконуючими, щирими, що підкупали слухачів і вабили їх до нього. Він мав велику здібність до узагальнювання, до роблення висновків із фактів життя, і це надавало його промовам ширини, глибини й змістовності, а не простого нанизання фактів без висвітлення, як це найчастіше буває у наших ораторів” [266, с. 76].

З того часу гурток збирався в будинках О. Михалевича та І. Тобілевича. О. Михалевич знайомив молодь із вченням М. Драгоманова, розповідав про Київську громаду, про її членів. Всі гуртом читали пресу, безпосередньо нові книги “Отечественных Записок”, після чого розмовляли, розмірковували над статтями Щедрина, Михайлівського, Єлисеєва та інших, також гуртківці передплачували львівську “Зорю” [266, с. 76].

Літературним життям гуртка керував І. Тобілевич. У спогадах П. Тобілевича бачимо, як проходила культурна робота гуртка: “Оце тоді, за проводом брата Івана, ми почали перекладати Гоголя... І от Микола почав перекладати “Бульбу”. Я взявся за Шпоньку. Крім цього, у нас вийшла газета, здається, є й тепер у мого приятеля Андрія Грабенка. Співробітниками були: брат Микола, Грабенко, я, Дяченко і Шевченко Йосип Варфоломійович, що тоді вчився у військовій школі” [201, с. 40]. На жаль, примірників цього видання не збереглося в архівних сховищах України. Припускаємо, що саме ця газета могла б надати більш чітке уявлення про процеси розвитку журналістики й видавничої справи в місті.

“Не цурався згодом літературної праці й Панас Саксаганський, перу якого належать комедії “Шантрапа” і “Лицеміри”, так

Євген Чикаленко

само захоплювався він і перекладами творів російської та європейських літератур” [116, с. 47]. “У середині сімдесятих гурток спромігся благословити до друку книгу оригінальних поезій та

Микола Садовський

Панас Саксаганський

твір мав пройти цензуру та отримати дозвіл від генерал-губернатора. Перед тим як давати виставу українською мовою, потрібно було зробити постановку п'єси російською. А з 1883 року почалися перші “політичні” арешти.

перекладів небожа Т. Г. Шевченка Йосипа (під псевдонімом – І. Гріненко)...” [116, с. 47]. Книга вийшла в Єлисаветграді 1875 року, Л. Куценко дав таку оцінку цій події: “Тим часом хочу знову наголосити на непересічності події, адже ж ідеться про авторську збірку – первістка українського регіонального книговидання” [116, с. 48].

У той час у колах української інтелігенції не йшлося про самостійність України, еліта була безсилою, про що свідчить відсутність протестів проти указу 1876 року. Більш радикальні прагнули дійти до того шляхом всеросійської революції та здобуттям загальних свобод, а помірковані були прихильниками агітації в земствах, педагогіки та поширення національної свідомості та просвіти серед молоді та широких мас.

У 1881 році уряд послабив тиск цензури, того ж року М. Кропивницький отримав дозвіл на постанову українських вистав. Це сприяло створенню українського професійного театру [116, с. 51].

Відлига тривала не довго – влада не забарилася з реакцією. 16 жовтня 1881 року вступив у дію секретний циркуляр, що суттєво обмежував українську театральну діяльність. Кожен

Марко Кропивницький

Марія Заньковецька

Є. Чикаленко згадує, як однієї ночі було несподівано заарештовано Є. Дяченка. Його товариш М. Садовський намагався допомогти через впливових знайомих, але йому відповіли, що справа безнадійна, оскільки Є. Дяченко втрутився в серйозну політику. “Арештований у Харкові Дяченко після довгих вагань нарешті розказав усе, що знав, і навіть багато повигадував, що коло Михалевича був революційний гурток, і назвав, з кого він складався, самого ж д-ра Михалевича схарактеризував як дуже розумного та обережного старого революціонера, що керує молоддю не тільки в Єлисаветі, а й у Харкові та Києві”. Так, О. Михалевича звинуватили в протиправних діях народовольчого гуртка О. Тарковського, після чого обох заарештували.

О. Михалевич справді був доволі обережним. Як згадує С. Русова, “Довго його українська діяльність ховалася за його великою обережністю; місцева поліція ...теж дивилася крізь пальці на його українські симпатії... Але з’явився новий жандармський полковник, і Михалевича арештовано” [200, с. 91]. У спогадах Є. Чикаленка бачимо, що в колах революціонерів задля конспірації О. І. Михалевича називали “Панасом Обережним”, а І. К. Тобілевича “Сином риби” (бо його батька звали Карпо, тобто Короп) [266, с. 94].

Офіційний варіант виходу слідчих на український гурток можемо знайти в архівному документі – таємному зверненні помічника начальника херсонського жандармського управління в Єлисаветградському повіті до начальника Херсонського ГЖУ № 539 від 22 листопада 1884 року: “При проведені мною на основі закону 19 травня 1871 року дізнання про злочинне співтовариство, організоване у Єлисаветграді під іменем “Єлисаветградський народовольчий гурток” виявилось, що, окрім означе-

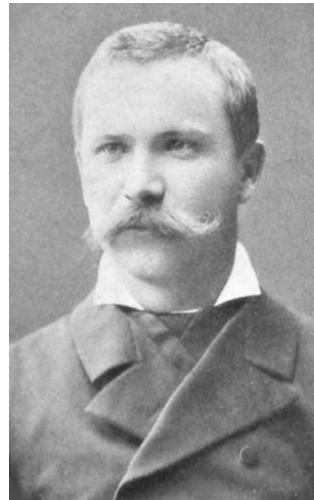
ного, у Єлисаветграді існує ще друге українофільське злочинне співтовариство...” [255, арк. 4].

Тобто, якщо інформація в документі достовірна, то зрозуміло, що слідчі не здогадувалися про існування в місті українофілів. Лише розслідуючи справу народовольців, вийшли на О. Михалевича та його гурток.

Попри відділення О. Тарковського від українофільського гуртка та сповідування іншої ідеології, вплив О. Михалевича та

Опанас Михалевич

Іван Тобілевич

І. Тобілевича на діяча заперечувати нелогічно, оскільки після смерті батьків опікуном неповнолітнього О. Михалевича був І. Тобілевич, формуючи його під впливом місцевої та приїжджої інтелігенції. Вину за революційні настрої в Єлисаветграді слідчі покладали на діяльність О. Михалевича та І. Тобілевича, яких звинувачували у формуванні поглядів молодого О. Тарковського. У донесенні начальнику Херсонського ГЖУ йдеться: “Справжня ступінь злочинного бродіння у Єлисаветграді й організація злочинних співтовариств у різних шарах місцевого населення є результатом діяльності Михалевича і Тобілевича...” [255, арк. 6]. Слідчий опирається на слова самого О. Тарковського, сказані до сестри: “Скажи Вані (:Івану Тобілевичу:), що я у в’язниці і краще, на що я можу розрахо-

*Феофан Василевський
(Софрон Круть)*

Ємельян Дяченко

увати, це 20 років каторжних робіт; скажи йому, що за це я вдячний тільки йому і..." [255, арк. 6].

Очевидно, що справа проти українського гуртка та О. Михалевича як шабля кар'єри штабс-капітана ротмістра Дремлюги, була сфабрикована. Лінія звинувачення опиралася на свідчення С. Дудіна та Є. Дяченка, вірогідно, заляканих слідчим.

Міністерство юстиції надіслало відповідь прокурору Одеської судової палати від 12 грудня 1886 року під номером 2332 з винесенням вироку гуртківцям. Справу розглядав та затвердив 10 грудня особисто імператор. Так, було присуджено вислати в розпорядження генерал-губернатора Східного Сибіру на поселення під нагляд поліції: О. Михалевича, О. Тарковського, А. Журавського, Є. Дяченка, В. Горбунова, І. Орговського та І. Шкловського на п'ять років, С. Дудіна, Є. Хороманського, В. Верняковського, Г. Верняковського – на три роки. [254, арк. 444 зв.] Підда-

ти гласному нагляду поліції на два роки звинувачених: І. Тобілевича, О. Русова, Ф. Василевського, О. Волошинова, А. Грабенка, – за місцем проживання, інших – І. Пономарьова, І. Дубровинського та О. Журавського – на батьківщині в Херсонській губернії [254, арк. 445 – 445 зв.].

Слід зазначити, що гурток О. Михалевича та І. Тобілевича був шаблем на шляху українського національного визволення та культурного розвитку. Як влучно зазначив Л. Куценко: "...основним підсумком роботи гуртка стало формування могутнього грона суверенних особистостей з потужним національним осердям" [116, с. 52]. Після його розгрому українська національна справа в місті на деякий час згорнулася, але вже згодом

почала відновлюватися, трансформуючись відповідно до нових суспільно-політичних умов.

На початку 90-х років XIX століття в Олександрії бухгалтер повітової земської управи Н. Косюра заснував гурток українофілів – небайдужих до української справи [256]. Гурток складався переважно з місцевої інтелігенції: вчителів А. Григор'євої (Хілін-Мальської) та Я. Шнайдерова, агронома М. Васька, ветеринара О. Нікольського та лікаря І. Козубова. Засідання гуртка відвідували й інші члени місцевої громади. Гурток співпрацював із львівським журналом “Зоря”, де, зокрема, друкувався Н. Косюра, підтримував зв'язки з Харківським товариством, А. Мальська листувалася з фольклористом та діячем Братства тарасівців В. Степаненком [256, арк. 14].

Українофіли організовували читання та обговорення переважно праць М. Драгоманова, особливо “Историческая Польша и Великорусская Демократия”, ставили українські спектаклі, для дітей влаштовували читання та українську недільну школу.

У читальні гуртківців були львівські журнали “Зоря”, “Дзвінок”, “Буковина” за 1891 та 1892 роки, газета “Батьківщина” та книги “Кобзар” Т. Шевченка, “Сестра” М. Вовчка, “Арифметика” О. Кониського, твори П. Куліша, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Карпенка-Карого, В. Самійленка, а також література, яку поширювало товариство “Просвіта” [256, арк. 23]. У 1893 році М. Левитський подарував олександрійському гуртку 300 примірників поеми “Наймичка” Т. Шевченка.

Мету українського гуртка Олександрії сформулювала А. Мальська в листі до колеги по навчанню Н. Лебідь: “... в Олександрії єсть кружок Українців, куди і моя милість належить... У нас одна думка праці на рідному полі України – освічувати якими тільки можна способами темний, черний нарід, которому життя призначило незугарну долю...” [256, арк. 28].

Культурний розквіт Кіровоградщини, який стимулювали українські громадівці та гуртківці, закономірно мав би спричинити розквіт української журналістики, проте соціально-політичні реалії у Російській імперії кінця XIX століття цьому не сприяли. 80-ті роки XIX століття І. Франко називає роками затишшя, спричиненими нечуваним тиском цензури: “Українських книжок появляється дуже мало, про періодичні видання нема ані мови, а одинока світла сторінка в тім десятилітті – се наг-

лий і надзвичайний розвій українського театру й української драматичної літератури” [244, с. 201 – 202].

Дещо простіше складалися справи з цензурою та виданням альманахів, які стали вимушеною альтернативою періодичної преси для української інтелігенції. У 1886 році у Петербурзі вийшов белетристичний збірник Херсонщини – альманах “Степ” – і попри те, що містом видання зазначений Херсон, готував альманах Єлисаветградський гурток. Так, у статті Н. Бракер про керманіча єлисаветградских українофілів О. Михалевича знаходимо цитату спогадів А. Грабенка: “В кінці 1884 р.

ми почали складати альманаха з українських (не багато їх тоді було) і російських “произведений” і збирали для цього матеріал” [22, с. 158]. Л. Куценко стверджував, що збірник є єлисаветградським виданням: “... альманах був переважно україномовним і єлисаветградським за авторським складом, і власне єлисаветградським виданням, хоч на титульній сторінці значилося “Степ. Херсонский беллетристический сборник. Херсон, 1886. С-Петербург. Тип. В. Балашова, 1886”... Справа в тому, що рукопис підготовленого в Єлисаветграді альманаху залишився у Дмитра Марковича, якого після розгрому гуртка разом з іншими статистами було переведено до Херсона” [116, с. 65].

До збірки входили українськомовні та російськомовні твори. Серед них – оповідання Д. Мордовця “Будяк” та І. Нечуя-Левицького “Невинна” (підписаний “І. Левицький”), поезії Дніпрові Чайки (псевдонім Л. Василевської-Березіної), весільні пісні Єлисаветградського повіту, зібрані О. Маркович, розвідка про сімейно-майнові стосунки селян того ж повіту М. Ганенко (вчителька Єлисаветградського ремісничо-грамотного учили-

Титульна сторінка альманаху

ща). Обидві праці друкувалися російською мовою, а тексти пісень подавалися українською. У збірнику дебютував І. Тобілевич під псевдонімом “Іван Карий” із драмою “Бондарівна”. У нарисі з історії українсько-руської літератури до 1890 року І. Франко, описуючи зміст альманаху, назвав драму слабкою з історичного та драматичного поглядів, але гарним набутком “Степу” неабиякого белетристичного таланту поряд із чотирма українськомовними оповіданнями Д. Маркевича “Из уголовщины” [244, с. 204]. Серед інших творів – три оповідання А. Браунера, дебютне оповідання “Бідна дівчина” М. Грушевського, розміщене під псевдонімом “М. Заволока”. Також до альманаху увійшли дві наукові роботи – “Областное начало земской статистики” О. Русова та “Украинская деревня по произведениям Старицкого и Кропивницкаго” К. Шрама (псевдонім К. Івашенка) [244, с. 203 – 204, 433].

Упорядники хотіли бачити альманах українськомовним, проте після першої цензури у Петербурзі зі збірника вилучили низку проукраїнських творів, що зменшило обсяг збірника та збіднило його зміст. Так упорядники були вимушені додати до збірника кілька російськомовних творів. Про особливості цензури альманаху В. Лубчак зазначив: “У Санкт-Петербурзі наявність російських статей у другому варіанті “Степу” сприйняли як позитивний сигнал і дозволили друк. Хоча ці статті, відігравши роль своєрідного компромісу...” [124].

Про роль альманаху “Степ” у розвитку тогочасної української справи Л. Куценко написав: “... зважаючи на те, що елисаветградський “Степ” (1886) разом із одеською “Нивою” (1885) є першим українським регіональним виданням альманахів, що підхопили досвід подібних видань духовних столиць України: “Дністрянки” (Львів, 1876), “Руської хати” (Львів, 1877), “Луни” (Київ, 1881), “Ради” (Київ, 1883 – 84). Отже, і в цій галузі культурного поступу відроджуваної України елисаветградські гуртківці були першими” [116, с. 66].

Альманахові видання, окрім функцій неперіодичних видань, виконували об’єднавчу, – організовували комунікацію усіх регіонів України, оскільки шпальти альманахів не вичерпувалися регіональними авторами, а об’єднували в одному виданні митців із усієї України, утворюючи між ними комунікацію та всеукраїнський культурний дискурс. Так, у альманасі “Рада”

1881 року, що редагував М. Старицький, було опубліковано оповідання тоді ще невідомого І. Тобілевича під псевдонімом “Гнат Карий” та вірш “Шибка” М. Садовського. Таким чином видавці намагалися збагатити зміст видання, підняти його на всеукраїнський рівень, залучивши письменників із різних міст України.

Олександр Русов

Своєю ідейно-політичною, художньо-культурною діяльністю гуртківці створювали навколо себе український простір, якого не вистачало в умовах Російського імперського поневолення. До їх числа постійно приєднувалися небайдужі люди, громадські та культурні діячі, інтелігенція, учнівська молодь, чия творчість (особливо літературна та театральна) була затребувана у масах.

Софія Русова

Становленню національних почуттів серед молоді сприяла й атмосфера у чи не найавторитетнішому навчальному закладі міста – Єлисаветградському земському реальному училищі, яким керував талановитий педагог, що сповідував демократичні цінності, М. Завадський. Реалії життя у навчальному закладі згадував випускник Є. Чикаленко: “В реальній школі у нас атмосфера була натурально московська, як по всіх школах в Росії, але з тою різницею, що тут нас ніхто не переслідував за розмову між собою на

українській мові, як це робилось по державних школах”.

Можна стверджувати, що толерантне ставлення директора до українців та української мови, невтручання в українську справу, що розвивалася серед учнів училища, сприяло становленню таких непересічних особистостей української культури та політичної думки, як А. Грабенко, Є. Чикаленко, М. Садовський, П. Саксаганський, Є. Маланюк та інших.

У 1889 році на службу в Єлисаветградський окружний суд вступив С. Шелухін, який брав активну участь у житті гуртка та співпрацював із виданням “Елисаветградский вестник”.

С. Шелухін сприяв переходу часопису на українофільські позиції, до того ж, “Елисаветградский вестник” мав досить потужний інтелектуальний потенціал: у ньому друкувалися науковці В. Ястребов, М. Марков, громадський діяч М. Левитський, листи та театральна критика І. Карпенка-Карого.

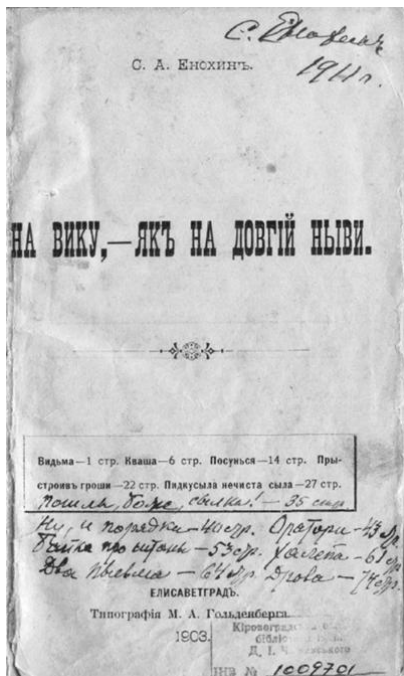
С. Шелухін був активним учасником всеукраїнського громадського руху, підтримував зв'язки з діячами Західної України. У 1890 році редакція почала передруковувати матеріали з львівського журналу “Зоря”. Так, у “Елисаветградском вестнике” з'явилися оповідання “Орися” (№ 140 від 29 червня) та “Галія” (№ 141 від 1 липня) Марії Максименко, псевдонім Августины Верещинської [107, с. 180], перекладені російською мовою. У № 279 від 25 грудня надрукували твір В. Самійленка “Казка про одного сумного чоловіка”, якого переклав російською мовою С. Шелухін. Передруковувалися з “Зорі” рецензії І. Шараневича, підписані криптонімом “И. Ш.”, на твори М. Кропивницького [107, с. 180]. У № 1 від 1 січня 1891 року в газеті з'явився українською мовою передрук із “Зорі” вірша В. Чайченка (псевдонім Б. Грінченка [3, с. 259]) “Пий кубок життя” та “Літня ніч” Я. Жарченка. В. Крижанівський вважає, що останній вірш надав газеті автор [107, с. 181].

У 1891 році почали встановлюватися зв'язки між “Елисаветградским вестником” та “Зорею”. Василь Лукич – редактор “Зорі” – гартував навколо часопису авторів та кореспондентів із усієї України, які знаходили актуальну інформацію для журналу, як писав І. Франко: “Василь Лукич (Володимир Левицький), що протягом свого дев'ятилітнього редакторства зробив “Зорею” дійсним органом усієї Руси-України” [3, с. 268]. В. Лукич надіслав листа до редакції “Елисаветградского вестника” від 21 квітня 1891 року про обмін часописами. Лист зберігся у фонді С. Шелухіна в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [108].

Усе частіше на сторінках газети почала підніматися українська тематика: про діяльність діячів науки та культури, біографічні матеріали, рецензії на українську літературу тощо. У газеті з'являються матеріали, в яких осмислювалися взаємини різних регіонів України, перш за все – Галичини й Наддніпрянщини. Так, стаття С. Шелухіна “З приводу однієї промови” (№ 236 від 1 листопада, продовження в № 239 від 4 листопада

1890 року) містить міркування про діяльність галицьких українофілів, автором наводяться тлумачення понять “українофільство” та “слов’янофільство”.

На шпальтах видання опублікована й серія статей державницької ідеології С. Шелухіна (під криптонімом “Z”) “Що зробила малоросійська інтелігенція для свого народу в Австрії” (в

Титульна сторінка книги С. Єнохіна
(ймовірно з авторграфом автора)

№ 87 від 21 квітня, № 94 від 2 травня та в № 101 від 12 травня 1890 року) [83, арк. 53]. Автор розмірковував про роль інтелігенції в житті народу, про місце преси у процесах формування нації: “Друк повинен спрямувати усі свої сили на вказівку інтелігенції усіх способів та шляхів застосування корисного труда, вказувати на народні потреби, на потреби та засоби, якими ці потреби задовольняються...” [60].

Попри ентузіазм видавця та небайдужість інтелігенції міста “Вісник” не міг задовольнити всіх інформаційних потреб та охопити широку українську аудиторію. Тож зважаючи на цензурні обмеження та заборони, розвиток

української національно-політичної думки залишався попереду.

У 1906 році настав період пом’якшення політичного режиму, коли в інших містах України, де не було українськомовних часописів (зокрема, в Єлисаветграді) друкувалися поодинокі матеріали рідною мовою, перш за все – листи читачів. Так, у № 11 газети “Новая волна” від 19 квітня 1906 року опубліковано лист-відгук про гастролі приїжджої трупі Г. Юри (тоді ще молодого актора з Олександрії, а згодом – заслуженого артиста України та Радянського союзу, керівника Київського театру імені І. Франка). Крім критики репертуару, Г. Юра підняв пи-

тання української мови: “Які-же то українці коли вони цураються свого рідного слова, друкують оголошення на чужій російській мові? Не такий тепер час. Кожний в кого є хоть трохи серця до рідного краю – повинен пильновати за ширенням нашої національної ідеї! Так в добрий час! Чекаємо й від вас, брати рідного українського слова”.

На теренах краю українська книга теж переживала значні труднощі розвитку. Так, із-поміж українських книжок першою була видана в 1875 році у Єлисаветграді “Дещо із перекладів і самостійних творів” І. Грінєнка. Після довгої перерви з’явилися книги М. Пулевича “Неначе світ перевернувся” (1901 рік) та “Тутешній Кобзар” (1911 рік) (під псевдонімом “Дід Микола”), М. Левитського “Сусіди України” (1901 рік), та С. Єнохіна “На віку – як на довгій ниві” (1903 рік). Низка українськомовних книжок вийшла у період національно-визвольних змагань.

3.3.2. Українська преса Кіровоградщини у ідейно-політичному протистоянні та національно-визвольних процесах 1917 – 1919 років

Новий етап розвитку української справи та зародження періодики регіону був пов’язаний із діяльністю українських політичних партій та громадських організацій. Відділи українських політичних сил з’явилися в Єлисаветграді ще в часи революції 1905 – 1907 років, проте справжньої політичної ваги набули вже після лютневої революції 1917 року. На той час певний вплив у місті та краї мала Українська партія соціалістів-революціонерів, яка заснувала по селах відділи народної оборони.

Під час виборів до єлисаветградської Ради робітничих і солдатських депутатів 1917 року з-поміж 20087 виборців цивільного населення та 5233 – від військових частин за українських соціал-демократів проголосувало 3640 цивільного населення та 1000 виборців із військових частин [16]. Більше голосів набрав тільки Єврейський національний блок та кадети. Отже, майже третину місцевих органів влади становили проукраїнські діячі.

Українська Центральна Рада у Єлисаветграді не заснувала жодного офіційного періодичного видання. Організацію інфор-

сина свого народу, найкращі інструкції зрозуміла молоді людям. З ринків, де колись пошукував надкозлів, завітав на протести, що виникли згодом, і селянські збори, а привів до міждержавної Херсонщини від автономії: України. Це плачотворний початок. І багато ще думок про народ з мішкого пошуку пошуку Центр. Рада української громадянської Співпраці, що вони свідчили сина свого народу, що в думках різного краю для них не були, що першодня сина свого народу, як не так багато думати наш верси.

17-VIII-17 *Олександр Семенов.*

своєї незалежності: “Ради сільські й волостні, станьте як найближче до справи освітньої, подбайте про те, щоб ваших дітей навчали доброї науки і рідним словом. Темнота народня – найбільший ворог волі народньої.... У вільній країні всі громадяни повинні бути зрячими, письменними, щоб не підкралися до волі вороги наші і не вкрали її у нас”.

У цьому ж номері був поміщений матеріал громадського діяча, члена Центральної Ради Ф. Матушевського “Царь чи Республіка?”, присвячений історії та державності України, ментальності українського народу, тонкощам міжнародних відносин України та “Московської держави”. Основна ідея публікації – автономія чи навіть незалежність України у складі Росії: “Невже ж ти, великий і вільний Народе Український, знаючи оці всі кривди, які ти 250 літ витерпів, знову захочеш свою голову у Московське ярмо всунути?.. Демократичною, автономною, незалежною вона і повинна знову стати серед об’єднаних у одному союзі автономних країн Російської федеративної республіки”. Стаття згодом була видана окремою листівкою у Києві 9 квітня товариством “Час” [131].

Українські сили Єлисаветграда розуміли необхідність ґрунтовної просвітницької роботи, оскільки місцеве населення не мало патріотичної освіти й не усвідомлювало інтересів національного відродження. Так, у № 4 від 1 травня 1917 року було вміщено матеріал, очевидно, передрукований із Київської преси, кооператора В. Ігнатієнка (а згодом – видатного українського бібліографа та пресознавця) “Чергова робота”. Автор популяризував справу просвіти, наголошував на необхідності відкриття осередків організації “Просвіта” у всіх містах України, оскільки народ потребує знань, щоб запобігти поневоленню: “Мусимо стати до роботи і ми – українці. ...Треба в селах найшвидше засновувати просвітні товариства, книгарні, улаштовувати прилюдні читанки, бесіди... Беріться до праці коло культурного освідомлення селянських, народніх мас”. В. Ігнатієнко наголошував на необхідності заснування найголовнішого осередку освіти – україномовної школи, бо існуюча школа чужа для української дитини: “Отже, борці за рідну школу, учителі і вся свідома інтелігенція, гуртуйтеся і беріться за роботу, навчайте в школах українською мовою. Закладайте бібліотеки українські по шко-

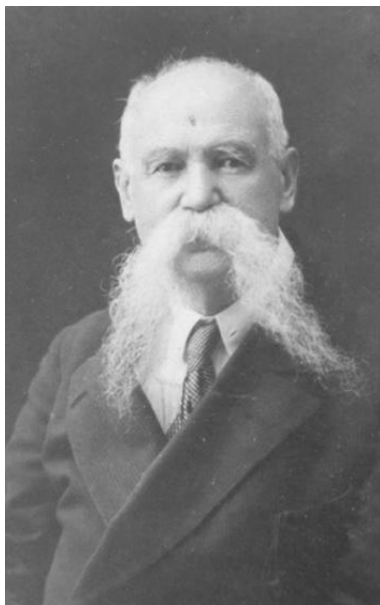
лах”. Для зразка, під статтею, редакція опублікувала статут товариства “Просвіта”.

Згодом у газеті почали з’являтися агітаційні матеріали за соборність України. Так, у № 16 від 30 серпня 1917 року на першій шпальті була опублікована стаття О. Семененка, у якій автор демонстрував незгоду з Тимчасовим урядом щодо складу українських земель та закликав мешканців України до національного самоусвідомлення.

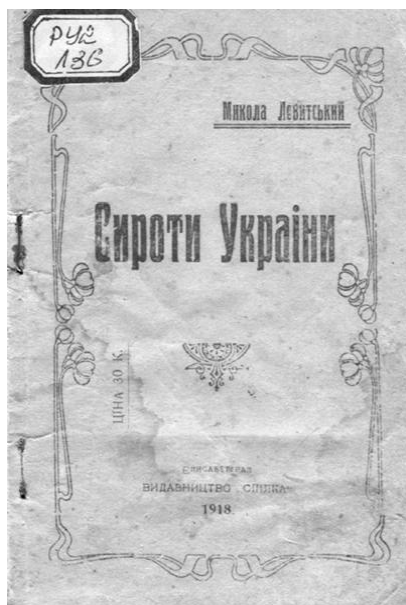
У тому ж номері був поміщений протокол Українського Селянського Повітового з’їзду, який 13 – 14 серпня провела Українська міська рада – альтернативна міська влада від УНР. До складу Ради входили декілька проукраїнських організацій: Український соціалістичний робітничий клуб, Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська соціал-демократична робітнича партія та інші. Українські сили мали свій варіант назви міста – Єлисавет, який функціонував паралельно з офіційною. Вперше він з’явився на шпальтах преси саме в “Известиях Елисаветградского Крестьянского Союза” й у подальшому використовувався всіма українськими урядами та в українськомовному більшовицькому дискурсі аж до перейменування міста в Зінов’євськ у 1924 році. Програма з’їзду складалася з низки доповідей: “Історія України”, “Українська Центральна Рада і сучасний момент”, “Шкільна освіта”, ряду доповідей сільськогосподарської тематики тощо. Головою з’їзду обрали українського есера Акацатова, замісником – голову повітової управи Т. Біланенка, писарями – О. Семененка та Г. Нестеренка.

У 1917 році у Єлисаветграді була заснована “Просвіта”. Товариство проводило культурно-просвітню роботу, засновувало бібліотеки-читальні, у яких передплачували, крім місцевих, низку всеукраїнських періодичних видань: “Одесская мысль”, “Вільне життя”, “Наше село”, “Нова Рада”, “Народна Воля”, “Відродження”, “Робітнича газета”, “Самостійник”, “Київ”, “Мысль”, “Шлях”, “Літературно-науковий вісник”, “Вільна Українська школа”, “Внешкольное Просвещение”, “Просвітязинин”, “Комашня”, “Кооперативна Заря”, “Народня справа”, “Сільський Господар” та інші, причому бібліотека постійно поповнювалася.

У № 18 меншовицької газети “Трудовая жизнь” від 20 вересня 1918 року в рубриці “Місцеве життя” міститься ін-

Микола Левитський

*Титульна сторінка книги
М. Левитського, 1918 р.*

формація про утиски “Просвіти” елисаветградськими більшовиками, яка мала згорнути просвітницьку роботу. Проте з посиленням проукраїнських позицій у місті “Просвіта” знову відновила свою діяльність.

Справі розвитку українського дискурсу Кіровоградщини прислужився “артільний батько” М. Левитський. Будучи активним громадським діячем та, з 1917 року, членом Центральної Ради, Микола Васильович підтримував зв’язки з усіма активістами українського відродження. О. Семененко про “артільного батька” писав: “В революційні роки його своєрідну постать можна було бачити на всіх майже з’їздах. Його присутність у тодішньому житті я б не оцінював політичними мірилами. ...Левитський був ...символом народолюбного, ідеалістичного, чесного світу. Називали ми його батьком, якось просто і по-сімейному” [202, с. 32].

Про справу просвітництва М. Левитського написав у спогадах О. Семененко: “Не одну таку поему надрукував Пікус і не одну сотню роздав їх по Україні Левитський. ...Ніхто не скаже, скільки уяви розгойдали його прості наївні віршики в ті гарячі

часи, коли Київ не встигав упоратися з незвичайними вимогами. І не всує писав їх старий народник” [202, с. 33].

З-поміж інших українським книжок, виданих у Єлисаветграді у час національно-визвольних змагань, була книга В. Качинського “Рішення земельного питання” (1917 рік) [197, с. 120] та праці українського громадського діяча, кооператора Т. Біланенка “Провідна зірка кооперації” та “Правила реєстрації кооперативних товариств”, видані у 1918 році [149].

У лютому на територію Української Народної Республіки були введені війська Німеччини та Австро-Угорщини, які, за Берестейським миром, мали допомогти уряду України відбитися від більшовицької навали. 21 березня Австро-угорські війська вступили до Єлисаветграда [16, с. 324].

Чужоземні війська не завоювали собі авторитету у жителів краю, бо почали каральні акції, втручання у внутрішню політику уряду та реквізиції, що посилювали ненависть до загарбників. З 10 до 14 травня у місті більшовики провели мітинги проти гетьманату П. Скоропадського та підіймали дрібні повстання по селах повіту. Для контролю повсталих територій у червні до Єлисаветграда прибув легіон Українських січових стрільців, які дислокувалися до того в Олександрівську: “Австрійське військо командування, занепокоєне зростанням популярності В. Вишиваного та УСС серед місцевого населення, вирішило передислокувати очолювані ним підрозділи в найбільш загрожені повстанцями райони Херсонщини” [227, с. 44]. Так, 10 червня 1918 року групу В. Габсбурга було перекинуто з Олександрівська до Єлисаветграда, а в кінці червня до міста прибули Кіш та вишкіл УСС.

Стосунки населення й січовиків добре склалися, на відміну від німецьких та австро-угорських військ, оскільки УСС зупинили грабіжницьку політику окупантів, брали майно жителів під охорону, зупинили розправи над людьми. Перед вступом на землі Наддніпрянщини полк отримав наказ: “Ніяких насильств і боротьби не зводити, а суперечки полагоджувати поки що своїм громадським судом. Кара смертна заборонена... Поводження з людьми має бути чемне. Говорити тільки по-українськи до населення” [87, с. 185].

Січові стрільці на Єлисаветградщині проводили просвітницьку роботу. В. Вишиваний згадував “Всюди, де тільки було

треба, ішли стрільці з охотою помагати братам у розбудові українського життя” [227, с. 142 – 143]. У Єлисаветграді УСС не видавали преси, на відміну від Олександрівська, де січовики дислокувалися до Єлисаветграда. Проте появу першої української преси Олександрівська, а саме – часопису “Січ”, дослідниця історії преси Запоріжжя Т. Хітрова пов’язує з інформаційною діяльністю УСС [246, с. 111].

Січовики не перенесли до Єлисаветграда свій часопис, як робили це інші війська. Після відходу легіону з Олександрівська гетьманський комісар закрив часопис “Січ” та заарештував його працівників, відомості про що знаходимо у спогадах В. Вишиваного [227, с. 144]. Імовірно, саме жорстокі дії з боку гетьманської адміністрації завадили УСС видати в Єлисаветграді свій часопис.

Культурно-освітня робота Січових Стрільців на Єлисаветградщині полягала в підтримці місцевих “Просвіт” та народних шкіл, організації читалень та аматорського драматичного гуртка, оркестру та різноманітних масових заходів. Улітку, коли школи були закриті, стрільці організовували народні, вечірні, недільні школи з однією метою: розповісти про славне козацьке минуле, розбудити національну свідомість селян. Драматичні гуртки виникали спонтанно та повсюди, стрільці приєднувалися до гуртків “Просвіти”, організовували свої. Населення краю полюбляло стрілецькі вистави. С. Тобілевич (вдова І. Тобілевича) високо оцінювала культурно-освітню, пропагандистську роботу стрільців серед селян та міщан. Вона писала: “Люде мені оповідали, що коли в неділю стрілецький хор співав у церкві під час служби божої, то народу бувало так багато, як на Великдень. А коли у школі відбувалися відчити з історії минулого України, то людей теж бувало багато, а коли увечері грали яку комедію чи драму, то половина народу мусіла за браком місця стояти за театром” [28, с. 27]. Наскільки дружні стосунки склалися між місцевими жителями та галичанами, що й ті, й інші тяжко сприйняли переведення УСС з Єлисаветграда, В. Вишиваний згадував: “З болочим серцем ми покидали Наддніпрянщину” [227, с. 146].

Перший у місті українськомовний часопис “Новий Шлях” побачив світ на початку квітня 1918 року. Видання мало підзаголовок “Народня Українська Соціалістична Газета”, нижче жирним шрифтом через усю шпальту розміщувалися два гасла:

“Хай живе Українська Народня Республіка” та “Хай живуть українські установчі збори”, ці гасла коротко і чітко описали ідейно-політичне спрямування газети. Редагував “Новий Шлях” О. Семененко, громадський та політичний діяч, письменник, мемуарист. Видавався часопис Єлисаветградською Керівничою Радою за участі Єлисаветградської повітової Ради селянських депутатів, повітової Земельної Управи та союзу кредитових Кооперативів, редакція розміщувалася у приміщенні Українського соціалістичного робітничого клубу. Виходив “Новий Шлях” тричі на тиждень, вартість номера становила 20 копійок. В оголошенні про передплату зазначалося, що до співпраці запрошуються свідомі українські та російські сили, які стоять на ґрунті української державності.

Газета складалася з таких розділів: 1) Офіційний відділ; 2) Передова; 3) Статті по національно-політичним питанням; 4) Фейлетони; 5) Телеграми; 6) З газет; 7) Місцеве життя; 8) По Україні; 9) На повіті; 10) Кооперативний і агрономічний відділ; 11) Дописи.

У розділі “Статті по національно-політичним питанням” висвітлювалися проблеми української мови, національної символіки, державності та незалежності. Наприклад, у № 5 від 26 квітня 1918 року був опублікований матеріал “Кривавою стежкою”, у ньому йшлося про те, що над Єлисаветградською управою має бути український державний жовто-блакитний прапор замість червоного, який вважався знаменом революції, оскільки останній втратив своє символічне значення боротьби за волю і став прапором іншої держави: “Згідно затвердженню більшовицьким урядом Росії, з 8 квітня червоний прапор являється не ознакою тільки інтернаціональної боротьби за волю, національним прапором Росії, замісто трехколірового”. Автор наголошував, що червоний прапор на установах Української Держави символізує насильство та пригнічення: “Тим більше, що у нас є свій національний, державний, не менше червоного революційний – прапор жовто-блакитний. За піднесення його в старі часи одсилали не ближче, як і за червоного”.

У тому ж матеріалі йшлося про те, що більшовицька російська політика має не класову, а виразну антиукраїнську спрямованість: “Украинских голов не жалеть! – було гаслом Муравьєва у Києві, що на “остриях штыков принес власть с севера”.. і по

Адрес: Київ, вул. М. Коцюбинського, 10/12
Телефон: 1-10-10
Відділ: 1-10-10
Відділ: 1-10-10

Новий шлях

Народня Українська Соціалістична Газета

Код: 1-10-10
Відділ: 1-10-10
Відділ: 1-10-10
Відділ: 1-10-10

Листопад 26 (13) листопада, 1938. № 52. Ціна 20 коп., на записку 25 коп.

Хай живе Українська Народня Республіка. Хай живуть українські Установчі Збори.

Театр "Кінес-Амстр".
Тільки з 11 до 12 годин
Тільки з 11 до 12 годин
Тільки з 11 до 12 годин

Зачекай і тож саме! Зачекай і тож саме!
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах

"Натя Материна", "Професор тачо"
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах

КОГДА УМИРАЕТ ЛЮБОВЬ (САФ)
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах

"БРИСТОЛЬ"
Утворюється
Утворюється
Утворюється

ПОТРИМІ ХЛОПЦІ ДЛІ
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах

ДРОГІСТЬ
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах

ПРАВИЛЕН
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах

СОБЫТИЕ "ДЯТЕЛЕВ"
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах

КРИВАВОЮ СТЕЖИНОЮ
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах
Вистава в 3 актах

ОПОВІЩЕННЯ
Опівщення
Опівщення

ОПОВІЩЕННЯ
Опівщення
Опівщення

ПРАВИЛЕН
Правління
Правління

СОБЫТИЕ "ДЯТЕЛЕВ"
События
События

КРИВАВОЮ СТЕЖИНОЮ
Кривавою
Кривавою

СОБЫТИЕ "ДЯТЕЛЕВ"
События
События

Зеленушкин
Зеленушкин
Зеленушкин

СОБЫТИЕ "ДЯТЕЛЕВ"
События
События

КРИВАВОЮ СТЕЖИНОЮ
Кривавою
Кривавою

СОБЫТИЕ "ДЯТЕЛЕВ"
События
События

КРИВАВОЮ СТЕЖИНОЮ
Кривавою
Кривавою

СОБЫТИЕ "ДЯТЕЛЕВ"
События
События

КРИВАВОЮ СТЕЖИНОЮ
Кривавою
Кривавою

СОБЫТИЕ "ДЯТЕЛЕВ"
События
События

КРИВАВОЮ СТЕЖИНОЮ
Кривавою
Кривавою

Перша італійська газети (з фондів ДАКО)

наказу тому, “брати” рвали й падали наші прапори, били і різали наших діячів, убивали всіх, хто був українцем, в тім числі і соціалістів-революціонерів (Зарудний О., Бачковський) і багато інш., з чого видно, що то не була тільки клясова війна”.

Оскільки видавці прагнули охопити й російськомовну аудиторію, у деяких номерах подавався від редакції короткий українсько-російський словник: “Аби полекшити читання нашої газети тим хто цілком не розуміє української мови, редакція утворює відділ “Наш словник”, йшлося у матеріалі “Від редакції”.

Олександр Семененко

На початку літа 1918 року Єлисаветградське повітове земство почало видавати двічі на тиждень газету “Вестник Елисаветградского Земства”. У різний час редагували газету М. Могила, В. Адамов, останній редактор – Г. Нестеренко. Газета містила рубрики: новин – “На Україні” (публікувалися новини та повідомлення УТА), “В Росії”, “За кордоном”, “Місцеве життя”, сільського господарства – “Питання сільського господарства”. Більшість новин, аналітика, публіцистика та офіційні повідомлення подавалися без зазначення рубрики. Згодом з’явилася публіцистична рубрика “Маленький фельетон”.

Видання виходило у період Гетьманату П. Скоропадського, будучи фактично єдиним офіційним органом, згодом, відповідно до змісту публікацій, почало підтримувати діяльність створеного в серпні 1918 року Українського Національного Союзу (його осередок у Єлисаветграді очолював Т. Біланенко).

У № 20 від 9 серпня був розміщений матеріал під назвою “Український Національний Союз”, який інформував про створення союзу, його мету, напрямки діяльності та статут: “На Україні заклався Український Національний Союз, мета якого – утворення міцної самостійної української держави, боротьба за законну владу на Україні...” тощо, але у чіткій опозиції до Ге-

тьманату газета не перебувала та висвітлювала діяльність гетьмана. У виданні не було гострих матеріалів, які дискредитували б політичних опонентів, проте в № 41 від 17 листопада був розміщений фейлетон “З казок життя”, який у притаманній жанру формі висміював діяльність гетьманського кабінету міністрів. У зображенні дійсності прослідковуються інтертекстуальні зв’язки – наприклад, процес призначення міністрів автор зобразив у

Перша шпальта газети

стилі сцени обрання отамана з повісті М. Гололя “Тарас Бульба”: “Той гострий, а той занадто м’який, той лівий, а той правий... – Шила. Шила, просимо на міністра освіти! Вигукнули одні. – В... ваше шило, – крикнули другі, не хочемо, не дамо, не допустимо!..”.

Газета була російськомовною, але публікувалися й матеріали українською мовою. З № 33 від 20 жовтня починає виходити під назвою “Вісник Єлисаветського Земства”, частка українськомовних матеріалів зростає, а згодом виходить винятково українською мовою.

Видання створювало український національний дискурс, протистояло російській ідеологічній експансії в Україні. У № 24 від 23 серпня з’явився матеріал “Чи українська земля Херсонщина?”, який продовжував українсько-російську дискусію про національно-культурну приналежність Херсонщини. Автор, апелюючи до історичного минулого краю (йшлося про території сучасної Кіровоградщини), доводив, що землі Єлисаветградського та Олександрійського повітів належали Війську запорозькому, тому історично є українськими.

Оскільки основним джерелом прибутку мешканців краю було сільське господарство, цій проблематиці редакція приділяла багато уваги в детальних статтях – від питань господарської політики (зокрема, про реалізацію сільськогосподарської продукції), законодавства галузі, державної заготівлі хліба, – до прикладних теоретичних питань. З № 22 від 16 серпня 1918 року з'явилася рубрика “Питання сільського господарства”. У рубриці новин “Місцеве життя” часто інформували про наради агрономів повіту, новини сільського господарства та кооперативного життя краю, прогнози погоди.

Редакція приділяла значну увагу питанням народної освіти, зокрема, публікувала розпорядження Міністерства Народної Освіти, повідомлення про вчительські конференції, про прийняття до вчительських інституцій, розглядала побутові проблеми шкіл тощо. Газета популяризувала ідею заснування, устаткування та підтримки української школи: “... всім весело, настрої підвищений, а особливо І гімназія – аж підстрибує від радості! Деж! Таке село велике і досі не мало середньої школи, а зараз вона відкривається, та ще й своя рідна – українська...” (№ 41 від 17 листопада). Підтримувала впровадження рідної мови у навчальний процес: “В часи, коли від учителя потрібується найбільш творчої роботи в школі, щоб забезпечити для неї самий важливий принцип педагогіки – це навчання мовою матері...” (№ 33 від 20 жовтня).

Елисаветградський Кредитний Союз кооперативів 28 вересня 1918 року видав кооперативно-громадський тижневик “Наша хата”. У зверненні від редакції зазначалося, що виходитиме газета, але за типоформувальними ознаками “Наша хата” відповідала журналу: малий формат (близький до А 4), об’єм в середньому 26 – 28 сторінок. На другій шпальті подавався зміст номера, який складався переважно з аналітичних та публіцистичних жанрів. Частка новин була мінімальною, притому подавалися новини з широким терміном актуальності. Редагував часопис чиновник та кооператор, голова Національного союзу, член Трудового Конгресу, голова елисаветградського “Союзу споживчих товариств” Т. Біланенко.

Тижневик мав п’ять розділів: кооперативний, громадсько-політичний, культурно-просвітній, агрономічний, дописи з місць. Серед рубрик новин були такі: “Діяльність Просвіти”,

Титульна сторінка часопису

УНР; накази Армії УНР; накази та оповіщення інших адміністративних установ, оголошення про заплановані офіційні заходи тощо. В кожному випуску розміщувався один публіцистичний матеріал ідейно-політичного спрямування (іноді – декілька). Додаток продавався окремо від журналу за 30 – 35 копійок.

Видання просувало ідеологію кооперативного руху, який мав на меті звільнення українського селянства від бідності та гніту великого приватного капіталу. Орієнтуючись на сільських жителів, редакція поміщала прикладні матеріали, які б допомагали вести господарство. У першому номері була надрукована програмна стаття: “Позаяк економічний добробут нашої Української людности в значній мірі залежить від поспіху хліборобства, ми будемо давати в нашому органі статті по сільському господарству і закликаємо агрономів, господарів та інших осіб, котрі можуть допомогти розвиткові цієї галузі промисловости, приймати участь у нашій праці”.

“По Україні”, “За кордоном”. Про кооперативну справу в Україні інформувала рубрика “Кооперативне життя”, яка ділилася на підрубрики – про кооперацію в Єлисаветграді та інших містах країни, за назвами міст. Листи від читачів публікувалися в рубриці “Дописи”.

Раз на два дні виходив додаток до журналу “Відомості тижневика Наша Хата”, який мав формат стінгазети (текст був надрукований з одного боку). Додаток містив накази повітового коменданта та військового начальника Єлисаветграда; оповіщення та постанови Директорії

Проте засновники часопису чудово розуміли необхідність не тільки матеріального визволення, але й духовного, культурного та національного відродження: “Звертаючи увагу на те, що наша Українська людність багато тратить через відсутність громадської та національної свідомості і не може себе на ту височінь політичного становища, котра відповідає силам і здольності нашого народу, а через це неухибно підпадає під впливи чужої культури,... – наш орган вважає необхідним вести громадсько-політичну пропаганду, запрошуючи громадських діячів допомогти в з’ясуванні нашому народові його пригніченого становища, пробудити в ньому громадську, національну та політичну свідомість.... Через це ми лічимо своїм обов’язком відкрити як найшвидше двері нашого органа для культурно-просвітньої роботи, віддаючи їй як найбільше місця”. Так, видавці хотіли створити платформу для комунікації людей, яким не байдужа доля України, канал для популяризації ідеї економічного, національного та політичного відродження.

Видавці часопису тісно пов’язували економічне процвітання з національним відродженням та незалежністю. Роботу над “збагаченням” населення проводили в одному ключі з культурно-просвітньою діяльністю, що позначилося на ідейно-політичному дискурсі видання. У тому ж № 1 була поміщена стаття П. Приходька “Кооперація і культурно-просвітня робота”, у якій подавалася ідея, що матеріальна заможність народу – шлях до незалежності: “І кооперація, не гаючи дорогого часу, повинна старанно взятися за організацію економічних сил народу, цеї основи народного життя, напружити всі свої сили, прикласти все знання й уміння, щоб розвинути як найбуйніше продукційні сили нашої людности, щоб вивести нашу країну з економічного занепаду на шлях економічного добробуту, бо економічний занепад веде людність до економічного поневолення й визискування її більш сильними економічно сусідами, а економічна неволя та визискування народу веде його й до культурно-національної неволі”.

Другою складовою національної незалежності видавці вважали якісну освіту для широких народних мас, оскільки неосвіченість перешкоджає економічному добробуту та організованості: “Ми бідні, бо темні!”. Тому ставили завдання перед кооперацією та виданням – просвітити населення. Для досягнення

мети серед дорослого населення України, на думку П. Приходька, потрібно закласти цілу мережу вечірніх та недільних шкіл, організувати комплекс загальноосвітніх та спеціалізованих лекцій-бесід, які б дали людям знання з історії, культури та географії, економіки рідного краю, основних та спеціалізованих. Ще одною важливою для процвітання народу складовою, яку потрібно викладати в навчальних закладах, автор називав уміння організувати розпорошені економічні сили народу – “в єдності – сила”.

П. Приходько зазначав, що для підвищення культури має замало лише освіти та науки. Цю місію має виконувати культурне дозвілля народу та розумні розваги. Для цього потрібно закласти народні театральні вистави, народні свята, вечірки, проводити організацію різних культурно-просвітніх гуртків (хори, музичні та драматичні гуртки) та спортивно-патріотичних товариств типу “Січі” та “Сокола”.

На думку автора, керувати та об’єднувати всі культурно-просвітні установи має товариство “Просвіта”, яке необхідно постійно підтримувати роботою та фінансами. Для економічної спроможності та дієвості “Просвіта” має тісно співпрацювати з кооперативами: “При таких напрямі культурно-просвітньої роботи кооперативів освіта широкою рікою поллється в народні маси й підніме їх свідомість та культурний рівень, що відіб’ється й на поліпшенні економічного добробуту населення”.

На шпальтах періодичного видання розглядалися й питання, пов’язані з заснуванням українських навчальних закладів у Єлисаветграді та повіті. У статті “Скрутне становище” (№ 1 від 28 вересня) Т. Біланенко виклав свої міркування з приводу відкриття в місті Державної гімназії, матеріальної підтримки нового закладу місцевими кооперативами та спілками. Автор підняв питання про необхідність навчання й патріотичного виховання в новому навчальному закладі дітей селян-кооператорів: “Зостається Українській людности заходжуватися біля будування своєї освіти на свої кошти, в своїй рідній землі, бо те, що ранішними збудоване, призначається, аби з українських дітей робили калік перевертнів”.

Пропаговані часописом ідеї втілювалися в життя свідомими українцями Єлисаветграда. У 1918 році редактора “Нашої хати”, голову повітової управи Т. Біланенка було обрано очільником

Єлисаветградської спілки споживачів товарів. За його правління організація виділила 10 тис. крб. на підтримку місцевої “Просвіти”, 5200 крб. – на курси українознавства [87, с. 233].

Ще однією ідейною лінією “Нашої хати” була необхідність закладення рідної школи. У матеріалі “Про рідну мову” (передрукованому з харківського кооперативного видання “Внешкольное образование”) йшлося: “Взагалі без рідної школи Україна не могла здобути справжньої освіти, ні виховання, і через те була засуджена на неучтво, бідність, тяжкий культурний, моральний і економічний занепад” (№ 1 від 28 вересня 1918 року).

“Наша хата”, як й більшість проукраїнських видань того періоду, відстоювала ідею впровадження української мови в органи влади, у громадські установи, земства, суди та школи. При цьому наголошувалося на ролі рідної мови у навчальному процесі: “Рідна мова як вираз оригінальної думки і психології народу, як наслідок його духовного життя й розвитку протягом цілих віків визнається найкращим знаряддям для навчання й виховання, для організації й розповсюдження освіти. Рідна мова, рідна література, – то є душа народу, яку не можна відкидати або калічити без великої шкоди для всього народнього організму”.

З 15 січня 1919 року замість додатку почала виходити щоденна газета “Наша Хата” з підзаголовком “Щоденна громадсько-політична кооперативна газета”. У вихідних даних зазначалося, що 1919 – перший рік видання, редактор – Т. Біланенко. Випуск паралельно з журналом щоденної газети, очевидно, був зумовлений необхідністю більш оперативного інформування населення та активного просування національної ідейно-політичної концепції.

В оголошенні про передплату зазначалося, що газета відстоює інтереси селян, робітників і трудової інтелігенції. Видання мало відділи: офіційний; статті з загальних питань; нариси, оповідання, вірші, жарти; огляд політичних подій в Україні та в інших державах; громадське життя всіх народів; хроніка міста та села; статті з кооперації, сільського господарства та інших галузей; дописи; оповістки, а також відділ обміну думками та вчительського життя, по мірі потреби планувалося вводити нові підрозділи.

У газеті “Наша хата” значну частину площі займали передруки з центральної періодики. Зросла частка матеріалів інфор-

маційних жанрів, друкувалися телеграми від УТА та повідомлення від інформбюро УНР, ідейно-політична лінія та проблемно-тематичне спрямування було тожним до тижневика, тобто на шпальтах популяризувалися основні ідеї – заснування та розвиток української школи, рідної мови та видання української книги.

У № 21 від 14 лютого 1919 року була надрукована стаття відомого письменника, українського есера В. Поліщука “Совітська влада і українство”, де йшлося про вплив політики більшови-

Валер'ян Поліщук

зму на український народ, про пригноблення більшовиками українських національних цінностей та нівелювання національних потреб українського пролетаріату: “Національні ж потреби українського пролетаріату повинні навіть і в теперішнім перехіднім моменті стояти в першій черзі”. Автор міркує, що тенденція ставити національне питання поряд із соціальним, притаманна визвольним ідеям багатьох народів, може бути помилковою для України.

Під напором російської пропаганди українській пресі доводилося відстоювати право українців на свої землі, на державність. У тому ж номері була передрукована стаття С. Шелухіна “Українська державність і самовизначення”, яка продовжувала українсько-російську дискусію. С. Шелухін довів, що українці – повноправні власники своєї землі: “Україна має право на свою державність на підставах: 1) історико-юридичній і 2) самовизначення.... У всякому разі український народ себе не віддав під владу великоруського народу ні його більшості, ні його партій, ні його інтелігенції, а через те всякі претензії їх, як чужинців, великоруських націоналістів, централістів і імперіалістів, поработителів, русифікаторів і т. п. цілком безпідставні й свідчать тільки їх замах на свободу українського народу та його землю, працю й багатства”.

Трагічною була доля редактора «Нашої хати». Влітку 1919

року в Єлисаветграді денікінці замордували 18 українців, між них Т. Біланенко. Він зробив чи не найбільший внесок з усіх жителів Кіровоградщини початку XX століття для національно-патріотичного та духовно-культурного відродження України.

Опозиційні до влади гетьмана сили 14 листопада 1918 року утворили Директорію та закликали населення України до повстання проти гетьмана. У Єлисаветградському та Олександрійському повітах почали організовуватися загони повстанців. 16 листопада австро-угорські війська залишили Єлисаветград. “22-23 листопада 1918 р. ...влада у місті перейшла до прихильників Директорії УНР. Певний час у Єлисаветграді розміщувався штаб Південно-Східної групи армії УНР, який очолив відомий у майбутньому командир українських повстанців Андрій Гулий-Гуленко” [92, с. 169].

У кінці грудня 1918 року штаб Південно-Східної групи Республіканських військ УНР почав видавати у Єлисаветграді офіційну щоденну соціалістичну газету “Республіканець”, яку редагував П. Коробчанський. В оголошенні про передплату зазначалося, що газета одстоює інтереси трудового селянства та пролетаріату. Газета складалася з офіційного відділу (оголошення, накази та постанови влади), новин, які подавалися в рубриках “За кордоном”, “По Україні”, “На фронтах”, “Місцева хроніка”, “По повіту”, “На Херсонщині” та публіцистики ідейно-політичного спрямування. Газета поширювала ідею створення незалежної Української республіки з соціалістичним та демократичним устроєм.

У газеті працював відомий письменник В. Поліщук – автор публіцистичних статей, який роз’яснював читачам у зрозумілій та доступній формі сенс політичного руху Директорії УНР та трудового конгресу. В. Поліщук писав: “Шлях наліво, згода з Совітською Росією несе за собою загрозу винищити нашу культуру, поставити нас на старе місце експлуатації з боку росіян, нав’язати нам такі форми правління, які в самій основі не підходять для нашої країни” (№ 32 від 31 січня 1919 року).

Матеріали автора були насичені ультрареволюційною фразеологією, що не притаманно іншій проукраїнській пресі Єлисаветграда: “Ще не один іспит чекає нас, ще не один рік буде литися кров у боротьбі за кращу долю... Але які б фази не прохо-

Ціна копієчка 4.45 к.

ЩОДЕННА СОЦІАЛІСТИЧНА ГАЗЕТА.

В. вих. міток 1 50 к.

РЕСПУБЛІКАНЕЦЬ

орган Південно-Східної групи Республіканських військ.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: На 1 м. 10 карб., на 3 м. 25 карб. Для учнів, студ. та вояків, осіб 18-25 років.

РЕДАКЦІЯ: редакція в Буковині, Дністер, Дніпро, Київ, Одеса, Львів, Тернопіль, Чернівці, Черкаси, Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ, Кіровоград, Миколаїв, Рівне, Східниця, Хмельницький, Херсон, Яготин.

ГОЛОШЕННЯ: короткі оголошення по 1 рядку 10 карб. Повні оголошення по 1 рядку 10 карб. Повні оголошення по 1 рядку 10 карб. Повні оголошення по 1 рядку 10 карб.

4 32.

П'ятниця 31 (18) січня 1919 року.

Рів вид. II.

Приймається передплата на щоденну соціалістичну газету „РЕСПУБЛІКАНЕЦЬ“

Орган штабу Південно-Східної групи Республіканських військ.

Газета „Республіканець“ обстоює інтереси трудящих єдиності і пролетарату. Газета „Республіканець“ виступає демократично проти буржуазного режиму і його опортунізму. Газета „Республіканець“ виступає демократично проти буржуазного режиму і його опортунізму. Газета „Республіканець“ виступає демократично проти буржуазного режиму і його опортунізму.

ПЕРЕДПЛАТА НА ГАЗЕТУ „РЕСПУБЛІКАНЕЦЬ“ ПРИЙМАЄТЬСЯ В КОЖОМУ РАЙОНІ.

Остань „Полесі“ 1818-19.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: на 1 місяць 10 карб., на 3 місяці 25 карб. Для учнів, студентів і вояків осіб 18-25 років.

Передплатуйте на велику соціалістичну газету „РЕСПУБЛІКАНЕЦЬ“.

Офіційний відділ.

Оголошення

Наказом отамана Південно-Східної групи з дня 23 січня 1919 року вказаний військовий Командант. Вказаний військовий Командант. Вказаний військовий Командант.

Наказ

Горюхатий наказує. Вказаний військовий Командант. Вказаний військовий Командант. Вказаний військовий Командант.

Оголошення

Губернаторський Командант Херсонщини. Оголошення. Оголошення. Оголошення.

Перша шпальта газети (з фондів ДАКО)

див революційний рух на Україні, проте трудящий народ візьме верх, бо того вимагає життя” (там само).

Виступаючи за єднання України (у культурно-географічному вимірі), В. Поліщук розпалював класову ворожнечу, широко використовував маркери та агресивну лексику соціалістичного дискурсу: “Місця для буржуазії в ньому немає, бо з ворогом спільної роботи не може бути, а хто, як не одвічний ворог трудящих людей – капіталісти, поміщики та всякі інші буржуа?” (№ 33 від 1 лютого 1919 року).

Очевидно, на стиль автора вплинула прихильність до українського есерівського руху. Загальне “огрубіння” мови газети можна пояснити вимогами ідейно-політичної боротьби, оскільки газета видавалася у період жорстких військових подій на теренах України, на відміну від попередніх проукраїнських часописів, які видавалися у більш стабільний час.

Загалом мові ідейно-політичного дискурсу української преси Єлисаветграда притаманний виважений поміркований стиль без надмірного вживання штампів, слів-маркерів чи агресивної лексики, характерних для більшості соціалістичної, більшовицької, повстанської та монархічної преси Єлисаветграда.

Останній відомий номер “Республіканця” вийшов 1 лютого 1919 року. Проти влади Директорії більшовики Єлисаветграда вели постійну боротьбу, підіймали на повстання селянство. 20 січня 1919 року війська Директорії оголосили у Єлисаветграді стан облоги. 2 лютого більшовиками було захоплено центральну частину Єлисаветграда, а вже 6 лютого українські війська відступили, владу в місті захопили більшовики.

Під наступом Червоної армії у січні-лютому 1919 року збройні сили УНР були вимушені залишити Лівобережжя та розпочати наступ на Правобережжі. Єлисаветград пережив окупацію влітку – восени 1919 року Добровольчою армією генерала А. Денікіна, набіги отаманів та повстанців. “Силами українських повстанців у Єлисаветграді двічі поновлювалася влада УНР, однак ці спроби ліквідовувалися білогвардійцями. Повстанці не припинили своєї боротьби. Зокрема, восени – взимку 1919 р. у районі Єлисаветграда ситуацію контролювали численні загони А. Гулого-Гуленка, а в районі Чорного лісу діяли загони холодноярських отаманів Хмари, Чорного Ворона та інших” [92, с. 173]. У січні 1920 року Червона Армія та партизанські загони захопили Єлисаветград та встановили Радянську владу. Українські повстанці, що діяли на території повіту, не створювали реальної військово-політичної конкуренції більшовикам, які організували адміністративні органи в повіті та закріпили свою владу. “Взимку теренами Єлисаветградщини пройшли учасники Першого Зимового походу (Кіровоградський, Олександрівський, Гайворонський, Голованівський райони), який дозволив зберегти українську армію та продовжити боротьбу за незалежність. У

травні 1920 р. територію краю охопило повстання Степової дивізії Костя Пестушка (Блакитного)” [92, с. 173].

Українські повстанці та отамани не видавали на теренах краю власних пресових видань, цей сегмент замінила більшовицька періодика, яка виходила рідною мовою населення. При цьому національний зміст замінили на вигідний більшовицькій пропаганді та Радянській владі, підступно поневолюючи український народ, як писав український історик та філософ Л. Силенко: “Щоб поневолити душу народу, треба, щоб його культура (обрядність) мала зміст чужий, а форму рідну” [210].

Елісаветградські організації “Просвіта”, “Кредитний союз” та “Союз спільної справи” (діяли у 1920 році) не мали реального впливу. Діяльність їх була скоріш символічною: вшанування роковин Т. Шевченка, проведення заходів, що не суперечили ідейно-політичній лінії більшовицької влади. Проте досить швидко були заборонені й ці організації.

Отже, українська преса Кіровоградщини 1917 – 1919 років представляла інтереси місцевого населення: інформувала про реальну соціально-політичну обстановку в краї та Україні; вела ідейно-політичне протистояння з силами поневолювачів; гуртувала навколо себе українську громаду; мобілізувала населення на боротьбу за національно-культурне відродження, пояснюючи історико-культурні причини загарбання українців іншими народами; популяризувала освіту, оскільки саме в знаннях вбачалася могутня зброя проти загарбників; відстоювала ідеї рідної мови, школи, культури та історії українського народу; пропагувала ідеї державності та соборності України.

3.4. Ідейно-політичний дискурс анархістсько-повстанських часописів у боротьбі за вольності та права селян і робітників

У типологічній системі періодичної преси Кіровоградщини унікальне місце займають анархістсько-повстанські видання. У період національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років єдиною повстанською силою, що мала свою систему друкованої періодики та могла вести не тільки класичну війну, але й гідно

протистояти супротивнику на інформаційному фронті, була повстанська армія отамана Н. Махна.

Анархізм на Кіровоградщині зародився раніше, ще після подій першої російської революції 1905 – 1907 років – у період пожвавлення суспільних рухів та значної демократизації суспільства. У 1907 році в Єлисаветграді та околичних селах почала зароджуватися мережа анархістських формувань переважно представників партії анархістів-комуністів. Після Єлисаветграда групи організовувалися в Глодосах (до організації належали Ф. Калько, Є. Самойленко та інші), Бобринці (члени І. Бойко), Новоукраїнці (О. Могрлевський, Ф. Мунтян та інші). Гуртківці займалися пропагандистською діяльністю серед міських та сільських жителів, поширювали та пояснювали ідеї анархізму-комунізму.

На цьому етапі анархістські організації задовольнялися розповсюдженням листівок й завезеними з інших міст газетами, журналами та літературою. Наступний етап розвитку системи масового інформування махновських організацій краю припав на 1918 рік.

У 1918 році в Єлисаветграді діяла Конфедерація анархістських організацій України “Набат”, яка мала доволі великий штат. У 1919 році в Єлисаветграді перебував лідер анархістського руху В. Волін, якому вдалося зацікавити багато палких, революційно налаштованих єлисаветградців. Посаду діловода господарчої частини Єлисаветградського повітвоєнпродкома займав М. Аксенфельд. Серед активних членів конфедерації були В. Тарковський (рідний брат А. Тарковського), М. Радомисльський (рідний брат Г. Зінов’єва), з-поміж прихильників партії О. Рейсер, Л. Дукельська, Ф. Капцанов, А. Тернопільська, скарбником був Ю. Фінкель. Єлисаветградська організація мала тісні зв’язки з Гуляйпольською федерацією анархістів [276, с. 45 – 47]. Члени Єлисаветградського “Набату” вели активно пропаганду не тільки на теренах краю, але й відряджалися в інші губернії, а іноді – за межі України. “Набат” мав у Єлисаветграді свою бібліотеку та читальню [147].

Були прихильники анархізму серед робітників та селян Бобринця, регулярно відряджалися люди до єлисаветградської федерації для отримання літератури. Також до Бобринця були делеговані члени “Набату” для організації там анархістських груп,

спеціально для міста були видані листівки про стан трудового народу в Україні [34].

Політичні умови, що склалися в Єлисаветграді та околицях у 1919 році, сприяли поширенню та популяризації анархістських ідей серед сільських жителів, яких пригнічувала політика більшовицької влади. Комуністичну владу підсилили так звані “рішучі заходи проти куркульства”. “Уже в березні 1919 року Єлисаветградський партійний комітет послав на село десятки комуністів. У селах повіту проводили велику роботу продовольчі загони з Донбасу, Харкова та інших пролетарських центрів. Херсонських губернський комітет КП (б) України в кожному волості послав своїх інструкторів. Продовольчі загони подавали велику допомогу селянській бідноті і середнякам у боротьбі з куркульством” [16, с. 24].

Такі дії радянського уряду зустріли рішучий супротив з боку селян. Про цю тенденцію писали у документальному збірнику до 40-річчя жовтневої революції: “Боротьба з куркульством весною та влітку 1919 року набула особливого характеру. Це пояснювалося... головним чином, тим, що українські буржуазні націоналісти, різного роду анархісти всіляко намагалися перешкодити Радянській владі у відбудові народного господарства. З метою повалення Радянської влади вони піднімали антирадянські заколоти” [16, с. 24].

Масштабне повстання проти більшовиків почалося в травні 1919 року під проводом отамана М. Григор'єва, штаб якого розміщувався у Олександрії та Верблюжці. У Єлисаветграді 8 травня отаман оголосив свій Універсал із закликом до повалення більшовицької влади в Україні. Наступного дня армія повстанців розпочала наступ по лінії Знам'янка – Олександрія – Катеринослав.

Як пише доктор політичних наук М. Головатий, “До весни 1919 року махновці підтримували радянську владу, але мало-помалу стали розчаровуватися у диктатурі пролетаріату, яка не дала селянству ні землі, ні волі. Ревкоми і комбіді швидко витіснили владу сільських і волосних рад, земля націоналізувалася, приватна власність ліквідовувалася, а товарно-грошові відносини вкрай обмежувалися. Політика воєнного комунізму знівельовала селянську віру у радянську владу, і антикомуністичні селянські рухи стали надто поширеним явищем” [132, с. 7 – 8].

З кінця липня 1919 року загони повстанської армії Н. Махна з'явилися на землях Кіровоградщини після відступу під натиском Червоної армії з Гуляйполя, й пробули тут до вересня 1919 року. Місцем для штабу було обрано Глодоси, де й до того існувала потужна анархістська організація. При штабі діяла друкарня, в якій видавали газети, листівки, відозви та накази. 12 червня Н. Махно зустрівся з Н. Григор'євим поблизу с. Компаніївки, куди останній відступив з Єлисаветграда. Отамани об'єднали свої війська задля спільної боротьби, проте їх союз тривав не довго. Вже 25 липня (за іншими даними – 27) в с.

*Перша шпальта газети
(з фондів ДАКО)*

М. Григор'єва стратили. За свідченнями очевидців, першим зробив постріл Н. Махно [39, с. 98].

У серпні владу в Єлисаветграді та околиці захопили денікінці. У вересні 1919 року повстанці Н. Махна у Добровеличківці почали військові операції проти Білої гвардії, зірвавши наступ на Москву. Це значно ослабило добровольче військо та стало однією з причин поразки в боях із Червоною армією восени того ж року.

Восени 1918 року Єлисаветградська Федерація Анархістських груп “Набат” видала свій орган з однойменною назвою “На-

Оситняжка поблизу с. Сентове (зараз Родниківка) Н. Махном був зібраний з'їзд повстанців Катеринославщини, Херсонщини і Таврії. “Зібралось близько 20 тисяч повстанців. На з'їзді виступав М. Григор'єв, який закликав віддати всі сили задля вигнання більшовиків з України, не гребуючи допомогою будь-яких сил, навіть денікінців. Махновці звинувачували отамана Григор'єва у “контрреволюції”, вимагали покарання за єврейські погроми та здійснили самосуд” [92, с.172]. У той день

бат”, який виходив у друкарні трудового кооперативу “Просвещение” раз на тиждень російською мовою на 4-х шпальтах.

Одним із завдань газети було встановлення комунікації між розрізненими групами анархістів: “Редакція просить секретарів анархістських організацій надсилати на друк в газеті повідомлення про діяльність організацій, що вкрай важливо для встановлення та зміцнення внутрішнього зв’язку між всіма групами та федераціями” [146, с. 1]. Також газета прагнула правдоподібно відтворити на своїх шпальтах життя місцевого робітничо-селянського руху, тому зверталась до аудиторії з проханням надсилати кореспонденцію з відповідною інформацією та літературні твори.

Серед інформаційних матеріалів у газеті подавалися повідомлення “Від секретаріату”, “Заяви” керівних органів та ініціативних груп “Набату”, “Кореспонденція” та “Оголошення”. Цікавою була рубрика “Про що розмовляють в Єлисаветграді” та “Про що розмовляють кругом”. У першій піднімалися актуальні питання, що викликали резонанс та дискусії у місті. У другій розміщувалися короткі світові новини. Унікальність рубрики в тому, що повідомлення подавалися в гумористичній формі. Скажімо, перша новина: “Кажуть, що король Альберт Бельгійський добровільно відмовився від престолу, – зовсім добровільно, точнісінько, як сам Микола Романов. Кажуть, у даний час Альберт, перейнявшись демократичними принципами, зайнявся організацією союзу безробітних королів”. Другу новину з Німеччини автор поєднав із першою, створивши комічну ситуацію: “Кажуть, що Вільгельм німецький, врахувавши потреби життя, висловив уже своє бажання вступити в організований Альбертом союз”, автор підписувався “Яснослышащий”, в дужках зазначалося: “Дивись, щоб тобі не заклало” [146].

Майже в кожному номері, переважно на першій шпальті, подавалися серйозні публіцистичні матеріали В. Воліна, в яких висвітлювалася теорія анархізму, ідейно-політичні концепції та орієнтири, напрямки діяльності партії та груп анархістів, наприклад, у статтях “Що робити?” (№ 15 від 12 травня), “На грані. Як ставляться анархісти до Рад та до “радянської влади”?” (№ 15 від 12 травня), “Анархісти й захист революції. (Наша позиція)” (№ 21 від 30 червня)” та інші.

Серед авторів “Набату” найбільш помітні Я. Балтін, М. Злой, І. Чарін, М. Павлов, С. Флешин, Ф. Тернов, поет А. Соколов. Деякі матеріали підписувалися псевдонімами: “Рейн”, “Емигрант Йосиф”, “Волк”, “Безработный”, “Генри”, “Набатовец”. Офіційні повідомлення від головного отамана Н. Махна підписувалися “Батько Махно”. За архівними документами у газеті працював М. Аксенфельд [276, с. 46].

19 лютого 1919 року в місті вийшов перший номер ще одного повстанського часопису – “Вольный голос”, тижневик Єлисаветградської федерації анархістських груп “Набат”. Редактор-видавець – редакційна колегія, друкували часопис у друкарні Ради робітничих депутатів.

На першій шпальті друкувався лозунг організації: “Конфедерация анархистских организаций Украины “Набат” з пригнобленими проти гнобителів завжди!”. Газета видавалася російською мовою та складалася з чотирьох шпальт. Мета видання була зазначена в зверненні до читачів “Від редакції”: “Єлисаветградська федерація анархістських груп “Набат” ставить собі прямим завданням поширення анархістської ідеї в широких прошарках трудових мас, вирішила видати пропоновану газету “Вольный Голос”. Відгукуючись на всі події і явища дня, ми будемо висловлювати на сторінках “Вольного Голоса” нашу думку на останні і як ми на них реагуємо” [34, с. 1]. Завдання часопису також було відображено у вірші “Вільний Голос”, поміщеному в першому номері газети: “Вольный голос, мощный голос, / Призывай буди рабов, / Век томившихся под игом, / К новой жизни без оков!”.

У газеті були відсутні інформаційні матеріали – їх місце займала пропагандистська публіцистика: “З цією метою наша га-

*Перша шпальта газети
(з фондів ДАКО)*

зета, яка буде виходити щотижня, буде позбавлена того відділу телеграм та інформацій, яка є в усіх щоденних газетах, зберігаючи це місце для того матеріалу, який буде висвітлювати, виливати світло на всі події та явища дня, постійно вказуючи, що і як робітникам потрібно робити” [34, с. 1].

Серед інформаційних матеріалів подавалися повідомлення “Штрихи”, “Хроніка робітничого життя та анархічного руху”, бібліографічна рубрика “Нові видання”. У першому номері редакція звернулася до читачів, які сповідують анархічні ідеї, із закликом присилати статті, кореспонденції та інше. Для спілкування з читачами існувала рубрика “Лист та відповідь”.

Авторський склад обох часописів був майже однаковим: Я. Балтін, М. Злой, “Мишин”, “Рейн”, “Майн-Рейд”, “Фежмеля” та інші. Автори були переважно молодого віку (18 – 19 років), тому мали революційний бунтівливий характер, який відображався як у революційних та військових діях, так і на шпальтах часописів. В архівних документах збереглися штрихи до характеристики М. Аксенфельда, залишені його друзями та соратниками: “Ще на шкільній лаві, перебуваючи в чорносотеннім училищі, він завжди говорив учителям правду в очі, тому, на їхню думку, був “дерзким мальчиком”. По суті ж він із малих років інстинктивно був революційно налаштований... Він молодий, повний сил і енергії” [276, с. 44 – 47].

Серед авторів особливої уваги заслуговує Я. Балтін, який підписував матеріали псевдонімами “Янус” та “Янус Балтин”. Особливий інтерес являють памфлети ідейно-політичного спрямування у формі казок, де прототипами персонажів є реальні політичні опоненти анархізму та революції. Ще один творчий підхід був реалізований Я. Балтіним у матеріалі “Заповіт мерців паризької комуни” (№ 4 від 23 березня 1919 року), який побудований у формі розмови з тінями розстріляних героїв паризької комуни (1871 року), де тіні розповідають повстанцям про свої помилки, порівнюють свої дії з діями махновців, застерігаючи останніх від помилок. Слід підкреслити, що така апеляція до історичних подій чи текстів, проведення паралелей та порівнянь є притаманною ідейно-політичному дискурсу [284].

Більшість авторів газет перебувала в лавах повстанської армії Н. Махна, крім військової та видавничої справи, займалася

агітаційної діяльністю, поширенням книг, газет та листівок анархістського спрямування.

У травні 1919 року в боях із загонами отамана М. Григор'єва загинули набатівці В. Тарковський, М. Злой та Я. Балтін. Як згадували учасники елісаветградського анархістського руху, загибель молодих активістів значно підірвала потенціал “Набату”, оскільки рух втратив палких промовців, що могли запалювати маси, а газета – самобутність, молодіжну неординарність та креативну публіцистику, що створював Я. Балтін.

Період національно-визвольних змагань в Україні мав не тільки політичну карту, військово-політичних гравців, але й медіа-контент, який формував ідейно-політичний дискурс з притаманними йому мовними засобами, прийомами їх втілення та відображення. В ідейно-політичному дискурсі повстанської преси серед типових комунікаційних прийомів використовувалися негативні оцінні судження, у деяких випадках – демонізація опонентів. Наприклад, матеріал “Мальовані чудовиська”, де навіть заголовок підкреслює ставлення до опонентів: “Антанта, Директорія, Красновці, Денікін, – ось ті “Чудовиська” згадуючи яких, багато робочих та селян оволодіває особливе відчуття відомої боязні та прихованого трепету...” (“Вольный голос”, № 1 від 19 лютого 1919 року).

Можна виокремити низку оцінних суджень: від спрямованих на адресу конкретного лідера (“Цим станом скористався лукавий політикан Петлюра”) – до дискредитації чи нівеляції досягнень руху: “Ні для кого не таємниця, що ті сотні тисяч селян, що приєдналися до “петлюрівського” руху в часи Австро-Германського перевороту – явище чисто випадкове” Селяни, що знаходилися під кровавим гнітом гетьманщини, готові були за будь ким, лише б проти Гетьмана”, при цьому використовувалися маніпулятивні, не підтверджені фактами висновки як істина: “Ні для кого не таємниця” (там само).

Використовувалися негативні оцінки, що наголошували на шкідливості опонентів для народу та революції: “Бо вони, як криси, підкопуючи у своїх норах, маючи для себе сприятливий ґрунт, здатні проїсти величезний пролом в революційній стіні”. “Невже не ясно ще, що шлях революції, який прокладається владою та диктатурою партії, шкідливий революції та сприяє її розкладанню?” (“Набат”, № 21 від 30 червня 1919 року).

Іншим варіантом були твердження, що наголошували на нелюдності та жорстокості ненависного режиму з використанням семантично забарвленої лексики: "... після воцаріння гетьмана, землі у селян були відібрані. Селяни замість труда на своїй землі отримали можливість бути на ній похованими..." ("Вольный голос", № 1 від 19 лютого 1919 року).

Конструкції-твердження вживалися для позначення в негативному світлі опонентів та підкреслення переваг власних позицій, свого авторитету: "Жодного анархіста не повинно бути в таких радах, де замість боротьби з контрреволюцією відбувається боротьба між політичними партіями із-за переваги у владі". Пропагандист виділяє спільну цінність "революція", при цьому опонент (тут – комуністична влада) бореться не за спільні цінності проти контрреволюції, а намагається домінувати в органах влади. При цьому перша частина речення підкреслює непорушність анархістів у справі боротьби за спільні цінності.

Використовувалися пропагандистами у ідейно-політичному дискурсі й метафоричні конструкції: "Директорія, яка хоче ствердитися на місті покійної гетьманщини" ("Набат", № 7 за грудень 1918 року), або "Що каже вам ваше нове начальство?.. щоб ви непомітно для себе знову посадили собі кого-небудь на шию" ("Набат", № 15 від 12 травня 1919 року). В ідейно-політичній боротьбі використовувалися художні форми, зокрема, віршування: "Знать, немощным оказался / Враг лихой в борьбе. Он пал... / Он тщетно заглушить старался / Воли глас, – тот прозвучал! / Раздается голос страстный, / Рабские будающий сердца: / "Угнетенные, восстаньте, / Угнетателям – конец!" ("Вольный голос", № 1 від 19 лютого 1919 року).

Серед засобів інформаційного охоплення актуальними були імпліцитні форми дискредитації опонентів, які реалізувалися у ідеологічних памфлетах, побудованих у формі казок. Розглянемо матеріал під заголовком "Сірий вовк – червона шапочка" ("Набат", № 4 від 23 березня 1919 року): "Жив-був самий звичайний сірий вовк, жадібний та голодний; завжди з кісткою в зубах, з вогнем в очах. ...Задумав вовк усіх перехитрити: на голову червону шапочку натягнув, нарядився в сукню демократичну, в лапу прапорець червоний взяв на груди стрічку червону начепив... Чім не червона шапочка, не "ідея" революційна?", – читач упізнає під образом сірого вовка антагоніста повстансько-

го руху – більшовиків. Як зазначила Л. Кудрявцева, імпліцитні форми мають значну притягальну силу, оскільки читач стає співтворцем повідомлення. До того ж, адресат не шукає підтверджень та обґрунтувань такої інформації [284, с. 40].

Більш широкий спектр прийомів дискредитації застосовувався щодо С. Петлюри та Директорії. Серед них – звинувачення опонента у надмірному прагненні захопити владу: “Директорія вважає, що головне завдання революції складається з передачі їй влади”; “Потрібно пам’ятати, що Директорія не зупиниться ні перед чим, щоб укріпити свою владу, знайти собі союзників і задати революції, що розгорається”. Для дискредитації С. Петлюри використовувалися звинувачення у зраді української революції: “Скоївши уже один раз зраду української революції, нацькувавши на неї німецький деспотизм, Директорія готує нову зраду, збираючись задушити її за допомоги штиків англо-французької революції” (там само).

Ще одним методом було оцінювання судження про надмірну жорстокість та експлуатаційний характер режиму Директорії: “І англо-французи, і петлюрівці хотіли силою оселити порядок, т. е. заставити робітників працювати на промисловця, селянина на поміщика, тих та інших – на всю українську буржуазію з усіма її захисниками: владою, духовенством, суддею, тюремником та катом” (там само).

Зазвичай метою ідейно-політичного дискурсу є боротьба за владу. У цьому розрізі повстанські часописи – явище унікальне, оскільки анархісти розуміли “владу” як силу, що обмежує творчі можливості народу: “Ми, анархісти, кажемо, що ніяка влада (і навіть така, вкрай ліва, с. – д. влада, яку ми маємо тепер у Росії) нездатна вивести маси на шлях до Соціальної Революції, – до самостійного економічного будівництва, так-як влада, сама по собі, суперечить самостійному розвитку мас” (“Набат”, № 16 від 26 травня 1919 року). Тож захоплення влади не було основною метою ідеологів селянського руху. Їх мета відображалася в інших постулатах: “І ось, завданням усіх істинних революціонерів є показати масам правильний шлях... Вказівки повинні, в кінці кінців, допомогти масі побачити ціль та шлях, і тоді спрямована самим життям, маса приступить до того будівництва, до якого вона внутрішньо завжди здатна” (“Набат”, № 16 від 26 травня 1919 року), тобто їх роль – стати дороговказом народним масам.

Мові ідейно-політичного дискурсу повстанців була притаманна насиченість гаслами: “Товариші! Не довіряйте політичним партіям”. У деяких статтях гасла були вбудовані в тексти як композиційна частина. На лексичному рівні в ідейно-політичному дискурсі анархістсько-повстанських газет використовувалося поєднання агресивно забарвленої лексики, словосполучень та слів-маркерів на зразок: “чудовиська”, “влучний удар”, “контр-революційна банда”, “ці банди можуть бути легко розбиті”, “зусилля для боротьби”, “боротьба з ворогом”, “лукавий”, “кровавий”, “криси”, “поховання”, “ворог”, “кати”, “зрада”, – для маркування ворогів використовувався ярлик “контрреволюціонери”.

Серед цінностей, що поділяли повстанські сили, можна виділити демократичні досягнення революції, тому одним із основним завдань був захист демократичних досягнень та боротьба з контрреволюцією (такі сили як Директорія та добровольче військо Денікіна вважалися суб’єктами контрреволюції, проти яких була спрямована боротьба повстанців), при цьому у розумінні “контрреволюції” елісаветградські анархісти розходилися із своїми союзниками – більшовицькою владою, що вбачала будь-який акт непокорі своєму режиму проявом контрреволюції. Цю позицію відображали на шпальтах газети “Набат”, наприклад: “... ми не вважаємо, звичайно, усілякі повстання робітників, селян та червоноармійців контр-революційним, як це робить існуюча влада. Ми, навпаки, кажемо, що всяке повстання, яке витікає з незадоволення трудових мас владою на основі її безсилля, є за сутністю своєю повстання революційне, тому що інстинктивно, самі по собі, трудові маси завжди більш схильються вліво...” (“Набат”, № 16 від 26 травня).

За якістю повстанські часописи не поступалися рівнем газетам своїх опонентів. Поряд із серйозними теоретико-анархістськими матеріалами подавалася цікава креативна публіцистика, створена переважно молодими авторами, яка вирізняла ці видання з-поміж великого масиву преси ідейно-політичного спрямування. Анархісти намагалися робити свої газети близькими та зрозумілими простому селянському люду, як заповідав лідер селянського руху Н. Махно: “І клич селян, і особливо селянську молодь в революційну бурю, із ясними, визначеними і для усіх зрозумілими спільними цілями...” [132, с. 487].

У 1919 році багато елісаветградських повстанців загинуло в бойових діях. Серед них були й працівники газет. Ці втрати значно підірвали потужність анархістського руху в місті та спричинили занепад повстанської преси. Зі встановленням радянської влади у січні 1920 року, всі опозиційні газети були закриті рішенням Єлісаветградського військово-революційного комітету. Припинила своє існування й місцева федерація анархістських груп “Набат”. Проти анархістів, що залишилися в місті, розпочалися слідчі дії та репресії. Так зникла унікальна група військово-революційних видань, яка була дієвим інструментом пропаганди періоду соціальних змагань, сприяла захисту прав та свобод трудового населення краю. Анархістсько-повстанські часописи відіграли важливу роль у формуванні ідейно-політичного дискурсу регіону початку XX століття та стали невід’ємною складовою типологічної системи преси краю.

3.5. Ідейно-політичний дискурс преси Кіровоградщини періоду Денікінщини

У середині серпня 1919 року Єлісаветград, Знам’янку, Олександрію захопили добровольчі війська генерала А. Денікіна. З постановом режиму білогвардійців у місті почалися нова хвиля терору, реквізиції та єврейських погромів. Тоталітарний устрій А. Денікіна викликав громадські невдоволення та спалах селянських повстань, по околичних селах почали формуватися повстанські загони. У Єлісаветграді та Олександрії комуністична партія почала утворювати групи для підпільної боротьби з новою владою.

Більшовицькі підпільники організували друкарню, яка випускала антиденікінські листівки. 6 серпня 1919 року подібну листівку випустили в Бобринці: “Звернення червоноармійців Бобринецької караульної роти до селян із закликом до боротьби проти денікінщини”. Така продукція поширювалися майже по усій території Кіровоградщини. У селах Єлісаветградського та Олександрійського повітів розпочалися селянські повстання та партизанський рух проти денікінщини.

Щоб протистояти інформаційному спротиву підпільних комуністичних організацій, повстанцям отаманів Директорії та Н. Махна, Добровольчій армії були потрібні інформаційні канали. До того ж, новій владі необхідно було налагодити офіційну комунікацію з жителями підконтрольних територій як для інформування про свої дії, так і для пропаганди своєї ідеології.

Задля ідейно-політичної боротьби Добровольча армія утримувала інформаційно-пропагандистський орган “ОСВАГ” (“Освободительное агенство”), заснований влітку 1918 року генералом А. Денікіним. У лютому 1919 року “ОСВАГ” перейменували у “Відділ пропаганди”. Завданнями відділу було інформування населення про Білий рух, його цілі та завдання; про злочини більшовиків, увічнення пам’яті героїв Білого руху, надання відомостей про поточний стан справ, проте головною метою було протистояння інформаційно-агітаційній агресії більшовиків, тобто конкурування з більшовицькою пропагандою. Для досягнення мети відділ видавав газети, журнали, книги, утримував театри в містах, підконтрольних білогвардійцям [161].

Щоб нейтралізувати інформаційні атаки з боку підпілля, яке вело підривну роботу, в тому числі й за допомогою преси, новий режим на початку серпня 1919 року почав видавати військову газету “Народ и армия” – орган відділу пропаганди “Особого совещания” при головнокомандувачу збройних сил Півдня Росії. Редактором газети був М. Зубов. До газети додавалися “Телеграммы газеты Народ и армия”.

Слід зазначити, що навіть інформаційний ресурс телеграм того періоду використовувався з метою пропаганди, що досяга-

Телеграми газети
“Народ и армия”
(з фондів ДАКО)

лося на лексичному рівні використанням у текстах телеграм емоційно забарвленої та агресивної лексики, слів-маркерів щодо політичних опонентів. Наприклад, телеграми газети “Народ и армия” у № 4 за 10 серпня: “Персона, що прибула з Вознесенська, повідомляє, що місто, підпалене комуністами, горить. Селянські повстанські загони атакують Вознесенськ зі сходу, очікуючи підкріплення від Добровольців... На ділянці південніше від Бобринця окремі дезорганізовані частини противника намагаються пробитися до Помічної... Селянські повстанські загони успішно роззброюють червоні банди”.

12 серпня у Єлисаветграді співробітником відділу пропаганди Особливих зборів М. Зубовим у зимовому театрі Элькінда була проведена лекція для жителів міста на тему: “Добровольча армія, її історія, завдання та цілі”. З метою привернення симпатій жителів Єлисаветграда нова влада проводилася театральні вистави.

У середині серпня 1919 року на станцію Знам’янка прибув агітаційний потяг імені генерала О. Каледіна, який, рухаючись країною, видавав “Газету молнию” – похідний орган агітаційного потягу Донського відділення пропаганди при Головнокомандувачі Збройними Силами Півдня Росії. Тож 15 серпня 1919 року у Знам’янці вийшов одинадцятий номер газети.

Видання поширювалося, в першу чергу, серед солдатів Добровольчої армії. Примірників усім не вистачало, тому на першій шпальті розміщувався інформаційний блок із повідомленням: “Коли прочитаєш цю газету, передай її другому, а не викидай і не рви, бо паперу мало...”.

Складався часопис з двох шпальт. На першій розміщувалася ідеологічна, пропагандистська передова стаття, написана редактором Ф. Купчинським. У № 11 подавалася стаття “Що зна-

*Перша шпальта газети
(з фондів ДАКО)*

чить любити свою Батьківщину”. Основне завдання матеріалу полягало у агітації населення вступати до лав Добровольчої армії: “Скоріш, скоріш іди до них на допомогу. Вони перемагають, але сили їх без рахунку втрачаються, їм тяжко без підкріплення... Поспішай на допомогу тим, які для вас своїми ранами відновлюють батьківщину...”.

Далі наводилися новини з фронтів. На другій шпальті подавалися оперативні зведення штабу, накази керівництва, телеграми. Останньою була рубрика “Хроніка агітаційного потягу”, в якій розміщувалися повідомлення про внутрішню роботу (про розповсюджені газети, про видані агітаційні праці, про матеріальну підтримку потяга від населення, про матеріальний стан потяга тощо). Окремими блоками у вставках та виносках подавалися гасла та заклики: “Досить ми терпіли та бачили наругу над своєю церквою, обезчещеними своїх дружин та дочок, задушеними, замученими своїх братів та батьків”.

Публіцистичні матеріали, що користувалися попитом у читачів і викликали певний резонанс, видавалися окремими листівками та поширювалися серед війська та населення. У № 11 зазначалося, що передова стаття Ф. Купчинського “Могутній фронт і в’ялий тил” із попереднього номера мала успіх у читачів та була видана окремим листком. Очевидно, саме ця листівка поширювалася Кіровоградщиною.

Посаду помічника начальника агітаційної частини займав присяжний повірений Т. Колесніков. Окрім публікацій у газеті, він укладав та читав для загалу лекції. У газеті повідомлялося про підготовану ним лекцію за матеріалами власної публікації у № 10 від 13 серпня 1919 року (виданому у Кременчуці) – “Чаша народного горя” – пропагандистський антибільшовицький матеріал, у якому йшлося про жахи комуністичного режиму, злочини, знущання над мирним населенням, вилучення продтоварів та про селянські повстання проти злочинного комуністичного режиму: “Як хмара саранчі, осівши на ниву, пожирає усе до коріння і сита летить... а комуністи – ці червоні павуки, випивши та висмоктавши свої жертви, трусяться та бояться кари, що на них насувається... Вони вимучені та голодні, захищаючи мир своїх домів, несуть тепер із собою безпощадну та нищівну війну ситим, пишним та багатим палацам Леніна і Троцького”. Можемо припустити, що оскільки у номері, виданому у Знам’янці,

*Перша шпальта газети
(з фондів ДАКО)*

суспільної психології. Визнаючи за правдивим друкованим словом величезне моральне знання, група місцевих громадських діячів об'єдналася у видавництві "Війна і мир" із метою служіння моральному відродженню Росії. Усіх, кому дороге наше завдання, ми закликаємо до посильної допомоги нашої справі".

У виданні друкувалися: З. Єфимовська, В. Лукеш, К. Гудевич, С. Годило-Годлевський, К. Кирилов, К. Гамаюн, Д. Муретов. Більшість матеріалів була підписана псевдонімами та криптонімами. Певний час у газеті працював всесвітньвідомий польський композитор, наш земляк К. Шимановський. Матеріал, присвячений пам'яті І. Тургенєва, у № 19 від 25 жовтня 1919 року опублікувала Н. Бракер.

Зміст номера складали: передова стаття (матеріали ідейно-політичного спрямування, що торкалися гострих політичних та соціальних питань, огляд міжнародних подій), інформаційні ма-

повідомлялося про лекцію, вірогідно, вона була прочитана місцевим жителям.

У Єлисаветграді 22 серпня 1919 року вийшов перший номер газети "Война і мир". Видання мало підзаголовок "Літературно-політична газета". Редагував часопис Н. Любанський, готувало – видавництво "Війна і мир", тиражували його в друкарні А. Болтянського.

У першому номері був розміщений матеріал "Від редакції" з обґрунтуванням необхідності даного часопису та його ролі в тогочасному суспільстві: "В більшості випадків російське суспільство було позбавлене незалежного російського друку. Причини цього печального явища ... кореняться в хибному напрямі

теріали, що публікувалися в рубриках “По повіту” та “Місцеве життя” (висвітлювалися останні події місцевого значення), публіцистика (історико-політичні нариси, памфлети, фейлетони тощо), офіційні матеріали (відозви, декларації, накази, постанови тощо), гумористична рубрика “Жарти пера”, яка складалася з поезій, що висміювали політичних опонентів, рубрика “Посеред газет” (подавалися останні та резонансні новини, передруковані з інших видань), “Телеграми”, “Останні звістки”, “Реклама” та “Оголошення”, для комунікації з читачами відведена рубрика “Листи в редакцію”. Публікувалися матеріали про історію церкви та її місце в житті російського народу, про російське мистецтво, про іконописців та церковписців, подавалися літературознавчі матеріали.

Постійно на сторінках газети “Война и мир” піднімалася тема інтелігенції (міркування щодо ролі інтелігенції в житті держави, її впливу на революцію в Росії тощо), обговорювалися питання російської культури, цивілізаційної ролі Росії та російського народу: “Наш народ поставлений був долею до східних воріт Європи, на сторожі вбиваючої їх кочової хижої Азії” (№ 28 від 25 листопада 1919 року).

Велика частина газетної площі була заповнена художніми матеріалами, різними за жанрами, найчастіше ідейно-патріотичного спрямування (про героїзм російського війська, велич держави, народу, велич культури та історії, могутність російського серця тощо). Як приклад, у першому номері розміщена стаття “Про що співав дзвін. В пам’ять звільнення Єлисаветграда селянами”. Автор підписався псевдонімом “Старий дрозд” (інші його матеріали подібні за змістом та формою): “Він співав про те, що живе велике, російське серце, що це серце проснулося, щоб сказати своє слово... Дзвін співав, що зійде нарешті світле сонце над російським народом...”. В такому стилі писала художні тексти З. Єфимовська, й на першій шпальті першого номера “Война и мир” розміщено її матеріал “Великий день”: “Нехай же світло великої любові до батьківщини осяє всі російські серця; нехай перед завданням відродження Росії потухне ворожнеча та партійний розбрат... Росія залишиться Росією, а служіння їй – нашим боргом і нашим щастям...”. Такі матеріали були покликані стверджувати та пропагувати російську національну та державну ідею про “велику, єдину та неподільну Ро-

сію”, за допомогою художніх засобів відродити дезактуалізований культ служіння російській державі.

У № 2 від 26 серпня 1919 року була надрукована декларація “За що борються Добровольча, Донська, Кубанська та Терська армії”, в якій висвітлювалися основні політичні завдання монархічних сил. За їх ідейними положеннями можна встановити зміст ключового концепту “влада” в ідейно-політичному дискурсі кожної військово-політичної сили.

Білогвардійський режим фактично не мав союзників. Задля утримання та зміцнення влади доводилося інформаційно протистояти опонентам – як більшовикам та махновцям, так і українським урядам. В ідейно-політичному дискурсі газети “Война и мир” можемо прослідкувати різні аспекти інформаційного протистояння, механізми та засоби дискредитації опонентів.

Тенденційною в дискредитації політичного руху є критика лідера політичної сили. У № 7 від 13 вересня розміщений матеріал “Батько Махно. Особисті враження”. Автор реалістично зображає зовнішність повстанського отамана, використовуючи емоційно нейтральну лексику. Дискредитуючим є зображення характеру та вольових якостей Н. Махна: надзвичайна жорстокість, самодурство та марнославство: “Будучи, без сумніву, надзвичайно жорстоким та грубим від природи, маючи за собою велику кількість скоєних жорстокостей, він любив проявити нібито великодушність, припиняючи звірства своїх спільників або щедро нагороджуючи кого-небудь. Робилося це, очевидно, частково від марнославства та бажання привернути до себе населення, частково від самодурства”.

Слід відзначити, що представники білого руху добре усвідомлювали ті пропагандистські механізми, які застосовували їхні опоненти. Аналізуючи громадські виступи перед публікою, вони відзначали доволі влучні форми викладу інформації, якими володів Н. Махно, та силу впливу на маси лозунгів: “Бойовим номером у махновців, що мав великий успіх у населення, були лозунги “проти комісарів, проти надзвичайок”. Подібному аналізу піддавалася й інформаційна діяльність більшовиків.

Задля дискредитації повстанського руху переважно наголошувалося на жорстокості, провадилася демонізація повстанців: “Штюсь власноруч кидав у вогонь живих маленьких дітей... Є колонії, де майже всі чоловіки вирізані, а жінки піддані безкі-

нечному насиллю”. “Зауважимо: махновці через деякий час почали обходити усі двори, вимагаючи представити квитанції про сплату контрибуції. Хто не сплатив, того забирали у “контррозвідку” (так називалася махновська надзвичайка). Йому висувалася вимога оплати протягом 24-х годин, після чого, в разі невиконання, слідував розстріл”. “Серія жажів у цей період безкінечно варіювалася. Усі квартири міщан були пограбовані” (№ 31 від 6 грудня 1919 року).

Використовувалися й негативні, необ’єктивні та бездоказові оцінні судження: “На завершення цікаво відмітити, що штаб Махно ...складається виключно із селянських покидьків – головорізів-розбійників” (там само). Використовувалися оцінні судження з апеляцією до історичних подій: “Невільно думка звертається до середньовіччя, жахи якого майже бліднуть перед сучасністю” (там само).

В ідейно-політичному дискурсі пропагандисти для самозвеличення та дискредитації опонентів вдавалися до використання художніх форм: “Як бурхливий весняний потік, що розбиває окови льоду, змиває на своєму шляху брудний сніг та звільняє замерзлу землю до нового життя, так визвольний потік Добровольчої армії звільняє народ від гніту більшовиків, пробуджує та відроджує його до нової творчості, до нового життя” (№ 7 від 13 вересня 1919 року). Пропагандисти застосовували метафоричні конструкції, щоб порівняти себе із “свіжим потоком”, а опонента (більшовиків) – з “брудним снігом”, “оковами”, віджитим злом, від якого Добровольча армія звільняє народ.

З метою дискредитації використовувалася й критика діяльності опонентів: “Але по слідам звияжного війська завжди рухаються хижакі, жадаючи попирувати на чужих трупах...”. Паралельно подавалися позитивні оцінки себе та своєї ролі в побудові світлого майбутнього. Наголошувалось, що опоненти заважають творчим діям влади: “Багато темних особистостей прикладають усі зусилля для того, щоб підірвати народну довіру до Добровольчої армії та влади, що зміцнюється...” (там само).

Задля підірвання ідеологічної платформи опонентів білогвардійська газета використовувала поезію, наприклад, у № 7 від 13 вересня, в рубриці “Жарти пера”. У межах одного вірша поет-пропагандист підіймає усі негативні сторони більшовицького правління: “Не верьте дети, коммунистам, / Они общипят с вас

все перья! / Это великие артисты / Обмана, лжи и лицемерья”. Автор звинувачує більшовиків у лицемірстві, жадібності, грабуванні народу, брехливій пропаганді, одурманюванні народу та неправдивих здобутках: “Любовью к правде пламенея, / В газеты пишут беспристрастно, / О том, что жители полнеют / И чувствуют себя прекрасно”.

У фокусі денікінської газети постійно перебував український уряд та безпосередньо військово-політична діяльність головного отамана С. Петлюри. Діяльність їхня висвітлювалася у контексті міжнародної політики України та держав Європи: “Така міжнародна обстановка, яка живить петлюрівщину. Доводиться визнати її скоріше сприятливою, і, якщо петлюрівський рух проте не виявляє здорової міці, то очевидно то чахла дитя, яке не в силах оживити груди найкращої годувальниці. Можливо, це смутно почали усвідомлювати і високі покровителі кволого новонародженого” (№ 7, від 13 вересня 1919 року).

Для компрометації українського національного руху використовувалися звинувачення у жорстоких грабіжницьких діях: “На кожній вузловій станції галицькі команданти... Петлюрівців далі сіл не пускають: їм не довіряють і цим уникають грабежів та розбоїв у містах. У селах гайдамаки ж мають розв’язані руки” (№ 10 від 23 вересня 1919 року). Іншим прийомом дискредитації був наголос та тому, що в українському війську та уряді керують іноземці: “Втім, і галицькі війська – це ті ж австрійці часто-густо не розуміючі “мови”. Усі накази та розпорядження віддаються німецькою мовою” (там само).

Пропагандисти наголошували на деморалізації Українського війська, дезертирстві, нездатності воювати, у відсутності кваліфікованих військових кадрів, а головне – у небажанні воювати з добровольцями: “Петлюрівські війська – зовсім розкладений зброд, нездатний до правильної серйозної війни... петлюрівці зовсім обірвані... наші офіцери говорили, що посилають нас проти більшовиків, а повели битися проти добровольців. А з добровольцями битися ми зовсім не хочемо” (там само).

Одним із прийомів, що використовувався в ідейно-політичному дискурсі білогвардійськими публіцистами, було ствердження думки, що саме їхня влада зможе побудувати справді гарне та справедливе майбутнє: “Чим більше довіри буде викликати до себе нова влада в народі, тим скоріше настане ба-

жаний момент скликання Народного зібрання, тим скоріше влада перейде в руки народу, тим скоріше Росія зцілиться від своєї тяжкої хвороби” (№ 11 від 27 вересня 1919 року).

“Война и мир” виходила до грудня 1919 року, доки місто контролювалося денікінськими військами. У грудні 1919 року Червона Армія розгорнула наступ проти білогвардійців на Одеському напрямку. 24 січня денікінські війська в районі Єлисаветграда були розгромлені, а вже на початку лютого 1920 року з територій всієї Кіровоградщини білогвардійці були витіснені більшовиками.

За період панування Добровольчої армії на теренах Кіровоградщини було видано дві газети у Єлисаветграді та один номер військового видання агітаційного потяга у Знам’янці. Білогвардійська преса формувала свій ідейно-політичний дискурс, щоб захопити та утримати владу в регіоні. Пропагандисти білого руху намагалися відродити та ствердити у масовій свідомості політичні міфи, що втратили свою актуальність та зміст, про велич “єдиної та неподільної Росії”. Розмірковували над державотворчими питаннями, такими, як історія, культура, церква, над цивілізаційною роллю Росії. При цьому на шпальтах денікінської преси взагалі не піднімалося українське питання, не враховувалися особливі національні інтереси корінного населення краю (такі як мова, історія, культура). Національно-патріотичний рух та процеси державного відродження України у ідейно-політичному дискурсі білогвардійців були представлені як розбійницькі дії незаконних бандитських угруповань.

Після витіснення з краю білогвардійців та захоплення влади більшовиками всі опозиційні органи друку були закриті. На початку 1920 року відновилися комуністичні газети та почала формуватися розгалужена система однопартійної радянської преси.

3.6. Особливості ідейно-політичного дискурсу більшовицької (комуністичної) влади на Кіровоградщині 1919 – 1921 років

У Єлисаветграді 1917 року більшовики не мали сильних позицій у владі, на виборах до Ради робітничих і солдатських депутатів вони набрали 1740 голосів, тоді як Єврейський націона-

льний блок – 7289, українські соціал-демократи – 3640, кадети – 3719 з близько 20 тисяч виборців [16]. Проте партія більшовиків постійно продовжувала боротися за владу в краї, перш за все – інформаційно-пропагандистськими методами.

17 вересня 1917 року відбулися перші організаційні збори РСДРП (більшовиків). 28 жовтня 1917 року в Єлисаветграді відбулися збори солдатів 9 автомобільної роти, на яких була прийнята резолюція про визнання Петроградського військово-революційного комітету. 7 грудня відбулося зібрання робітників та солдатів Єлисаветграда, на яких ухвалили резолюцію про визнання влади Народних Комісарів. Більшовики організовували селянські та робітничі мітинги, на яких вимагали передачі усієї влади Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів. Збирали страйки селян проти дій Центральної Ради [16, 323].

1 січня у Єлисаветграді більшовики заснували військово-революційний комітет, а 2 січня в місті була організована Червона гвардія. Нова влада, що захопила місто військовим шляхом, розпустила Єлисаветградську міську думу. Розпочалися репресії проти преси, була реквізована друкарня у газети “Голос Юга”, по селах йшли реквізиції та погроми маєтків. Після запеклих боїв 28 – 29 січня 1918 року у Єлисаветграді була встановлена більшовицька влада та утворений військово-революційний комітет у Бобринці.

Після повалення режиму гетьмана П. Скоропадського у боях 19 – 20 листопада 1918 року Єлисаветград захопили війська Директорії. Більшовики вели постійну боротьбу проти українських військ, тож 6 лютого 1919 року знову захопили владу у місті. 10 лютого розпустили військово-революційний комітет, усю владу передали Єлисаветградському виконавчому комітету Ради до скликання повітового з’їзду Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів.

У 1919 році на Кіровоградщині почали з’являтися перші комуністичні видання, переважно – офіційні видання адміністративних та військових установ: спочатку – комуністичної партії, а згодом – радянської влади. 11 лютого була заснована Комісія по боротьбі з контрреволюцією та спекуляцією. Того ж дня вийшов перший номер газети “Коммуніст” – щотижневого органу Єлисаветградської організації Комуністичної партії (більшовиків), що виходитиме до травня 1919 року.

Так, Єлисаветградський повітовий виконавчий комітет Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів почав видавати щоденну двомовну газету “Известия Єлисаветградского Уездного Исполкома Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов”. Редакторами були Я. Тун (підписував матеріали псевдонімом “Ів. Ткачев”), С. Шульман, з 1920 року – М. Ленау, з 1921 року – В. Алексєєв (Нікітін) та Я. Менцендорф. До газети виходив додаток “Бюллетень Єлисаветградского Уездвоенпродкома”. Редактор газети Я. Тун (від народження Яков Аврумович Турчин) вже у 30-х роках не уник долі репресованих революціонерів. У травні 1936 року (за іншими даними – у грудні 1934 року) був заарештований за звинуваченням у контрреволюційній та троцькістській діяльності і висланий на п’ять років позбавлення волі до Воркути (республіка Комі), у 1957 році – реабілітований.

Паралельно зі зміною радянських військово-політичних установ змінювалася назва газети: з № 207 (1920 року) газета має назву “Известия Єлисаветградского Уездного военно-революционного комитета”; з № 234 1920 року – “Известия Єлисаветградского Уездвоенревкома и уездкома КП (Б) У”; з 1921 року – “Известия Єлисаветградского Уездревкома и Уездкома КП/Б/У”. При раді робітничих, селянських та червоноармійських депутатів виходила газета “Известия Єлисаветградского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских Депутатов”. Видавалася газета “Известия Єлисаветградского уездного революционного комитета” при місцевому повітовому революційному комітеті, перший номер вийшов 13 лютого 1919 року.

Два офіційні більшовицькі видання з’явилися в Олександрії: “Известия Александрийского военно-революционного комитета” та “Известия Александрийского уездного исполкома совета рабочих, селянских и красноармейских депутатов”.

7 травня у Єлисаветграді був відновлений Військово-революційний комітет. Більшовикам довелося вести масштабні бої з повстанськими загонами отамана Григор’єва, до війська було мобілізовано 50% членів профспілок. 12 травня до Єлисаветграда надійшла телеграма від Ради Народних Комісарів та Ради робітничо-селянської оборони України з закликом мобілізуватися проти отамана М. Григор’єва. Окрім військової боротьби, більшовицьке керівництво заклиало проводити пропаган-

ду: “Товариші депутати! Вам безпосередньо ставиться обов’язок відправити делегатів у всі військові частини, обмануті Григор’євим, і показати їм, за яку мерзенну справу цей п’яниця, що мріє стати новим Скоропадським, хоче пожертвувати їх молодими життями” [16, с. 129]. Паралельно проходила агітація за мобілізацію для боротьби з військами А. Денікіна, які перебували на Сході України. На Кіровоградщині поширювалися листівки з закликом боротися проти Добровольчої армії. 6 серпня червоноармійці Бобринецької караульної роти звернулися до селян із закликом: “...разом з нами зімкнімося для боротьби проти спільного ворога, який бажає повернути на трон царя та поміщиків, знищити завойовану свободу” [16, 168]. Заклик закінчувався рішучим та радикальним гаслом: “Смерть генералу Денікіну! Слава владі Рад!”.

11 серпня Єлисаветград захопили Добровольчі війська генерала А. Денікіна. Були закриті більшовицькі органи масової інформації, більшовикам довелося піти у підпілля. Перед евакуацією голова більшовиків доручив організувати комітет та підпільну роботу в місті й повіті. Єлисаветградська підпільна організація налагодила зв’язки з підпільниками Миколаєва, Херсона, Катеринослава, Кременчука. Так, у Єлисаветграді діяло дві друкарні, які випускали листівки з антиденікінською пропагандою, з Одеси отримували літературу та газети, які поширювалися у місті та повіті. Більшовикам доводилося вдаватися до надзвичайної конспірації, оскільки активно діяла білогвардійська контррозвідка, щодня затримували та страчували десятки повстанців, особливо сільських жителів [39, с. 114 – 116].

По селах повіту діяли партизанські загони: селяни масово повставали проти репресій білогвардійців. Більшовики використали народні повстання, активізували пропагандистську та організаторську роботу. У селах посилено діяли Ревкоми, організовувалися нові військові загони, щоб підірвати тил денікінців та ослабити перед наступаючими з півночі Червоними військами.

Проти денікінської влади розпалювалися численні селянські повстання. На короткий час повстанцям вдалося захопити Єлисаветград. У жовтні 1919 року більшовики заснували підпільний повітовий військово-революційний комітет. Були організовані партизанські загони для боротьби з білогвардійцями.

Амшей Нюренберг

29 грудня у місті командуванням Добровольчої армії був оголошений стан облоги.

У січні 1920 року Червона армія та партизанські загони захопили Єлисаветград та встановили Радянську владу. Це була остання зміна влади у місті, але в околицях діяли українські повстанці. Вже 1 лютого були утворені місцеві органи Радянської влади, а 7 лютого більшовики відтіснили білогвардійців з усього Єлисаветградського повіту, розпочали роботу революційні комітети [16, 329].

Нова влада відразу ж почала формувати систему масового інформування. “Тільки за лютий – березень 1920 року серед селян Єлисаветградського повіту було розповсюджено 168 тис. примірників газет, 104 тис. брошур, 29 тис. листівок і 470 плакатів. Налагоджувалася видавнича справа. Так, у березні 1920 року в Єлисаветграді надруковано лист В. І. Леніна до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним тиражем 2 тис. примірників, а згодом його перевидавали листівкою” [84, с. 47].

Відразу після захоплення більшовиками влади до Єлисаветграда повернувся художник А. Нюренберг, який зустрівся із секретарем повітової партійної організації І. Могилевським та запропонував свої послуги: зібрати при партійному комітеті місцевих художників та виготовляти кольорові агітаційні плакати. Оскільки на той час партійні працівники повіту потребували агітаційних матеріалів, влада підтримала ініціативу та забезпечила художників необхідним інвентарем.

Керівники партійної організації добре розуміли необхідність друкованого органу, якого на той час у місті не було. У спогадах А. Нюренберг занотував розмову з І. Могилевським: “Я встав та протягнув руку. Він її потиснув. Обняв мене та привітним жестом запросив знову присісти. Я сів. – У нас немає газети, дорогий товариш, – почав він. – Без неї жити не можна. Хочу вам запропонувати взятися за редагування газети” [157, с.

Перша шпальта газети
(з фондів ДАКО)

Зразком для “Червоного села” стала популярна в той час газета “Московская беднота”. У вихідних відомостях газети знаходимо, що редактор – редакційна рада, проте А. Нюренберг згадував, що саме він редагував газету.

У перші місяці газета була двомовна, українську частину редагував київський студент, запеклий комуніст І. Мороз. Одну зі своїх передових статей він назвав “Геть млявість” [157, с. 128]. Ця назва стала для редакції лозунгом. У 1921 році І. Мороз покинув редакційну роботу та переїхав до Москви. Відданість комуністичним ідеалам не врятувала його від сталінських репресій 30-х років, як і редактора “Известий” Я. Туна (у 1934 році був арештований за хибним доносом, а згодом загинув). Замість нього до редакційної колегії був залучений В. Філіпов, який готував відділ хроніки.

“Червоне село” стало потужним рупором ідеологічної маніпуляції масами, проти чого виступали українські повстанці. Редакція працювала в Єлисаветграді, що був оточений загонами партизанів. А. Нюренберг згадує: “Працювати в редакції було не

127]. А. Нюренбергу було доручено редагувати першу газету більшовицької влади “Червоне село”.

Відразу ж була заснована художня майстерня, над створенням плакатів працювали Девінов, Штейнберг, Д. Бронштейн, Ф. Козачинський та інші.

Єлисаветградська майстерня випустила сім кольорових агітаційних плакатів (автор 5 з них – А. Нюренберг) на теми: “Поміщики грабують селян” та “Червона армія б’є денікінців”. Налагодивши роботу в майстерні, А. Нюренберг зайнявся редакційними справами.

легко. Ми були оточені захованими в околицях міста петлюрівцями. Часто на нашу адресу приходили малограмотні листи з погрозами усіх нас перестріляти” [157, с. 128].

У січні 1920 року відновилося видання газети “Известия Елисаветградского Уездного Исполкома Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов”. Газета декілька разів змінювала назву, у 1922 році перейменувалася у “Красный путь”, а з 1924 року почала виходити українською мовою під назвою “Червоний шлях”. Редактором газети працював український письменник М. Куліш. У 40-х роках газета змінила назву на “Кіровоградська правда”, яка домінувала в інформаційному просторі, була титулом журналістики Кіровоградщини до 1991 року й видається до сьогодні.

У 1920 році у Єлисаветграді почали діяти інформаційні агенції: відділення Російського телеграфного агентства (ЮГРОСТА), Всеукраїнське бюро Російського телеграфного агентства (УКРРОСТА), у 1921 році було засноване відділення Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ). Агенції видавали низку стінгазет: “ЮГРОСТА: Вечерняя стенная газета” та “УКРРОСТА: Вечерняя стенная газета”, “Плуг и молот: Стенная газета РАТАУ”. Того ж року подібні видання почали видавати відділи Олександрійських інформаційних агенцій: “УКРРОСТА: Стенная газета” та “Красный телеграф”, орган олександрійського відділення РАТАУ (Радіотелеграфне агентство України).

Хронологічно третім містом Кіровоградщини, де почала видаватися преса, стала Знамянка, де в 1921 році місцеве відділення Всеукраїнського бюро Російського телеграфного агентст-

Стінгазета “ЮГРОСТА”
(з фондів ДАКО)

ва видало перше періодичне видання міста “УКПРОСТА: Стенная газета”. Найчастіше такі видання виходили щоденно російською мовою, великим форматом та друкувалися на одній стороні, у верхньому правому куті друкувалося гасло: “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!”.

Слід зазначити, що такі видання були типовим засобом пропаганди, оперативно виходили та мали помірковану собівартість. Оскільки повідомлення були простими та зрозумілими, а мова насичена гаслами, то ці тексти добре сприймалися та запам’ятовувалися реципієнтом.

Для видань такого типу характерним був підзаголовок – ідеологема, до того ж у різних номерах вони відрізнялися за актуальністю та зв’язку з поточними завданнями влади. Наприклад, у № 57 “ЮГПРОСТА” від 5 липня 1920 року читача агітували підтримувати червоноармійців, у підзаголовку жирним великим шрифтом через усю шпальту подавалася ідеологема: “Продовольство для Червоної Армії, робітників та усіх трудящих. Нічого для дезертирів труда та підлих трусів, що ухиляються від роботи”. Зазначимо, що публікація ідеологем у формі гасел на шпальтах комуністичних (і соціал-демократичних) видань була тенденційною, оскільки ідеологеми мають просту конструкцію, легко розуміються та запам’ятовуються, роблять ідеологію зручною для розуміння широкими народними масами.

Типовим було втілення ідеологем у лозунги, які подавалися у кожному номері соціалістичної преси. Наприклад, у більшовицькій газеті “Коммунист” зверху кожної шпальти розміщувалося гасло (чотири у кожному номері): “Слава владі Рад робітничих та найбідніших селян!”, “Слава світовій соціалістичній революції!” (“Коммунист”, № 1 від 11 лютого). Також використовувалися гасла, що пропагували поточні політичні проблеми та завдання залежно від суспільно-політичних викликів: “Слава третьому комуністичному з’їзду Рад України!”, “Хліба голодаючим робітникам та Червоній армії Великої Росії” (“Коммунист”, № 14 від 11 вересня).

Дослідниця К. Серажим, підсумовуючи місце гасел в українському політичному дискурсі, зазначила: “Складність діалогу “політична сила – суспільство” визначається багатьма моментами: втомленістю суспільства від великого, одноманітного потоку політичної інформації (особливо під час виборів); сформова-

ною за довгі роки невиконання обіцянок недовірою громадськості; жорсткою політичною конкуренцією (наша багатопартійність хвибує на одноманітність програм). Усе це спонукає до пошуку нових жанрових форм вираження політичних поглядів. Політичне гасло – це концентрована політична ідея. Розгалуженість сфери політичної реалізації (економіка, політика і т. д.) позначається на тематичному розмаї жанру. Так само різноманітні функції гасла: пропонувати, закликати, запевняти, переконувати, інформувати” [203, с. 315 – 316].

Висновки К. Серажим щодо ролі гасел у сучасному дискурсі релевантні щодо ідейно-політичного дискурсу преси початку ХХ століття, у часи, коли соціум був виснажений буремними подіями, мало орієнтувався у масиві ідейно-політичної інформації, не розумів чи не сприймав програм політичних сил, скажімо, через їх подібність чи брак спеціальних знань у широких мас населення – серйозні аналітичні чи публіцистичні матеріали втрачали свою дієвість, реального впливу набували гасла та ідеологеми, які у стислій та доступній формі доносили зміст ідеології (звісно ж, поверхневий, що було вигідно популістам та маніпуляторам), давали зрозуміти суть політичних завдань поточного моменту.

Зазначимо, що мові ідейно-політичного дискурсу більшовицьких видань притаманний трансфер військової термінології на позначення явищ та процесів цивільного життя. Це видно на фрагменті наведеного тексту: “Нічого для дезертирів труда”, тобто на позначення громадян, що ухиляються від трудової та матеріальної допомоги владі, застосований військовий термін “дезертир”. Такий підхід використовувався й у інших випадках та контекстах, наприклад, у № 207 “ЮГРОСТА” від 12 грудня блок новин був поданий під заголовком “Безкровний фронт”, у якому подавалися новини про відновлення виробництва, ремонт залізничних вагонів, забезпечення виробництва папером тощо.

Цікаво, що на відміну від денікінської чи української преси, у ідейно-політичному дискурсі радянських періодичних видань не представлені ідеологічні матеріали про героїчне минуле Росії (чи України), фактично відсутні тексти з апеляцією до історичних подій підконтрольних земель, натомість це місце займали матеріали про світле майбутнє територій під більшовицькою владою. Такі статті були популістськими, невеликими за обся-

гом, простими та доступними стилістично, з позитивним оптимістичним тоном оповіді, написані переважно простими реченнями. У газеті “Известия” цей сегмент займали статті більшовицького ідеолога Л. Троцького, наприклад, у матеріалі № 49 від 27 березня 1920 року під заголовком “За роботу”: “Скоро стане легше. Наука та мистецтво будуть служити трудящим, а трудитися будуть усі”.

В ідейно-політичному дискурсі більшовицької преси існувало дві України, жовто-блакитна та червона комуністична. Концепт Україна був поділений на два вектори: перший включав ті ідеологеми та політичні міфи, що пропагували більшовики, формуючи бажаний образ України. Другий – національний-патріотичний – вектор, що включав цінності народу в процесі національно-визвольних змагань, нівелювався та дискредитувався більшовиками. Наприклад, у тексті “Дві України”: “...України дві: одна – робітничо-селянська, працююча, Радянська Україна, а друга..., бодай не згадувати, – жовто-блакитна, гетьмано німецько-хліборобсько гайдамацького куркульсько-петлюрівська. Яка ж з двох вмерла, бо не можуть же вони існувати одночасно” (Известия”, № 49 від 27 березня 1920 року).

Для дискредитації українського національного руху використовувався міф, що проукраїнські сили не мають широкої народної підтримки: “... петлюрівщина не має коріння в масах, що опирається вона, головним чином на сільське кулацтво та міське кулацтво і шовіністичну українську інтелігенцію...” (там само). Для позначення українців та національних сил у більшовицькому дискурсі використовувалися слова-маркери з національною ознакою на зразок “жовто-блакитники”, “щирі” та без національної ознаки – “кулаки”, “куркулі”: “На концерті... виконано було “Ще не вмерла Україна”, після чого від оплесків у “щирих” ще й досі болять руки”, “Добре, жовто-блакитники, показуйте!” (там само).

Більшовицькі пропагандисти трансформували національну ознаку у класову, тобто представляли українську націю як клас, ненависний пролетаріату, таким чином приховано розпалюючи національну ненависть до українців та всього українського: “...по закутках приспівники жовто-блакитної (читай – куркульської) більш року тому померлої України. Що ж остається їм

робити, як не доказувати, що вони козацького (кулацького) роду...” (там само).

Одним із основних прийомів компрометації опонентів більшовиків були оцінні твердження. Щодо Українського національного руху використовувалися звинувачення провідників у расизмі та шовінізмі: “... до якого довели її “батька” Петлюра зі своїми лютими синами Зеленим, “Янголом” Тютюнником і всіма іншими захистками жовто-блакитної України, себто захисниками куркульських хабарів, самостійної України “без поляків, без жидів і без москалів” (там само).

Ще одним видом оцінок більшовиків були звинувачення проводу України у зрадництві та несамостійності, в служінні інтересам імперіалістичної Польщі: “...сам “отаман” поїхав у Варшаву до польських панів просити собі пенсію” (там само). “Не однією чорною зрадою відмічений шлях петлюрівський “шукань”. Петлюра, таким чином, скоїв нову зраду перед українським народом, який продав польській шляхті” (“Известия”, № 27 від 28 лютого 1920 року).

“Пани знову висунули Петлюру на арену історії. Тричі вигнаного із України ясновельможна Польша бажає посадити на український престол” (“Известия”, № 199 від 25 вересня 1920 року). Проводилася оцінка режиму як нищівного: “... польські пани... можуть принести тільки неволю, тільки нові сльози та горе” (“Известия”, № 84 від 9 травня 1920 року).

Для дискредитації українських національних сил більшовики наголошували, що В. Винниченко як лідер українського народу приєднався до більшовиків: “Володимир Винниченко, уповноважений представник Радянської федерації у Відні... Перебування його зараз з нами, його участь у нашій боротьбі свідчить про те, що маси з нами” (“Червоне село”, № 28 від 1 липня 1920 року).

Серед оцінних суджень щодо українських урядів використовувалися звинувачення у надмірній жорстокості, шахрайстві та бандитизмі щодо населення: “Невже ви забули недавнє гетьманство Скоропадського, коли каральні загони шомполами та різками забивали цілі села до смерті... Гіркий досвід за 3 роки революції вас достатньо навчив розпізнавати шахраїв та негідників, які прикриваючись різними трудовими лозунгами, грабували, вішали вас... Геть авантюриста Петлюру, нового

царька і грабіжника трудового народу України! Геть бандитів різних мастей, отаманів та батьок!” (“Червоне село”, № 2 від 23 лютого 1920 року).

Більшовицькі агітатори експлуатували священні для українського народу образи, підмінивши їх зміст на потрібний радянській ідеології. Серед таких цінностей експлуатувався образ Т. Шевченка як революціонера та борця за права трудового народу: “...засяяла і пролинула велична постать геніального Кобзаря, співця України, революційного оборонця працюючого люду...” (“Червоне село”, № 5 від 16 березня 1920 року).

Другою складовою ідейно-політичного дискурсу, окрім дискредитації опонентів, оцінні судження покликані зміцнити позиції більшовиків у боротьбі за владу. Право на владу аргументувалося історичними й природними закономірностями подібно до того, як отримують владу монархи, аргументуючи Божим помазанням. Більшовики фактично називали себе “помазаниками життя”: “Міцна Радянська влада не тільки своєю армією, за Радянську владу весь історичний рух подій. Саме життя, історична неминучість висунула цю владу, без якої немає спасіння трудящим після імперіалістичної руйнівної війни” (“Известия”, № 84 від 9 травня 1920 року).

Свою легітимність Радянська влада обґрунтовувала повною тотожністю влади та народу, що можна зобразити формулою ілюзії “Радянська влада = народ”, отже, всі дії влади – це дії народу: “Радянська влада міцна, сильна, непереможна. Робітник та трудящий селянин, ви здивували світ своєю стійкістю, героїзмом, перемогами на Червоному фронті” (там само). Перша частина формули “Влада” подається у першому реченні, яке стверджує непереможність радянської влади, друге речення реалізує другу частину формули – ототожнює владу і народ, повідомляє, що всі перемоги влади – це перемоги народу.

У мовних конструкціях, коли йшлося про більшовиків та народ, вживався займенник “ми”, щоб читач асоціював себе з більшовиками: “І для цього вони хотіли повернути нам золотопалгонників, які на телеграфних стовпах вішали наших кращих братів та синів і гвалтували наших жінок та дочок” (“Червоне село”, № 2 від 23 лютого 1920 року).

У комуністичній пресі регулярно публікувалися теоретико-ідеологічні матеріали, які формували громадську думку про Ра-

дянську владу, тобто приховано формували у громадській свідомості зміст концепту “влада”: “Радянська влада є форма диктатури пролетаріату, ідея, яка вперше науково була розроблена основоположниками соціалізму К. Марксом та Ф. Енгельсом...”

Назва “Радянська влада” з успіхом може бути замінена другою назвою – Робітничо-селянська влада...” (“Известия”, № 45 від 23 березня, № 46 від 24 березня 1920 року).

Серед жанрів, що функціонували в ідейно-політичному

Перша шпальта газети
(з фондів ДАКО)

дискурсі радянської преси, домінували публіцистичні. Також використовувалися художні форми – переважно вірші. Дієвість матеріалів забезпечена їх доступністю, зрозумілістю змісту, римовані рядки добре запам’ятовуються, критичність сприйняття художнього матеріалу знижується. З 1920 року в Єлисаветградських більшовицьких газетах почали з’являтися карикатури на опонентів більшовицької влади.

Мова ідейно-політичного дискурсу більшовицької преси перенасичена негативно забарвленою лексикою, особливо у текстах, що стосувалися ворогів, на зразок: “смерть”, “ворог”, “знищити”, “кров” тощо. Для позначення своїх опонентів у ідейно-політичному дискурсі більшовики використовували слова-маркери: “пани”, “буржуазія”, “бандити”, “банди”, “згряя”, “контрреволюціонер”, “орда”, “кулаки”, “куркулі”, до деяких маркерів додавалися згрубілі форми, скажімо, “куркульня” тощо.

Деякі маркери з часом не втратили своєї актуальності, скажімо, маркери класової ознаки “кулаки” та “куркулі” функціонували в радянському ідейно-політичному дискурсі до

розпаду Радянського Союзу. Маркери за національною ознакою (наприклад, “жовто-блакитники”) й до сьогодні використовуються у негативному сенсі стосовно України з боку Російської федерації.

Відразу ж після відновлення радянської влади більшовики почали створювати розгалужену потужну мережу масового інформування, охоплюючи нові сегменти читачької аудиторії. Якщо у Єлисаветграді з 1874 до 1917 року не виходило жодного молодіжного видання, першим став “Ученический вестник”, який вийшов у 1917 році у вирі постреволюційної свободи преси, молодіжна аудиторія взагалі не забезпечувалася інформацією. Більшовики розуміли роль молодого покоління у процесах державотворення й почали видавати газети для молоді. Перша вийшла у 1920 році в Олександрії під назвою “Клич юного комунара”. У Єлисаветграді до газети “Известия Елисаветградского уисполкома и уездкома КП/б/У и совпрофа” з липня до вересня виходив додаток для молоді “Страничка красной молодежи. Орган горкома, уездкома КСМУ”, його продовжив додаток – “Юношеская мысль. Двухнедельный орган горкома и уездкома КСМУ”, що виходив із жовтня до грудня 1920 року.

Схожа ситуація була з пресою для жінок: від появи першого періодичного видання Кіровоградщини до 1920 року не існувало жодної газети такого типу. Радянська система масового інформування заповнила й цю аудиторну нішу: при редакції “Известий” був створений відділ по роботі серед жінок, і з серпня до жовтня 1920 року виходив додаток “Страничка работницы и селянки”. З подальшими роками радянської влади ця тенденція набула системності.

Щодо мовного питання, то більшовики, врахувавши національні тенденції, намагалися поширювати інформаційний вплив на українську аудиторію. Почали виходити двомовні більшовицькі видання й українськомовні, більшість офіційних видань були двомовними. Окрім них, в Олександрії вийшла українськомовна газета “Серп і молот” (1919 рік), елисаветградська газета “Червоне село” була заснована як двомовна, але через декілька місяців почала видаватися українською.

Газети часто вміщували записи народних пісень, звичаїв та обрядів, експлуатували образ та авторитет Т. Шевченка як пролетарського поета. Подальші процеси українізації поширили

та надали масового характеру радянській українськомовній пресі. У місцевому видавництві вийшла у 1921 році українськомовна перша збірка поезій П. Голоти “Тернистий шлях до волі і освіти” [84, с. 50].

Як зазначив І. Срібняк: “Щодо України московські партійні видання були засобом русифікації, особливо після згортання політики українізації у кінці 1920-х рр. Водночас влада видавала безліч газет і журналів українською мовою (як на місцевому, так і на республіканському рівнях), намагаючись “увійти” до кожної української оселі, де не завжди добре розуміли російську мову. Таким чином, партійна преса за дорученням компартії послідовно виконувала важливу організаційно-виховну функцію, допомагаючи останній у формуванні класової свідомості” [221, с. 281].

Ідеологізації більшовицькою владою піддавалися майже всі сфери життєдіяльності суспільства, в першу чергу до служіння комуністичній ідеології був залучений театр та інші види мистецтва. “Ще в 1919 – 1921 рр. в Єлисаветграді і Олександрії почали діяти драматичні робітничо-селянські театри, які вирости з самодіяльних гуртків. Музичну культуру несли у маси численні хорові колективи, інструментальні та духовні оркестри підприємств, клубів... До Єлисаветграду, Олександрії та ін. міст часто приїздили відомі художні колективи з Харкова, Києва, Одеси” [84, с. 50 – 51].

Очевидно, що такі дії були частиною політичної стратегії комуністичного уряду, оскільки збройно захопивши владу, більшовики намагалися утримати її, задля чого застосовувався інформаційний інструментарій. Більшовики забезпечували реалізацію головної комуністичної стратегії – поділу світу на дві частини – “добро” та “зло” (“ми” та “вони”).

На фоні військових подій 1919 – 1921 років радянський уряд, захопивши владу в місті, намагався створити ілюзію миру та безпеки, створивши своєрідну систему розваг, яка б асоціювалася з комуністичною владою, а нестабільність та війна – з дією опозиційних сил. Зважаючи на тогочасні реалії, виснаженість пересічних жителів військовими діями та регулярною зміною урядів, така стратегія була доволі виграшною.

Комуністичному ідейно-політичному дискурсу притаманне чітке протиставлення себе і опонентів, поділ світу і цінностей на

дві частини “свій-чужий”, що й було ключовою стратегією більшовиків. Так, з одного боку у більшовицькій пропаганді стояла радянська влада, з іншого – опоненти, що видно на прикладі Декларації Єлисаветградського повітового революційного комітету, яка поширювалася у місті в січні 1920 року, коли більшовики остаточно захопили владу: “Перед працюючими людьми України стоїть величезне завдання – остаточно повалити ворога – панів і буржуазію і їхні збройні сили в формі ще недобитих решток білогвардійщини, а з другого боку – розпочати творчу працю з відбудови розбитого контрреволюцією народного життя, – як економічного, так і культурного” [16, с. 175]. Наведений приклад чітко показує, що такі категорії як відбудова та розвиток економічного та культурного життя особливо цінні для народу, який пережив тяжкі буремні роки, більшовики пов’язують зі своєю владою, а все протилежне, нищівне – з білогвардійцями й іншими антагоністичними силами.

Усі дії більшовиків були спрямовані на утримання та зміцнення радянської влади, яка за своїм характером була проросійською, чужою та ворожою Україні. Більшовицькі видання формували антиукраїнський дискурс, в якому руйнували та нищили все українське, підмінювали зміст національних цінностей та святинь, формували вигідний більшовицькій ідеології образ України, спрямувавши його на службу інтересам Радянської влади.

Висновки до третього розділу

Ідейно-політичний дискурс преси Кіровоградщини 1917 – 1921 років є джерелом розуміння складних процесів боротьби за владу на теренах колишньої Російської імперії та національно-визвольних змагань на українських землях. Для репрезентації своїх політичних ідей та ведення активного інформаційного протистояння, окрім мітингів, публічних промов, лекцій та інших громадських заходів політичним, а згодом військово-політичним силам потрібна була платформа зі сталою періодичністю. Так з’явилася преса ідейно-політичного спрямування, яку в роботі поділяємо на такі типологічні групи: соціалістичні (ви-

дання партій російського соціалістичного крила), національно-патріотичні, комуністичні (більшовицькі), анархістсько-повстанські та антикомуністичні часописи (добы Денікінщини). Видання військово-політичних сил сформували ідейно-політичний дискурс Кіровоградщини (1917 – 1921 років), який складався із сукупності таких дискурсів: соціалістично-революційного, українського національно-патріотичного, анархістсько-повстанського, антикомуністичного дискурсу періоду Денікінщини та комуністичного, який із становленням та зміцненням більшовицької влади трансформувався в ідейно-політичний дискурс радянської влади. Слід зазначити, що хронологічні межі дискурсів не вичерпуються проміжком 1917 – 1921 років, оскільки передумови їх зародження та розвитку були закладені значно раніше. Так, український національно-патріотичний дискурс з'явився у другій половині XIX століття – у часи, коли, за положенням реформи 1870 року, до органів міського самоврядування було обрано багато українських патріотів, наслідком чого стала поява на теренах краю перших українофільських громад. Соціалістичний ідейно-політичний дискурс зародився у кінці 70-х на початку 80-х років XIX століття з виникненням народницьких та народовольчих гуртків Кіровоградщини. Зародження анархістського ідейно-політичного дискурсу пов'язане з діяльністю перших анархістських груп періоду першої революції в імперській Росії та у постреволюційний період. Більшовицький ідейно-політичний дискурс на теренах краю поширився після революції 1917 року. Ідейно-політичний дискурс влади періоду денікінщини визначався хронологічними рамками правління цієї військово-політичної сили у 1919 році. Попри те, реальний розвій та активізація дискурсів розпочалися у період національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років.

Ідейно-політична та військова боротьба за владу 1917 – 1921 років трансформувала пресу відповідно до соціально-політичних реалій життя. Часописи почали використовуватися як активний механізм управління народними масами.

Ідейно-політичний дискурс періоду національно-визвольних змагань мав не тільки політичну карту військово-політичних гравців, але й мовну складову з притаманними їй засобами, прийомами втілення та відображення. Мова соціалістично-революційного, анархістсько-повстанського, денікінсько-

го та більшовицького дискурсів суттєво не відрізнялася, їй була притаманна насиченість гаслами, лозунгами та закликами. На лексичному рівні використовувалися агресивно забарвлена лексика, словосполучення та слова-маркери, які були ключовими засобами впливу на свідомість аудиторії, пропагандисти за допомогою таких слів та словосполучень маркували “зло” та “добро”, ділили світ на “своїх” та “чужих”, утворюючи альтернативну медійну реальність та формуючи громадську думку.

Мова ідейно-політичного дискурсу української преси Єлисаветграда відрізнялася від інших дискурсів, для неї був характерний виважений поміркований стиль без надмірного вживання штампів, слів-маркерів чи агресивної лексики, за винятком газети “Республіканець”, що видавалася республіканськими військами УНР у грудні 1918 – лютому 1919 року, у якій спостерігалася ультрареволюційна лексика. Очевидно “огрубіння” мови можна пояснити вимогами боротьби, оскільки газета видавалася у період жорстких військових подій в Україні.

Жанрова палітра ідейно-політичного дискурсу 1917 – 1921 років була дуже широкою, від класичних публіцистичних жанрів (памфлет, фейлетон тощо) до політичної поезії та казок, з політичної метою використовувалися навіть телеграми.

Після військового захоплення влади на Кіровоградщині більшовиками чи не першим кроком стало знищення опозиційної думки. Рішенням Єлисаветградського військово-революційного комітету в січні 1920 року були заборонені всі опозиційні видання. Так почала формуватися система однопартійної радянської преси, яка за своїм характером була проросійською, чужою та ворожою Україні.

ВИСНОВКИ

В історії української журналістики преса Кіровоградщини (1874–1921 рр.) є самостійною, чітко організованою, сталою системою масовокомунікаційного забезпечення регіону, що складається з основних типів періодики, які формувалися та видозмінювалися в тісному зв'язку з історичними обставинами. Потреба в обміні інформацією, а також соціокультурна специфіка регіону спричинили процес типологічної диференціації преси, формування мережі масового інформування населення. Синтезувавши політичні, соціальні, економічні, культурні, національні реалії того часу, часописи сприяли культурному та інформаційному розвитку, стали унікальним літописом життя краю, джерелом фіксації соціальної пам'яті місцевої громади.

Підсумовуючи досвід зарубіжних та українських журналістикознавців у галузі типологічного аналізу зроблено висновок, що на сьогодні розроблено ґрунтовну теоретико-методологічну базу досліджуваного питання, яка сягає й сучасних тенденцій розвитку науки вже в складі соціальних комунікацій.

Поява та розвиток нових наукових напрямів стимулювали розширення поняттєво-термінологічного й методологічного апарату українського журналістикознавства. Праці останніх років свідчать про те, що зріс інтерес науковців до вивчення історії регіональної преси, оскільки історія української журналістики не вичерпується історією центральної періодики, а формується сукупністю регіональних моделей журналістики. Одним із пріоритетних напрямів наукових пошуків є дослідження “дискурсу”, зокрема в репрезентації ідейно-політичного спрямування видань. Для його вивчення розроблено значну кількість методів та підходів, з-поміж яких критичний дискурс-аналіз, що дає змогу проаналізувати вплив соціальних практик на формування та розвиток ідейно-політичного дискурсу й, навпаки, інформаційного простору на громадсько-політичну та соціальну динаміку.

Огляд історико-краєзнавчих розвідок засвідчив, що вчені Кіровоградщини обстежили низку історико-культурних та масовокомунікаційних процесів. Серед них освіта, наука,

торгівля, виробництво, телеграфний зв'язок, місцеве самоврядування, профспілковий рух, розвиток друкарства, загальнополітичний стан краю тощо. Перелічені фактори сприяли становленню соціальних комунікацій, зародженню періодичних видань, формуванню мережі масового інформування.

Систему преси Кіровоградщини досліджено за принципом “видавець видання – аудиторія”. Для цього розроблено єдині критерії типологічного аналізу, які дали змогу проаналізувати співвідношення різних типів преси в межах цілісної системи масового інформування краю та виявити особливості їхнього розвитку й функціонування на тлі економічних, культурних, національних, соціальних, політичних чинників. Так, основними типоформувальними факторами системи преси Кіровоградщини були: видавець, читачка аудиторія, мета видання. Однак головним фактором її формування стала сфера розповсюдження, яка визначалася географічними, демографічними та національно-мовними ознаками.

Розвитку масової комунікації, а згодом – зародженню періодичної преси Кіровоградщини сприяли кілька основних чинників: 1) економічний розвиток краю, який спонукав появу потужного кола торгової та виробничої еліти міста; 2) зародження в місті інтелігенції й формування інтелектуальних сил; 3) поява першого в Україні професійного театру та створення українофільських громад; 4) формування в місті розгалуженої мережі початкової та середньої освіти; 5) утворення при навчальних закладах гуртків культурного, етнографічного, археологічного та історичного спрямування, що об'єднали науково-педагогічну еліту краю; 6) прокладена через Єлисаветград перша в Російській імперії телеграфна лінія; 7) відкриття залізниці; 8) мережа друкарень міста, яка сприяла розвитку видавничої справи, а згодом – появі перших періодичних видань краю.

Намагання преси якомога повніше забезпечити інформаційний попит регіону, враховуючи фахово-професійні, етнічні, вікові, національно-мовні, ідейно-політичні умови, спричинили формування складної універсальної системи інформаційного забезпечення регіону.

Запропонована типологічна модель дала змогу реконструювати типологічну систему преси Кіровоградщини за рядом ознак. Так, за географією розповсюдження або територіальною ознакою, преса була представлена повітовими та міськими виданнями, які виходили протягом досліджуваного періоду в кількох містах краю: Єлисаветграді, Олександрії, Знам'янці. За типом засновника преса поділялася на офіційну (видання органів самоуправління краю) та приватну (засновники – приватні особи, партійні осередки, профспілки, навчальні установи, професійні об'єднання). За національно-мовною ознакою періодичні видання краю типологізувалися на українськомовні, російськомовні та двомовні часописи. З-поміж численних національних меншин (євреї, болгари, греки, серби тощо) видавала свій власний періодичний друкований орган єврейська громада. Українськомовна періодика виникла досить пізно (у 1917 р.) попри пом'якшення існуючого політичного режиму в 1906 р.: у Єлисаветграді друкували лише поодинокі статті рідною мовою в російськомовних виданнях. За демографічною ознакою періодику Кіровоградщини презентували молодіжні видання (учнівська та комсомольська преса). До 1917 р. в місті не виходило жодної молодіжної газети, інформаційні інтереси молоді були представлені лише статтями в масовій періодиці. Відсутність цього сегмента в інформаційному просторі краю пояснюється в основному неприбутковістю видання дитячої та молодіжної преси. У 1917 р. вийшла перша учнівська газета “Ученический Вестник”. Згодом видання молодіжної періодики поживавилося, що було зумовлено становленням однопартійної більшовицької системи преси, яка мала на меті інформаційне охоплення всіх верств населення. Так з'явилася молодіжна комсомольська періодика. За проблемно-тематичним спрямуванням часописи Кіровоградщини були представлені універсальними (масовими) та спеціалізованими. За тематично-змістовою характеристикою ці видання класифікувалися на декілька типологічних груп: громадсько-політичні (загальнополітичні) – офіційна та масова преса, літературно-мистецькі (літературно-художні), молодіжні (учнівські), спеціалізовані (науково-освітні, сільськогосподарські, медичні, релігійні).

Аналіз великого масиву емпіричного матеріалу дав можливість визначити домінування конкретних типоформувальних факторів на певних історичних етапах, їхню роль у формуванні контенту та особливостей функціонування періодичних видань.

Перша типологічна група, що зародилася на теренах Кіровоградщини, – офіційна преса, її поява пов'язана з розвитком органів міського самоврядування й бере свій початок з “Елисаветградского городского листка”, що вийшов у Єлисаветграді в 1874 р. Програма офіційних видань була вузькою та обмежувалася інформаційними матеріалами. Приватна періодика мала ширшу проблематику й більший бюджет, що дало змогу формувати професійний журналістський та авторський корпус. В офіційній пресі працювали переважно міські чиновники, робота над газетою для яких була додатковим навантаженням. Так, закриття останнього офіційного часопису Єлисаветграда в 1905 р. збігається з розквітом приватної преси міста.

Поява найбільшої типологічної групи в системі періодики Кіровоградської області, приватної преси, пов'язана передусім з економічним розвитком краю у кінці XIX – на початку XX ст. Торговельно-промислові кола значно впливали на розвиток журналістики, оскільки комерційна реклама та оголошення стали основним джерелом фінансування видань.

Серед приватної преси наймасовішою групою була універсальна. Завдяки широкому проблемно-тематичному спектру та поміркованій собівартості такі видання охоплювали широку читацьку аудиторію. Їм була притаманна висока оперативність та розширення кордонів в інформуванні (подавали інформацію з багатьох країн світу). Оскільки універсальні часописи не могли задовольнити вузькоспеціалізованих інформаційних запитів професійних товариств, громадських організацій та установ, зародилася спеціалізована преса краю.

На початку XX ст. головним типоформувальним фактором були економічні умови, а з 1917 р. на процес типологічного моделювання преси Кіровоградщини став впливати соціально-політичний стан у суспільстві. Притаманним періоду національно-визвольних змагань стало домінування періодики ідейно-політичного спрямування, серед якої такі типологічні групи: соціалістичні (видання партій російського

соціалістичного крила), національно-патріотичні, комуністичні (більшовицькі), анархістсько-повстанські та антикомуністичні видання доби Денікінщини. Саме соціально-політичні перетворення, притаманні цьому періоду української історії, дали змогу зародитися першій українській періодиці й становленню такого типу преси, як національно-патріотичні часописи, сприяли національно-духовному відродженню України початку ХХ ст.

Широкий фактологічний матеріал став основою для укладання систематизованого бібліографічного покажчика преси Кіровоградщини 1874 – 1921 рр., який складається з географічного покажчика та бібліографічного опису 86 найменувань періодичних видань, що виходили на теренах краю. У науковий обіг уведено 23 назви часописів; узагальнено відомості про 61 видання, яке було занесено до бібліографічних покажчиків, але не досліджувалося.

Розшифровано 5 криптонімів та 3 псевдоніми, які належали провідним авторам преси краю кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Д. Горшкову (“Д. Г.”), Г. Близніну (“Г. Я. Б.”), П. Рябкову (“П. Р.”), І. Фейнерману (“И. Т.”), З. Єфимовській (“З. Е.”), Я. Балтину (“Янус”, “Яшин”), Я. Туну (“Ив. Ткачев”).

Проаналізовано умови функціонування військової преси регіону, серед якої видання Червоної, Повстанської, Денікінської та армії УНР. Критичний дискурс-аналіз дав змогу виявити, що головною комунікаційною стратегією ідейно-політичної боротьби періоду національно-визвольних змагань було протиставлення себе та опонентів, поділ світу й цінностей на дві частини – “добро” та “зло” (“свій-чужий”), таким чином утворювалася альтернативна медійна реальність і формувалася громадська думка. Мова ідейно-політичного дискурсу була перенасичена негативно забарвленою лексикою, особливо в текстах, що стосувалися ворогів, на зразок: “смерть”, “ворог”, “знищити”, “кров” тощо. Для дискредитації опонентів використовували слова-маркери: “пани”, “буржуазія”, “бандити”, “банди”, “згряя”, “контрреволюціонер”, “орда”, “кулаки”, “куркулі”. Маркери класової ознаки, такі як “кулаки” та “куркулі”, функціонували в ідейно-політичному дискурсі до розпаду Радянського Союзу. Маркери за національною ознакою (наприклад, “жовтоблакитники”) із часом не втратили своєї

актуальності, проте змінилися особливості їх вживання, якщо в українському ідейно-політичному дискурсі їх не використовують із негативними конотаціями, то на зовнішньополітичному рівні, щодо України з боку Російської федерації їх до сьогодні застосовують у негативному значенні.

Особливу увагу приділено функціонуванню українськомовних часописів, позиції місцевої української громади в національно-визвольному русі на території краю. Проаналізовано групу національно-патріотичних видань, встановлено інтереси етнічного населення краю, серед яких – прагнення зміцнити позиції рідної мови, розвиток національної школи та освіти, видання української книги, заснування національно-культурних товариств, розвиток і зміцнення державно-політичної системи на основі національних інтересів. Популяризації та впровадженню основних ідей була підпорядкована проблемно-тематична наповненість і жанрова палітра українськомовних видань краю. Часописи висвітлювали хід національно-визвольних змагань, формували національно-патріотичний дух, історичну пам'ять народу, сприяли національно-культурному відродженню. За допомогою інструментарію ідейно-політичної публіцистики українська преса сприяла формуванню національно-патріотичної свідомості, слугувала збереженню української нації та була дієвим механізмом духовного розвитку місцевого населення.

Грунтовний аналіз системи періодичної преси Кіровоградщини (1874–1921 рр.) дав змогу заповнити чергову “білу пляму” української журналістики, доповнити бібліографію української періодики, реконструювати місце преси Кіровоградщини в національно-культурному розвитку України, у системі національних засобів масової інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акопов А. Методика типологического исследования периодических изданий (на примере специальных журналов) / А. Акопов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1985. – 96 с.
2. Акопов А. Из истории российских специальных журналов по естествознанию (XVIII–XIX вв.) [Электронный ресурс] / А. Акопов // Научно-культурологический журнал “РЕЛГА”. – 2004. – № 5 (95). – Режим доступа: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa/Main?textid=180&level1=main&level2=articles>
3. Акопов А. К вопросу о журнале как типе периодического издания / А. Акоров // Типология журналистики. Вопросы методологии и истории : Сборник науч. раб. / [ред. Е. Корнилов]. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского университета, 1987. – С. 61 – 76.
4. Анастасьев В. Розвиток торгівля в Єлисаветграді (сер. XVIII – поч. XX ст.) / В. Анастасьев // Збірка статей до 110-річчя музейної справи в області. – Кіровоград : КОКМ. – 1993. – С. 10 – 11.
5. Ахмадулин Е. Ретроспективное рассматривание системы региональной журналистики / Е. Ахмадулин // Научная конференция по методике исследования журналистики: Тезисы докладов / [ред. М. Сулова]. – Ростов н/Д : Издательство Ростовского университета, 1987. – С. 12 – 14.
6. Ахмадулин Е. Системный подход в исследовании региональной печати / Е. Ахмадулин // Местная и региональная печать: вопросы истории, методологи / [Отв. ред. Г. Кучерова]. – Ростов н/Д : Изд-во Ростовского университета, 1983. – С. 21 – 32.
7. Бакшин В. Типологические характеристики еженедельника / В. Бакшин. – Владивосток : Ролан, 1984. – 98 с.
8. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с. – (Словники України)
9. Библиография периодических изданий России 1901–1916 гг./ [общ. ред. В. Барашенкова]. – Ленинград: ГПБ, 1958. – Т.1. – 661 с.
10. Библиография периодических изданий России 1901–1916 гг./ [общ. ред. В. Барашенкова]. – Ленинград: ГПБ, 1959.– Т.2. – 714 с.
11. Библиография периодических изданий России 1901 – 1916 гг./ [общ. ред. В. Барашенкова]. – Ленинград: ГПБ, 1960. – Т.3. – 681 с.

12. Білоус А. Діяльність констит.-демократ. партії в Україні під час першої російської революції (1905 – 1907): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Білоус Алла Олександрівна. – К., 1993. – 217 с.

13. Богульський А. Профспілковий рух в Єлисаветградському та Олександрійському повітах (1905-1917 рр.) / А. Богульський // Актуальні аспекти дослідження історії міста. – Кіровоград : КОІП-ПО, 2005. – С. 116 – 127.

14. Богуславський О. Інформаційна-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917 – 1920 рр. / О. Богуславський. – Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2003. – 236 с.

15. Бокій Н. До джерел історії краю. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. Навчальний посібник. / Н. Бокій, О. Брайченко, Л. Куценко; Під. ред. О. Брайченка. – Кіровоград, 1994. – 186 с.

16. Боротьба робітників та селян за встановлення й зміцнення радянської влади на Єлисаветградщині (1917–1920 рр.). Збірник документів і матеріалів / Упор.: Є. Горбунова, В. Калініченко, Т. Калмикова, Т. Михайлова; ред. кол.: П. Боковиков, Д. Вовчанський, М. Гавриленко, О. Гора, Є. Горбунова та ін.. – Кіровоград : Кіровоградське обласне видавництво, 1957. – 351 с.

17. Босько В. Визначні постаті Степової Єлади : до 250-річчя заснування фортеці Святої Єлисавети, міста Єлисаветграда та 65-річчя утворення Кіровоградської області / Володимир Босько. – Кіровоград : Інформаційна мережа, 2004 – Ч. 1. – 376 с.

18. Босько В. Єлисаветградське наукове медичне товариство (1868 – 1918) / В. Босько // Історичний календар Кіровоградщини на 2013 рік. Люди. Події. Факти. Кіровоград: Центрально-українське видавництво, 2012. – 256 с.

19. Босько В. Історичний календар Кіровоградщини на 2006 рік. Люди. Події. Факти / В. Босько. – Кіровоград : Центрально-українське видавництво, 2005. – 140 с.

20. Бочаров А. Основные принципы типологии современных советских журналов / А. Бочаров // Вестник Московского университета. Серия XI. Журналистика. – М., 1973. – № 3. – С. 25 – 36.

21. Бракер Н. Микола Федорович Федоровський. Перший український діяч м. Єлисаветграда / Наталя Бракер // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття / Під ред. М. Грушевського. – К. : Держвидав України, 1928. – Кн. 3. – С. 46 – 49.

22. Бракер Н. Опанас Іванович Михалевич. 1848 – 1925 рр. / Наталя Бракер // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття / Під ред.

М. Грушевського. – К. : Держвидав України, 1930. – Кн. 6. – С. 153 – 165.

23. Бурдьє П. О телевидении и журналистике / Пьер Бурдьє; пер. с фр. Т. Анисимовой, Ю. Марковой; отв. ред. и предисл.: Н. Шматко. – Москва : Фонд научных исследований “Прагматика культуры”: Институт экспериментальной социологии, 2002. – 159 с.

24. В ім'я України : Василь Нікітін : листи, статті, спогади / [уклад. С. Шевченко, Т. Печериця]. – [Вид. 2-е]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2011. – 106 с. : іл. (сер. “Єлисаветградське коло”).

25. Вакалюк В. Военная печать большевиков в борьбе за солдатские массы в трех российских революциях / В. Вакалюк. – Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.10. – К., 1984. – 16 с.

26. Ведомости Елисаветградского Городского Общественного Управления. – Елисаветград, 1898, – № 87.

27. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Київ: Молодь, 1990. – Ч 1. – 170 с.

28. Вівсяна І. Українські січові стрільці на Єлисаветградщині. Навчально-методичні матеріали для вчителів / І. Вівсяна – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2001. – 68 с.

29. Владимиров В. Історія української журналістики (1917 – 1991) : Навч. посіб. / В. Владимиров. – К. : МАУП, 2007. – 174 с.

30. Волобуєва А. Формування преси Києва (1835 – 1918) / Волобуєва А., Сидоренко Н. – К. : Темпора, 2011. – 208 с.

31. Волшебный Фонарь. – Елисаветград, 1901. – № 2.

32. Волшебный Фонарь. – Елисаветград, 1905. – № 1.

33. Волшебный Фонарь. – Елисаветград, 1905. – № 3.

34. Вольный голос. – Елисаветград, 1919. – № 1, 19 февраля.

35. Воронова О. Динамика типологической структуры региональной прессы / О. Воронова // Вестник Московского университета. Серия журналистика. – М.: Из-во Московского университета, 2000. – № 5. – С. 17 – 21.

36. Гарашенко С. З історії місцевого самоврядування Єлисаветграда кінця ХІХ століття / С. Гарашенко // Актуальні аспекти дослідження історії міста. Матеріали обласної науково-практичної конференції / упорядник Л. А. Гайда. – Кіровоград : КОШПО, – Кіровоград : КОШПО, 2005. – С. 52 – 60.

37. Герман І. Запорізька преса 20 – 40-х рр. ХХ ст.: жанрово-стильові особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 01. 08 / Герман І. С. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2003. – 20 с.

38. Глинский Б. Русская периодическая печать в провинции / Б. Глинский // Исторический вестник. – 1898. – № 1. – Ч. 18. – Т. 71. – С. 292 – 334.

39. Годы борьбы [Текст] : Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине: К 10-й годовщине Октябрьской революции / Окружная Октябрьская комиссия. – Зиновьевск : Б. и., 1927. – 194 с.

40. Голос Юга. Елисаветград, – 1914. – 17 июня.

41. Голос Юга. Елисаветград, – 1914. – 29 мая.

42. Горевалов С. Військова журналістика України: історія та сучасність / С. Горевалов. – Львів : Видавництво Військового інституту при ДУ “Львівська політехніка”, 1998. – 338 с.

43. Горевалов С. Військова преса України / С. Горевалов, О. Богуславський, Ю. Романишин. – Запоріжжя : Гуманітарний університет “ЗІДМУ”. – 479 с.

44. Гунчак Т. Україна : перша половина ХХ століття : Нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с. : іл.

45. Гурьєва С. Методологічні засади типологічного аналізу газетно-журнальної періодики України // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. – Симферополь, 2005. – Т. 18. – № 3. – С. 78 – 81.

46. Гутковский В. Українська преса Наддніпрянщини в національно-культурному та державотворчому процесі (друга половина ХІХ ст. – 1920 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 18 с.

47. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Ф. 18, Оп. 1, Спр. 536, 59 арк. “Журнали Засідань Єлисаветградської Міської Думи” за 1874 рік.

48. ДАКО, Ф. 78, Оп. 1, Спр. 169, 391 арк.

49. ДАКО, Ф. 78, Оп. 1, Спр. 5, 176 арк.

50. ДАКО, Ф. 78, Оп. 1, Спр. 6, 5 арк.

51. ДАКО, Ф. 78, Оп. 4, Спр. 776, 261 арк.

52. ДАКО, Ф. 9, оп. 1, спр. 323, 8 арк.

53. ДАКО, Ф. 18, Оп. 1, Спр. 539, 259 арк. “Журнали засідань Єлисаветградської Міської Думи” за 1876 рік.

54. Дон-Аминадо. Поезд на третьем пути / Дон-Аминадо; предисл., примеч. В. Коровина. – М. : Варгиус, 2006. – 384 с.

55. Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність / Д. Дорошенко. Передмова проф. Любомира Белея; дизайн серії Надія Пономаренко. – Серія Ucrainica : ad fontes. Книга І. – Ужгород : Гражда, 2008. – 224 с.

56. Дуцик Д. Політична журналістики / Діана Дуцик. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005. – 138 с.

57. Дяченко М. Преса Запорізького регіону другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.: типологія, характеристика, жанрові домінанти: Автореф. дис. ... канд. наук із соц. ком: 27.00.04. – Запоріжжя : 2010. – 20 с.

58. Ежегодник “Голоса Юга”: Адрес-календарь и справочная книга по г. Елисаветграду и уезду, с диаграммами, рисунками, портретами и шаржами / издание редакции газеты “Голос Юга”. – Елисаветград : Типография Х. Ш. Немировського], 1913. – 167 с.

59. Елисаветградские новости. Елисаветград, – 1903. – № 1.

60. Елисаветградский вестник. – Елисаветград: 1890, – № 87.

61. Елисаветградский вестник. Елисаветград, – 1890. – № 87.

62. Єлисавет. – 1992. – Випуск № 1. – 20 травня. – С. 1.

63. Єлисаветград у дзеркалі слова / О. Семенюк, Л. Афанасьєва, Л. Могилюк, В. Рибальченко, Р. Ляшенко / За ред. проф. О. Семенюка. – Кіровоград : КОД, 2004. – 56 с.

64. Єфименко О. Історія України та її народу: Пер. з рос. / Олександра Яківна Єфименко. – К. : Мистецтво, 1992. – 256 с. 6 іл.

65. Животко А. Історія української преси / А. П. Животко; Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

66. Журналы заседаний Александрийского уездного земского собрания Херсонская губерния июльской XXXVI очередной сессии 1900 года: с приложениями докладами управы и комиссий. – Александрія : Типография Ф. Х. Райхельсона, 1900. – 211 с.

67. Журналы заседаний Елисаветградского очередного уездного Земского собрания в сентябре 1906 года (XLII сессия) : С прилож. докладов и комиссий. – Елисаветград : Тип. М. А. Гольденберга, 1906. – 204 с.

68. Журналы заседаний Елисаветградскогоочередного уездного Земского собрания в октябре 1910 года (XLVI сессии) : С прилож. докладов и комиссий. – Елисаветград : Тип. Елисаветградского Уездного Земства, 1910. – 418 с.

69. З історії книги на Україні / С. Гутянський, О. Клименко, М. Рудь, Г. Демиденко, Г. Сивокін, Я. Запаско, О. Сидоренко, ред. К. Савенко. – К. : Наукова думка, 1978. – 116 с.

70. Западов А. Тип издания как научная проблема и практическое понятие / Западов А., Соколова Е. // Вестник Московского университета. Серия журналистика. – Москва: Из-во Московского университета, 1976. – № 2. – С. 49 – 59.

71. Засурский Я. Типология периодической прессы / Я. Засурский. – М.: “Учебная литература”, 1995. – 502 с.
72. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості: Навчальний посібник / В. Здоровега. –Л.: ПАІС, 2000. – 180 с.
73. Известия Александрійского Уездного Земства. – Александрия, – 1913. – № 13.
74. Известия Елисаветградского общества сельского хозяйства. Елисаветград, – 1902. – № 41.
75. Известия Елисаветградского общества сельского хозяйства. Елисаветград, – 1902. – № 34.
76. Йоргансен М. Дискурс-анализ. Теория и метод / Марианне В. Йоргенсен, Луиза Дж. Филлипс / Пер. с англ. – 2-е изд., испр. – Харьков : Изд-во “Гуманитарный Центр”, 2008. – 352 с.
77. Иванова Л. Місце товариства розповсюдження грамотності і ремесел у становленні професійно-технічної освіти в м. Єлисаветграді / Л. Иванова // Актуальні аспекти дослідження історії міста. Матеріали обласної науково-практичної конференції / упорядник Л. А. Гайда. – Кіровоград : КОППО, 2006. – С. 119 – 123.
78. Іващенко О. До історії розвитку класичної освіти на Єлисаветградщині у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття / О. Іващенко // Збірник статей до 110-річчя музейної справи в області. – Кіровоград, 1993. – С. 14 – 16.
79. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси, 1816 – 1916 / Ігнатієнко В. – Х. ; К. : Держвидав України, 1930. – 288 с.
80. Ігнатієнко В. Українська преса 1816 – 1923 рр.: іст.-бібліогр. етюд / Ігнатієнко В. – К. : Держвидав України, 1926. – 76 с.
81. Ігнатієнко В. Українська преса 1905 – 1907 рр. / Ігнатієнко В. // Життя і революція. – К., 1925. № 11. – С. 34 – 39.
82. Ігнатієнко В. Українські нелегальні видання рр. 1914 – 1917 / Ігнатієнко В. // Бібліологічні вісті. – К., 1926. – № 1 (10). – С. 65 – 70.
83. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Ф. 327. М. В. Левитський, Спр. 168. Виписки, замітки з історії Новоросійського краю, Єлисаветграда, козацтва та ін. (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.), зошит, 68 арк.
84. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 816 с.

85. Карбелашвілі А. Унікальна карта : телеграф Кіровограда 110 років тому / А. Карбелашвілі // Кіровоградська правда. – 14 січня 1973.

86. Кашкин В. Введение в теорию дискурса / В. Кашкин. – Москва : Восточная книга, 2013. – 152 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация : золотая серия).

87. Кизименко П. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини / П. Кизименко. – Кіровоград : Поліграфійно-видавничий центр “Мавік”, 2003. – 246 с.

88. Кіровоградський краєзнавчий вісник. / Випуск І. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2007. – 224 с.

89. Кіровоградщина у дзеркалі часу : література : фотоальбом /авт.-упор. О. Чуднов, О. Бабенко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 76 с. : іл. – Текст укр., рос. та англ. мовами.

90. Кіровоградщина у дзеркалі часу : музичне мистецтво : фотоальбом / авт.-упор. : О. Полячок, М. Долгіх. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 76 с. : іл. – Текст укр., рос. та англ. мовами.

91. Кіровоградщина у дзеркалі часу : театральне мистецтво : фотоальбом / авт.-упор. : В. Шурапов, С. Ушакова. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 76 с. : іл. – Текст укр., рос. та англ. мовами.

92. Кіровоградщина. Історія рідного краю [Текст] : навч. посіб. : [для загальноосвіт. навч. закл. Кіровогр. обл.] ; / за ред.: І. Козир. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 304 с.: іл.

93. Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність / За загальною редакцією О. Чуднова. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2008. – 640 с.

94. Класова О. Видавнича справа та преса в Єлисаветграді XIX ст. / О. Класова // Єлисаветградские ведомости. – 2004. – № 35. – 27 серпня. – С. 1.

95. Класова О. Видавнича справа та преса в Єлисаветграді XIX ст. / О. Класова // Єлисаветградские ведомости. – 2004. – № 36. – 3 вересня. – С. 1.

96. Кличко С. Типологічна характеристика ЗМК Криму (1954 - 2004 рр.) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 / С. Кличко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 17 с.

97. Ковалик В. Виникнення та розвиток телеграфу на Єлисаветградщині / В. Ковалик // Культурно-освітні процеси краю у XIX столітті. Матеріали обласної науково-практичної конференції / упорядник Л. А. Гайда. – Кіровоград : КОІППО, 2004. – С. 83-89.

98. Козир І. Історія рідного краю (Навчальний посібник для шкіл Кіровоградщини) / Козир І., Шевченко С. – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – 72 с.

99. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900 – 1919 роки) / Компанієць І. – К. : Вид-во АН-УРСР, 1960. – 372 с.

100. Корнилов Е. Методологические проблемы исследования журналистики / Корнилов Е. – Ростов н\Д: Изд-во Ростовського университета, 1997. – 19 с.

101. Корнилов Е. Типология периодической печати: Основные понятия и категории / Корнилов Е. // Типология периодических изданий. – Ростов н\Д: Изд-во Ростовського университета, 1984. – С. 7 – 31.

102. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини XX ст.. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування) / Кость С. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 514 с.

103. Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. / Випуск IV. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2010. – 235 с.

104. Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. / Випуск II. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2008. – 226 с. : іл.

105. Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. / Випуск III. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2009. – 206 с.

106. Крестьянский союз Всероссийский [Електронний ресурс] // Академик. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/99917/Крестьянский>.

107. Крижанівський В. З історії Єлисаветградської преси (“Елисаветградский вестник” 1876 – 1894 роки) / Крижанівський В. // Вежа. – 2012. – № 29. – С. 175 – 184.

108. Крижанівський В. Джерела з історії Єлисаветградського міського самоврядування (червень 1871 – лютий 1917 рр.) [текст] : дис. канд. іст. наук : 07. 00. 06 / Крижанівський Віталій Михайлович; Нац. акад. наук України, ін-т. укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, К., 2012. – 295 арк. – бібліограф.: арк. 194 – 242.

109. Крижанівський В. Єлисаветградська газета “Голос Юга” та російська цензура у світлі архівних документів / Крижанівський В. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – Вип. 41. – С. 265 – 269.

110. Крупський І. Національно-патріотична журналістика (Друга половина XIX – перша чверть XX ст.) / Крупський І. – Львів: Світ, 1995. – 184 с.

111. Крупський І. Преса як джерело дослідження національно-визвольних змагань за Українську державу (Друга половина XIX –

перша чверть XX ст.): Автореф. дис. ...д-ра іст. наук: 07.00.06 / Крупський І.; НАН України. – К., 1996. – 29 с.

112. Кузнецова О. Журналістські методи в періодиці та їх класифікація / Кузнецова О. // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. третьої Всеукр. наук.- теорем. конф. 22 – 23 грудня 1995 р.; Ред. кол.: М. М. Романюк (відп. ред.) та ін. – Львів, 1995. – С. 143 – 145.

113. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / Володимир Кулик. – К. : Критика, 2010. – 656 с.

114. Кульчицький С. Російська революція 1917 року: новий погляд / С. Кульчицький. – К. : Наш час, 2008. – 79 с.

115. Куценко Л. Стежками хутора “Надія”. Нарис / Леонід Куценко. Кіровоград : “Імекс-ЛТД”, 2007. – 48 с.

116. Куценко Л. “Народу самосійні діти...” Українська доля Дикого поля / Леонід Куценко. – Кіровоград : Спадщина, 2005. – 120 с.

117. Лизанчук В. Завжди пам’ятай: ти – Українець! / Василь Лизанчук. – 2-ге доповн. Вид. – Львів: Мальва, 2001. – 680 с.

118. Лизанчук В. Навічно кайдани кували : Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / Василь Лизанчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 415 с.

119. Лисовский Н. Библиография русской периодической печати 1703 – 1900 гг. (материалы для истории русской журналистики) / сост. и изд. Н. Лисовский. Петроград : Типография Акц. Общ. Тип. Дела, 7-я рота 26. 1915. – 1067 с.

120. Лісняк К. З історії розвитку професійно-технічної освіти на Україні / К. Лісняк // Збірник статей до 110-річчя музейної справи в області. – Кіровоград, 1993. – С. 16 – 18.

121. Літературний словник Кіровоградщини / авт.-упор. Л. Куценко. – Кіровоград : Кіровоградське державне видавництво, 1995. – 128 с.

122. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром’яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.

123. Лубкович І. Соціологія і журналістика: Підручник / Лубкович І. – Львів: ПАІС, 2005. – 176 с.

124. Лубчак В. Українські видання: життя в умовах імперських заборон / Вадим Лубчак // День. – 2013. 29 липня

125. Мала філологічна енциклопедія / Уклали : О. Скопненко, Т. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. – 478 с. : іл.

126. Маленький Париж / Авторы-составители В. Петраков, В. Машковцев. – Москва : Пинакотека, 2004. – 240 с.
127. Марценицен С. 150 лет отечественному телеграфу / Марценицен С., Новиков В. – Москва : Радио и связь, 1983. – 152 с.
128. Марченко О. Деякі аспекти функціонування органів міського самоврядування Єлисаветграда у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Марченко // Актуальні аспекти дослідження історії міста. Матеріали обласної науково-практичної конференції / упорядник Гайда Л. – Кіровоград : КОІППО, 2005. – С. 45 – 51.
129. Маршанін А. До історії розвитку військової освіти в місті Єлисаветграді середини XIX – початку XX ст. / А. Маршанін // Актуальні аспекти дослідження історії міста. Матеріали обласної науково-практичної конференції / упорядник Л. А. Гайда. – Кіровоград : КОІППО, 2006. – С. 115 – 119.
130. Матисон Д. Медиа-дискурс. Анализ медиа-текстов / Дональд Матисон / Пер. с англ. – Харьков : Изд-во “Гуманитарный Центр” (О. В. Гритчина), 2013. – 264 с.
131. Матушевський Ф. Цар чи республіка? [Листівка] / Ф. Матушевський. – Київ: Друк. [Т-ва] “Час”, 1917, квіт., 9. – 1 арк. з зв. в 1 стп.; 24 x 16 см.
132. Махно Н. Сповідь анархіста / Нестор Махно. – К. : Книга Роду, 2008. – 624 с.
133. Мелешко Ф. Українські Січові Стрільці на Єлисаветчині / Фотій Мелешко // За волю України : Історичний збірник УСС. Н. Й., 1967. – С. 198 – 209.
134. Михайлин І. Історія української журналістики XIX століття : підручник / Михайлин І. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 720 с.
135. Михайлин І. Журналістика як всесвіт : Вибрані медіа дослідження / Михайлин І. – Харків : Прапор, 2008. – 512 с.
136. Михайлин І. Історія української журналістики: Підручник. – Кн. 1-ша: Період становлення: Від журналістики в Україні до української журналістики / Михайлин І. – Харків: ХІФТ, 2000. – 279 с.
137. Михайлин І. Ще про методологічні проблеми історії української журналістики / Михайлин І. // Наукові записки Інституту журналістики. – 2004. – Т. 15. – С. 95 – 100.
138. Михайлин І. Журналістська освіта і наука: Підручник / І. Л. Михайлин. – Суми : Університетська книга, 2009. – 336 с.

139. Михайлин І. Основи журналістики. підручник. 5-те вид. перероб. та доп. / Михайлин І. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 496 с.

140. Мойсеев В. Паблік рілейшнз : Навч. Посіб. / Мойсеев В. – К. : Академвидав, 2007 с. (Альма-матер)

141. Москаленко А. Основи журналістики: Навчальний посібник / Москаленко А.. – Київ: Вид-во Київського університету, 1994. – 324 с.

142. Московцева В. Типологія друкованих засобів масової інформації / В. Московцева. – Запоріжжя: “Просвіта”, 2002. – 43 с.

143. Мукомела О. Преса українських повстанців за Директорії та “отаманщини” // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17 – 18 трав. 2002 / За ред. М. Романюка. – Львів, 2002. – С. 118 – 120.

144. На память о родном крае. История Центральной Украины в словах, красках, фотографиях и почтовых открытках / Автор-составитель А. Чуднов. – Кировоград : Имекс-ЛТД, 2008. – 432 с.

145. Набат. – Елисаветград, 1919. – № 17.

146. Набат. – Елисаветград, 1919. – № 7.

147. Набат. – Елисаветград, 1919. – № 16.

148. Науковий збірник Кіровоградського обласного Краєзнавчого музею / [Текст]. – Кіровоград : Имекс-ЛТД, 2012. – 258 с. (Випуск 1)

149. Наша Хата. – Єлисаветград, 1919, – № 11, 25 січня.

150. Недопитанський М. Типологічні особливості сучасної газетно-журнальної періодики / М. Недопитанський // Українська журналістика в контексті доби. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 23–24 вересня 2004 року / За ред. С. Костя. – Львів, 2004. – С. 274 – 276.

151. Недопитанський М. Сучасна українська періодика: типологічний аспект [Електронний ресурс] / Недопитанський І. // Наукові записки Інституту журналістики. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1553>

152. Нечиталюк М. Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень / М. Нечиталюк // Українська періодика: історія і сучасність: Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (9 – 10 грудня 1993 р.). – Львів. 1993. – С. 17 – 22.

153. Нечиталюк М. Типологічний етюд про галицьку пресу 60-х років / М. Нечиталюк // Вісник Львівського університету: серія жу-

рналістика. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 1990. – Випуск 23. – С. 287 – 297.

154. Нечиталюк М. Турботи істориків Журналістики / М. Нечиталюк // Вісник Львівського університету: Серія журналістика. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 1990. – Вип. 16. – С. 68 – 70.

155. Новая волна. Елисаветград, – 1906. – 19 апреля.

156. Новороссийский край. Елисаветград, – 1909. – №339.

157. Нюренберг А. Одесса – Париж – Москва: воспоминания художника [Электронный ресурс] / А. Нюренберг. – Москва : Мосты культуры – Гешарим, 2010. // Амшей Нюренберг. – Режим доступа : http://www.amsheynurenberg.com/NUERENBERG_BOOK_Ed.O.Tangian.pdf

158. Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1912 год. – Александрия : Типография Ф. Х. Райхельсона, 1913. – 95 с.

159. Овсепян Р. История новейшей отечественной журналистики (февраль 1917 – начало 90-х годов): Учебное пособие / Р. Овсепян; Под ред. Я. Засурского. – М. : Изд-во. Моск. ун-та, 1996. – 208 с.

160. Орлова Н. Становлення і формування української журналістикознавчої думки кінця XIX – початку ХХІ ст. (за матеріалами термінології журналістикознавства) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. ком. : 27. 00. 04 / Орлова Н.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2014. – 16 с.

161. ОСВАГ [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/ОСВАГ>.

162. Отчет о деятельности Елисаветградского общества сельского хозяйства за 1908 год / Елисаветградское общество сельского хозяйства. – Елисаветград : Тип. Елисаветградского Уездного Земства, 1909. – 51 с.

163. Очерки истории Кировоградской областной организации Коммунистической партии Украины. – Кировоград : ООО “Имэкс-ЛТД”, 2011. – 444 с.

164. Павлюк І. Письменники у пресі: монографія / Павлюк І. – Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2010. – 148 с.

165. Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917 – 1939, 1941 – 1944 рр. / Павлюк І.; НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В.Стефаніка. Наук.-дослід. центр періодики. – Львів : “Каменярь”, 2001. – 286 с.

166. Павлюк І. Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917-1939): Анотований покажчик / І. Павлюк. – Львів – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 180 с.

167. Павлюк І. Хрестоматія української легальної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917 – 1939, 1941 – 1944 рр. / І. Павлюк, М. Мартинюк. – Луцьк : ПВД “Твердиня”, 2005. – 428 с.

168. Павлюк І. Українська преса Волинської області 1939 – 1941, 1944 – 2000 рр. : Монографія / І. Павлюк. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. – 508 с.

169. Пархітько О. Одеська періодична преса періоду визвольних змагань: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / О. Пархітько ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 20 с.

170. Пархомчук В. Інституція земства як форма самоврядування (на прикладі Єлисаветградського земства / В. Пархомчук // Актуальні аспекти дослідження історії міста. Матеріали обласної науково-практичної конференції / упорядник Л. А. Гайда. – Кіровоград : КОШПО, – Кіровоград : КОШПО, 2005. – С. 60 – 61.

171. Пасічник Л. Меценат, фундатор державності Євген Чикаленко (до 20-річчя Незалежності України) [Електронний ресурс] / Л. Пасічник. – 2011. – Режим доступу : <http://dakiro.kr-admin.gov.ua/zmi/2011-r7.php>

172. Пашутин А. Исторический очерк г. Елисаветграда / Александр Пашутин. – Елисаветград : Лито-Типография Бр. Шполянских, 1897. – 311 с.

173. Педагогический вестник. – Елисаветград, 1881. – № 1.

174. Педагогический вестник. – Елисаветград, 1882. – № 17 – 18.

175. Педагогический вестник. – Елисаветград, 1882. – № 8 – 9.

176. Периодическая печать в России в 1917 году: библиографический указатель / Сост. Т. Григорьянц (руковод), В. Лапко, Е. Николаева. – Ленинград: Государственная публичная библиотека им. Салтыкова-Щедрина, 1987. – Т. II. – 234 с.

177. Періодичні видання Подільської губернії (1838 – 1917 рр.) / Укл.: Сидоренко Н., Сидоренко О., Фінклер В., Школьна О. – Львів; Київ, 1999. – 70 с.

178. Петраков В. Промисловість Єлисаветградщини / В. Петраков // Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. / Випуск II. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2008. – С. 26 – 40.

179. Печериця Т. Визначний українознавець П. З. Рябков (1848 – 1926). До 155річчя з дня народження / Т. Печериця. – Кіровоград : “Імекс-ЛТД”, 2003. – 117 с.

180. Пилипчук Л. До історії заснування вищого професійного училища №4 / Л. Пилипчук // Актуальні аспекти дослідження історії міста. Матеріали обласної науково-практичної конференції / упорядник Л. Гайда. – Кіровоград : КОІППО, 2006. – С. 123 –127.

181. Полинний мед. Євген Маланюк, Олександр Семенко, Кирило Емануель [Текст] : поезії – спогади – листи – світліни / [упоряд. О. Чуднов]. – [Вид. 2-е]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2011. – 210 с. : іл. (сер. “Єлисаветградське коло”).

182. Постолатій В. Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1865 – 1965 рр.) / В. Постолатій. – Кіровоград : Нашвидав, 2006. –144 с..

183. Постолатій В. Грошовий обіг в Єлисаветграді у 1917-1920 рр. / В. Постолатій // Актуальні аспекти дослідження історії міста. Матеріали обласної науково-практичної конференції / упорядник Л. Гайда. – Кіровоград : КОІППО, – Кіровоград : КОІППО, 2005. – С. 83-87.

184. Потятиник Б. Патогенний текст у масовій комунікації: ідентифікація, типологія, нейтралізація: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.08 – журналістика / Потятиник Б.; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 31 с.

185. Потятиник Б. Тоталітарна журналістика: Текст лекцій / Потятиник Б. – Львів: Ред.-вид. відділ Львівського держуніверситету, 1991. – 80 с.

186. Про минуле – заради майбутнього / Упорядник Ю. Шаповал; Редкол. : І. Курас та ін. – К. : Вид-во при Київ. ун-ті, 1989 с.

187. Протоколы заседаний Елисаветградского медицинского общества за 1893 – 1894 и 1894 – 1895 годы : годы XXVI и XXVII. – Елисаветград : Тип. М. Гольденберга, 1897. – 91, [2] с.

188. Протоколы и труды Общества елисаветградских врачей 1886/1887 г. – Елисаветград : Тип. М. Темкина, 1887. – 101 с.

189. Прохоров Е. Введение в журналистику: Учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. “Журналистика” / Е. Прохоров – Москва : Высш. шк., 1988. – 279 с.

190. Прохоров Е. Введение в теорию журналистики / Е. Прохоров. – Москва: Аспект-Пресс, 2007. – 349 с.

191. Прохоров Е. Типологический анализ в журналистской науке / Е. Прохоров // Типология периодических изданий. – Ростов н\Д: Изд-во Ростовского университета, 1995. – С. 5 – 20.

192. Радченко С. Издательская деятельность партийных комитетов КП (б) Украины в 1918 – 1925 гг. / С. Радченко. – К. : Вища школа, 1989. – 270 с.

193. Редактор “Голоса Юга” // Єлисавет. – 1992. – Випуск № 1. – 20 травня. С. 2.

194. Різун В., Скотникова Т. Методи наукових досліджень у журналісткознавстві: Навчальний посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. / В. Різун, Т. Скотникова. – К. : Преса України, 2008. – 144 с.

195. Романюк М. На шляху до створення репертуару української періодики (Науково-дослідному центру періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України – 9 років) / М. Романюк // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. сьомої Всеукраїнської наук.-теорет. конф., Львів 17–18 травня 2002 р. / За ред. М. Романюка. – Львів: Львівська науково бібліотека ім. В. Стефаника, 2002. – С. 3 – 24.

196. Романюк М. Українське пресознавство на порозі XXI століття / М. Романюк. – Львів : [б.в.], 2000. – 110 с.

197. Романюк Н. Видавнича справа в Єлисаветграді : монографія / Наталя Сергіївна Романюк; за ред. д-ра філол. н., проф. Миколи Тимошика; авт. передм. д-р філол. н., проф. Микола Тимошик. – Київ : КВЦ, 2014. – 156 с.

198. Романюк Н. Дослідження культури книги в контексті історії видавничої справи / Н. Романюк // Масова комунікація : історія, сьогодення, перспективи : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців (16–17 травня 2013 р.) [наук. ред. С.Кравченко; упоряд. Н. Шульська]. — Луцьк : Надстир’я, 2013. — С. 160–162.

199. Романюк Н. Одна з перших приватних друкарень у Єлисаветграді: тематико-типологічний та організаційний аспекти / Наталя Романюк // Український інформаційний простір : науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв / Гол. ред. М. С. Тимошик. — Число 1. — У 2-х ч. — Ч. 2. — К. : КНУКіМ, 2013. — С. 247–254.

200. Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.

201. Саксаганський П. По шляху життя : мемуари / П. Саксаганський (П. К. Тобілевич) ; [ред. М. Новицький]. – Харків : Держлітвидав, 1935. – 236 с. (Друк. ім. М. В. Фрунзе).

202. Семененко О. Харків, Харків... / Олександр Семененко. – 2-ге вид. – [б. м.] : Сучасність, 1977. – 240 с.

203. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. [На матеріалах сучасної газетної

публіцистики]: Монографія / К. Серажим. За ред. В. Різуна. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 392 с.

204. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.01.08 / К. Серажим; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Ін-т журналістики. – К., 2003. – 32 с.

205. Серажим К. Лексика та фразеологія політичного дискурсу [Електронний ресурс] / К. Серажим // Наукові записки Інституту журналістики. – 1999-2004. – Том 5. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=342>

206. Сергєєв В. На зламі. Соціально-економічні процеси на Придніпровських територіях Херсонської губернії під час української Національної революції 1917 року / В. Сергєєв // Випуск IV. – Кіровоград : Центральньо-Українське видавництво, 2010. – С. 81 – 131.

207. Сидоренко П. Медична освіта Кіровоградщини: сторінки історії / П. Сидоренко, С. Присяжнюк. – Кіровоград : “Імекс-ЛТД”, 2008. – 160 с.

208. Сидоренко Н. Періодичні видання Катеринослава і Катеринославської губернії (1838 - 1917): Список / Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна. – Львів; Київ, 1995. – 154 с.

209. Сидоренко Н. Періодичні видання Полтави та Полтавської губернії: Показчик / Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна. – Львів – Київ, 1999. – 70 с.

210. Силенко Л. Святе вчення / Лев Силенко. – Київ : Обереги, 1995. – 400 с.

211. Систематический сборник постановлений Елисаветградской городской думы за 1871–1903 гг. / сост. Л.К. Брейер. – Елисаветград: Типография М. А. Гольденберга, 1905. – Т. 1. – VIII, 773 с.

212. Систематический свод постановлений Елисаветградского уездного земского собрания 1865–1895 годы / сост. Е.И. Борисов. – Елисаветград: Тип. Гольденберга. 1895 – 897 с.

213. Скляренко Є. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році / Є. Скляренко. – К. : Вид-во АН-УРСР, 1960. – 284 с.

214. Скуленко М. Ефективність пропаганди : монографія / Михайло Іванович Скуленко. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 362 с.

215. Смірнов Є. Сергій Шелухин. Життя і діяльність / Євген Смірнов // Генеза. – 1994. – № 2. – С. 155 – 157.

216. Сніцарчук Л. Українська преса Галичини (1919 - 1939): політико-правові умови функціонування, тенденції розвитку, організаційно-журналістська практика: автореф. дис. ... д-ра з соц. комунікацій: 27.00.04 / Л. Сніцарчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2010. – 32 с.

217. Сніцарчук Л. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20 - 30-х рр. XX ст.: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Л. Сніцарчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – 20 с.

218. Сніцарчук Л. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20 – 30 рр. XX ст.: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості / Л. Сніцарчук / Наук. ред.-консультант М. Романюк. – Львів, 2001. – 240 с.

219. Солдатенко В. Большевицкая пресса Украины в 1917 – 1918 гг.: Историко-библиографический обзор / В. Солдатеко. – К., 1979. – 234 с.

220. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія / В. Солдатенко. – К. : Пошуково-видавниче агентство “Книга пам’яті України”, 1997. – 416 с. : іл.

221. Срібняк І. Історія журналістики (XVII – XX ст.). Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Ігор Срібняк. – К. : ВПЦ НаУКМА, Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2013. – 304 с.

222. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1896 год. – Херсон : Типография О. Д. Ходушкиной, 1897. – 164 с.

223. Стежинами пам’яті. З історії краєзнавчого руху на Кіровоградщині. Випуск I / Укладач Л. Гайда. – Кіровоград : Лисенко В.Ф., 2013. – 158 с.

224. Театр Марка Кропивницького (минуле і сучасність). Альбом / авт.-упор. В. Шурапов. – Кіровоград : ПВЦ “Мавік”, 2004. – 224 с. : іл.

225. Театр як доля : Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) [Текст] / [упоряд. О. Чуднов]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 366 с. : іл. (сер. “Єлисаветградське коло”).

226. Тепляшина А. Типологическое развитие и жанровые тенденции конфессиональной прессы / А. Тепляшина // Типология печати: проблемы теории и практики: Материалы научно-практического семинара “Современная периодическая печать в контексте коммуникативных процессов” / Отв. ред. Б. Мисонжиков. – Санкт-Петербург : Санкт-петербургский государственный университет, 1999. – 122 с.

227. Терещенко Ю. Український патріот із династії Габсбургів: Науково-документальне видання / Ю. Терещенко, Т. Осташко. – Київ : Темпора, 2011. – 408 с.

228. Тешкина П. Типологическая классификация политической прессы России / П. Тешкина // Журналистика в 1995 году. – Ч. 3. – Москва, 1996. – С. 12 – 19.

229. Типология периодической печати: Проблемы и тенденции развития типологической структуры современной периодики: Учебное пособие / Под ред. Я. Засурського. – М.: Изд-во МГУ, 1995 – 144 с.

230. Тичер С. Методы анализа текста и дискурса / Стефан Тичер, Майкл Мейер, Рут Водак, Ева Веттер. Пер. с англ. – Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.

231. Тобілевич С. Рідні гості / Софія Тобілевич. – Нью-Йорк : Червона калина, 1954. – 46 с.

232. Товарищи и граждане!: [Обращение] / Совет рабочих, солдатских и крестьян. депутатов. – Елисаветград: Тип. “Труд”: 1917. – 1 л.

233. Трачук Т. Питання періодизації історії українського журналістознавства [Електронний ресурс] / Т. Трачук // Наукові записки Інституту журналістики. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1330>

234. Труды Елисаветградского отдела русского общества охранения народного здоровья за 1898 – 99 г. – Вып. II. – Елисаветград, 1899.

235. Труды Елисаветградского отдела русского общества охранения народного здоровья за 1899 – 900 г. – Вып. III. – Елисаветград, 1901.

236. Труды Елисаветградского отдела русского общества охранения народного здоровья за 1900 – 1901 г. – Вып. IV. – Елисаветград, 1901.

237. Тулупов В. Теоретический и практический аспекты типологии печатных периодических изданий [Електронний ресурс] / В. Тулупов // Научно-культурологический журнал “РЕЛГА”. – 2015. – № 11 (299). – Режим доступу до журн.: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=1970&level1=main&level2=articles>

238. Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст. : історико-бібліографічне дослідження / уклад.: М. Романюк (кер. проекту), М. Галушко, Л. Сніцарчук. Т. 2 : 1891 – 1905 pp. / ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 2009. – 480 с.

239. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: Історико-бібліографічне дослідження / уклад.: М. Романюк (кер. проекту), М. Галушко, Л. Снісарчук. – Т. I : 1812–1890 рр. / ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 2007. – 560 с.

240. Українські часописи Львова 1848 – 1939 рр. : історико-бібліографічне дослідження : у 3 т. – Т. I. 1848 – 1900 рр. / Романюк М., Галушко М. – Львів : Світ, 2001. – 744.

241. Устав Елисаветградского Общества Сельского Хозяйства. – Елисаветград : Паровая Типография М. А. Гольденберга, 1899. – 16 с.

242. Федченко П. Преса та її попередники : Історія зародження й основні закономірності розвитку / П. Федченко. – К. : Наукова думка, 1969. – 348 с.

243. Флоровский Василий Антонович [Електронний ресурс] // Древо: открытая православная энциклопедия. – Режим доступу: <http://drevo-info.ru/articles/2724.html>

244. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. / Іван Франко. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 2008. – 464 с. – (Серія: Золота Франкіяна).

245. Хижняк Б. Єлисаветград – колыска професійно-технічної освіти степового краю / Б. Хижняк // Актуальні аспекти дослідження історії міста. Матеріали обласної науково-практичної конференції / упорядник Л. А. Гайда. – Кіровоград : КОППО, 2006. – С. 127 – 142.

246. Хітрова Т. Періодичні видання Запорізького краю початку XX ст.: типологічна система : монографія ; каталог видань ; хрестоматія / Т. Хітрова. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2011. – 284 с.

247. Хітрова Т. Типологічні особливості періодичної преси Запорізького краю (1904 – 1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : 10. 01. 08 / Т. Хітрова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2007. – 20 с.

248. Хобта О. Мистецька періодика Одеси другого десятиріччя XX ст.: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / О. Хобта ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 18 с.

249. Холод О. Соціальні комунікації : соціо- і психолінгвістичний аналіз : навч. Посібн. / Олександр Холод. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Львів : ПАІС, 2011. – 288 с.

250. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України), Ф. 268, Оп. 1, Спр. 686 – 688, Арк. 47.

251. ЦДІАК України, Ф. 347, Оп. 1, Спр. 823, Арк. 1 – 86.
252. ЦДІАК України, Ф. 349, Оп. 1. Спр. 23, 3 арк.
253. ЦДІАК України, Ф. 419, Оп. 1, Спр. 2610 – 2612.
254. ЦДІАК України, Ф. 419, Оп. 1, Спр. 1193, 560 арк.
255. ЦДІАК України, Ф. 419, Оп. 1, Спр. 1215, Арк. 1 – 243.
256. ЦДІАК України, Ф. 419, Оп. 1, Спр. 1829, 250 арк.
257. ЦДІАК України, Ф. 419, Оп. 1, Спр. 5631, Арк. 1 – 31.
258. ЦДІАК України, Ф. 419, Оп. 1, Спр. 6014, Арк. 1 – 16.
259. ЦДІАК України, Ф. 442, оп. 537, Спр. 150, арк. 31.
260. ЦДІАК України, Ф. 575, оп. 1, Спр. 87, арк. 51.
261. ЦДІАК України, Ф. 419, Спр. 4431. Арк. 1 – 17.
262. Чарівний ліхтар [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чарівний_ліхтар
263. Частиков А. История развития, этапы становления. 150 лет отечественному телеграфу / А. Частиков. – Москва : Знания, 1982. – С. 6-48
264. Чемякин Ю. Проблемы типологического анализа современной корпоративной прессы [Електронний ресурс] / Ю. Чемякин // Научно-культурологический журнал “РЕЛГА”. – 2015. – № 11 (299). – Режим доступу до журн.: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa/Main?textid=3524&level1=main&level2=articles>
265. Чернишенко І. Михайло Завадський – педагог, громадянин, сенатор / І. Чернишенко. [Вид. 2-е]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2011. – 132 с. : іл. (сер. “Єлисаветградське коло”).
266. Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907) / Євген Чикаленко. – К. : Темпора, 2011. – 544 с. : іл.
267. Члены Государственной Думы (портреты и биографии). Первый созыв 1906 – 1911 г. (Сессия продолжалась с 27 апреля по 9 июля 1906 г.) / Составил М. Боиович. – Москва : Издание Т-ва И. Сытина. – 1906. – 508 с.
268. Шевченко С. Вершники на Інгулі / С. Шевченко. – Кіровоград : ПП “Центр оперативної поліграфії “Авангард”, 2013. – 332 с.
269. Шевченко С. Історія Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (1964 –1999 рр.) / С. Шевченко. – Кіровоград : ВО “Акорд”, 2005. – 126 с.
270. Шевченко С. Старі стіни: Єлисаветградська громадська жіноча гімназія (1860 – 1920 рр.) / С. Шевченко. – Кіровоград : Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2007. – 180 с.

271. Шевченко С. Центральний архів / С. Шевченко. – Кіровоград : ВО “Акорд”, – 2013. – 130 с.
272. Шевченко С. Шульгіни : Інгульська сторінка / С. Шевченко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 146 с. : іл. (сер. “Єлисаветградське коло”).
273. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса / Е. Шейгал. Москва : Гнозис, 2004. – 326 с.
274. Шепель В. До революційних подій у Єлисаветграді / В. О. Шепель // Кіровоградський краєзнавчий вісник / Випуск І. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2007. – С. 91 – 93.
275. Шепель Ф. До історії купецтва краю / Ф. Шепель // Краєзнавчий вісник Кіровоградщини / Випуск ІІ. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2008. – С. 97 – 100.
276. Шепель Ф. Ніхто не хотів помирати, або Репресований Єлисавет-Зінов’євськ-Кірове-Кіровоград / Ф. Шепель. – Кіровоград : “Імекс-ЛТД”, 2014. – 390 с. : іл. (сер. “Єлисаветградське коло”).
277. Шкляр В. Формування моделі “влада – преса – суспільство” // Наукові записки інституту журналістики. – К.: Ін-т журналістики Київ. нац. ун-ту імені Т. Шевченка, 2005. – Том 17. – С. 36 – 40.
278. Школьна О. Застосування методики системного аналізу в дослідженні історії регіональної журналістики // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Журналістика. – Київ: “Київський університет”, 2004 – № 12. – С. 9 – 10.
279. Школьна О. Становлення та розвиток системи періодичної преси Катеринославської губернії 1838 – 1917 рр. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. / О. Школьна ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 1997. – 201 с.
280. Шкондин М. Системна типологічна модель ЗМІ / М. Шкондин. – К.: “Просвіта”, 2002. – 313 с.
281. Штефан С. Методологічні аспекти досліджень типології ЗМК [Електронний ресурс] / С. Штефан // Наукові записки Інституту журналістики. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1683>
282. Юксель Г. Кримськотатарська преса в 1917 - 1928 рр.: тенденції розвитку й національна своєрідність : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. Юксель; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2006. – 17 с.
283. Яблоновська Н. Етнічна преса Криму: історія та сучасність. Монографія / Н. Яблоновська. – Сімферополь: Кримське навчально-педагогічне державне видавництво, 2006. – 312 с.

284. Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке / Под. ред. М. Володиной. – Москва : академический проект, 2011. – 332 с. – (Gaudeamus).

285. Ямпольская Р. Женская пресса: ее типологические особенности / Р. Ямпольская // Вестник Московского университета. Серия: Журналистика. – 1995. – № 1. – С.15 – 25.

286. Ямпольская Р. Тенденции развития типологической структуры женской прессы / Р. Ямпольская // Вестник Московского университета. Серия: Журналистика. – 1995. – Вып. 4. – С.3 – 11.

287. Bourdieu P. Language and Symbolic Power / P. Bourdieu. – London : Polity Press, 1991. – 301 p.

288. Cornish F. Anaphora, Discourse, and Understanding / F. Cornish. – Oxford : Clarendon Press, 1999. – 278 p.

289. Hyland K. Metadiscourse : Exploring Interaction in Writing / K. Hyland. – London; New York : Continuum, 2007. – 230 p.

290. Mills S. Discourse / Sara Mills. – London; New York : Routledge, 1997. – 177 p.

ДОДАТОК А

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ КІРОВОГРАДЩИНИ (1874 – 1921 РР.)

Опис періодичних видань Кіровоградщини виконано за хронологічним принципом. Видання описані за такою схемою: 1) назва, підзаголовки, періодичність та місце виходу; 2) роки видання (із вказанням дати виходу першого та останнього номера за наявності відомостей); 3) прізвище редактора (коли ж видання мало кількох редакторів, то після прізвища кожного з них, вказуються роки та номери видань, які ним підписані за наявності відомостей); 4) прізвище видавця (за попередньою схемою); 5) додатки (якщо такі були); 6) примітки (тут подаються відомості про заміну назви видання із зазначенням номера, в якому сталася зміна тощо); 7) джерела (вказуються джерела, звідки запозичено відомості, якщо не вдалося виявити самого видання); 8) наявність видань у бібліотеках та архівах.

Список скорочень:

ДАКО – Державний архів Кіровоградської області
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДНАБ – Державна наукова архівна бібліотека
КОУНБ – Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека імені Д.І. Чижевського
НБУВ – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
ОННБ – Одеська національна наукова бібліотека
РДБ – Російська державна бібліотека у Москві
РНБ – Російська національна бібліотека у Санкт-Петербурзі
ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України в Києві

1. **ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЙ ГОРОДСКОЙ ЛИСТОК.** – Виходив два рази на тиждень. – Єлисаветград, 1874, № 1, 15 червня – 1876.

Ред.: виходив за підписом Єлисаветградського міського голови С. Турганова, В. Протопопов.

Вид.: Єлисаветградська міська громадська управа

Наявність вид.: РДБ: 1874. – № 19 – 52. – 1875. – № 1 – 18, 20 – 22, 24, 26 – 36, 39 – 80. – 1876. – № 1 – 25.

2. ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЙ ВЕСТНИК: Газета политическая, литературная и общественная. – Выходила два рази на тиждень; з 1877 р. три рази в неділю; з № 120 1888 р. щоденно. – Єлисаветград, 1876, № 1, 1 липня – 1894, № 1, 12 травня.

Ред.: М. Хороманський.

Вид.: М. Хороманський, з 1894 р. П. Зелений.

Наявність вид.: ЦДІАК: 1884. – № 83; НБУВ: 1881. – № 107. – 1882. – № 100. – 1883. – № 100. – 1889. – № 101. – 1890. – № 44, 87, 94, 101, 135, 140 – 142, 144, 163, 232, 233, 235, 236, 239, 257, 261, 279, 281. – 1891. – № 1, 3, 6, 10, 19, 23, 41, 47, 60, 65, 69, 74; ДАКО: – 1880. – № 3 – 10, 14, 16, 18, 19, 23 – 27, 29, 31 – 34, 36, 37, 39, 41 – 45, 47, 49, 50, 52, 55, 56, 59 – 68, 70 – 72, 74 – 80, 82 – 84. – 1882. – № 116. – 1885. – № 1 – 10, 13 – 34, 36 – 69, 71 – 79, 81 – 84, 86 – 112, 114 – 138. – 1889. – № 36. – 1893. – № 55. – 1894. – № 1.

3. ПРОТОКОЛЫ И ТРУДЫ ОБЩЕСТВА ЕЛИСАВЕТГРАДСКИХ ВРАЧЕЙ. – Єлисаветград, 1887 – 1902.

Вид.: Єлисаветградське медичне товариство.

Прим.: в 1891 вийшли під назвою “Протоколы общества Елисаветградских врачей”; в 1896 – “Протоколы заседаний Елисаветградского медицинского общества”; в 1902 – “Труды и протоколы заседаний Елисаветградского Медицинского общества”.

Наявність вид.: ОУНБ: 1887. – 1891. – 1896. – 1902.

4. ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК. – Виходив два рази на місяць. – Єлисаветград, 1881, № 1, 10 березня – 1883, № 19-20, січень.

Ред. – вид.: М. Завадський.

Наявність вид.: КОУНБ: 1881. – № 1 – 13, 16 – 19; ОННБ: 1882. – № 1 – 18.

5. ВЕДОМОСТИ ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО ГОРОДСКОГО ОБЩЕСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ. – Виходили три рази на тиждень. – Єлисаветград, 1892 – 1905, № 137, 29 грудня.

Ред.: А. Пашутін, С. Рутковський

Вид.: Єлисаветградська міська громадська управа.

Наявність вид.: ДАКО: – 1895. – № 77, 112, 114, 127, 136. – 1896. – № 68, 70, 75, 119, 120. – 1897. – № 19. – 1898. – № 68, 82, 87 – 89, 128 129. – 1899. – № 1 – 31, 33 – 148. – 1900. – № 19, 64, 133. – 1901. – № 10, 24, 36, 57, 83. – 1902. – № 32, 45, 51, 65, 87, 92, 132, 134, 140. – 1903. – № 1 – 144. – 1904. – № 36 – 86, 89, 98, 120. – 1905. – № 13 – 15.

6. ТРУДЫ ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ РУССКОГО ОБЩЕСТВА ОХРАНЕНИЯ НАРОДНОГО ЗДРАВЬЯ. – Виходили раз на два роки. – Єлисаветград, 1897 – 1901.

Вид.: Єлисаветградське відділення російського товариства охорони народного здоров'я.

Наявність вид.: ОННБ: 1899/1900. – Вип. II. – 1900/1901. – Вип. III, Вип. IV; РНБ: 1899/1900. – Вип. III. – 1900/1901. – Вип. 4.

7. ВОЛШЕБНЫЙ ФОНАРЬ: Журнал, посвященный вопросам устройства и постановки народных чтений, организации образовательных чтений для учащихся и научных демонстраций на лекциях помощью волшебного фонаря; 1907 – Ежегодник, посвященный делу образовательных чтений. – Виходив чотири рази на рік; з 1902 – три рази на рік. – Єлисаветград, 1899, № 1, січень – 1907.

Ред. – вид.: М. Пашковский.

Дод.: Пашковский Н. Каталог Волшебных фонарей, принадлежностей к ним и световых картин Н. А. Пашковского в Єлисаветградѣ (1901); Пашковский Н. Полное руководство для управления волшебным фонарем (1902 – 1904); Пашковский Н. Делайте сами картины для своего волшебного фонаря (1903, № 2);

Наявність вид.: ОННБ: 1901. – № 1 – 4. – 1902. – № 1 – 3. – 1903. – № 1 – 3. – 1904. – № 1 – 3. – 1905. – № 1 – 3. – 1906. – № 1 – 3; РНБ: 1901. – № 1 – 4. – 1902. – № 1 – 3. – 1903. – № 1 – 2. – 1904. – № 2 – 3. – 1906. – № 3. – 1907. – один нумерований випуск.

8. ИЗВЕСТИЯ ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО ОБЩЕСТВА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА. – Виходили два рази на місяць; з 1907 – раз на місяць; з 1913 – два рази на місяць. – Єлисаветград, 1900 – 1907, № 10, 1 жовтня, 1913, № 1 – 2, 1 липня – 1914, № 12 – 13, 1 липня.

Ред.: Я. Єрделі, з № 18 за 1906 – Р. Пржишховський, з 1913 К. Яржомбовський, з № 8 за 1914 – Ю. Тобілевич.

Вид.: Єлисаветградське товариство сільського господарства.

Дод.: Енохин С. Описание Смелянского имения гр. Бобринских (1905, № 1 – 3).

Наявність вид.: ОННБ: 1902. – № 30 – 53. – 1903. – № 54 – 55, 3 – 24. – 1904. – № 1 – 24. – 1905. – № 1 – 24. – 1906. – № 1 – 24. – 1907. – № 1 – 10. – 1913. – № 1 – 12. – 1914. – 1 – 13.

9. РУССКИЙ ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКИЙ И САНИТАРНО-ОБЩЕСТВЕННЫЙ ЕЖЕГОДНИК. – Запланована періодичність раз на рік. – Олександрія, 1900.

Вид.: Олександрійське правління товариства російських лікарів імені Пирогова.

Прим.: Місцева влада надала дозвіл на видання часопису, проте реалізувати проєкт не вдалося, очевидно було відмовлено у виданні на вищому рівні.

Джерело: Журналы заседаний Александрийского уездного земского собрания. – Александрия : Типография Ф. Х. Райхельсова. – 1900. – С. 40.

10. ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЕ НОВОСТИ: Ежедневная газета; з 1907 – Газета общественной жизни, политики и литературы. – Выходила щоденно. – Елисаветград, 1903, № 1, 14 листопада – 1908.

Ред. – вид.: В. Лапідус.

Дод.: “Елисаветградские новости. Телеграми” (1904, 1905, 1907).

Наявність вид.: ОННБ: 1903. – № 1 – 43. – 1904. – № 44 – 377. – 1905. – № 378 – 673; ДАКО: 1904 155, 180. – 1905. – 624, 631, 638; РДБ: 1903. – № 1 – 43. – 1904. – № 44 – 60, 62 – 281, 283 – 313, 315 – 320, 323 – 377. – 1905. – № 328 – 605, 607 – 657, 659, 661 – 674. – 1907. – № 997 – 1263. – 1908. – № 1264 – 1306.

11. ГОЛОС ЮГА: Газета политическая, экономическая и литературная; з 1912 – без підзаголовка. – Выходила щоденно. – Елисаветград, 1904, № 1, 5 грудня – 1919, грудень.

Ред.: О. Селевін, з № 279 за 1905 Д. Горшков, з № 39 за 1910 М. Курдюмов, з № 174 за 1910 Г. Бернардінер, з № 170 за 1913 І. Рохович.

Вид.: О. Селевін, з № 279 за 1905 Д. Горшков.

Дод.: Додатки до № 132 за 1907 рік; № 147 за 1909 рік; № 47 за 1911 рік; № 254 за 1911 рік; № 53, 57, 59, 71 за 1912 рік; № 75, 82, 93, 145, 180, 185, 190, 197, 202, 218, 228, 229, 235, 243, 249, 255, 267, 272, 278, 281, 284, 298 за 1912 рік; № 1, 28, 34, 40, 52, 57, 58, 70, 75, 104, 110, 116, 119, 120, 126, 127, 132, 138, 150, 162, 168, 174, 180, 185, 190, 196, 205, 208, 219, 223, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 236, 243, 248, 254, 263, 264, 268, 269, 279, 280, 281, 284 за 1913 рік; № 27, 39, 45, 51, 54, 92, 111, 132, 138, 150, 162, 196 за 1914 рік; № 209, 210 за 1915 рік; з 1912 року нерегулярно виходив ілюстрований додаток “Голою Юга”; Ежегодник Голоса Юга. Адрес-календарь и Справочная книга по г. Елисаветграду и уезду, с диаграммами, рисунками, портретами и шаржами (1913); Телеграми “Голос Юга” (1904 – 1919).

Наявність вид.: НБУВ: 1914. – № 122, 125, 139 – 141, 191 – 205, 207; ДАКО: 1905. – № 1 – 28, 105, 109 – 133, 157 – 250, 278 – 302. – 1907. – № 40 – 104, 131 – 207, 234 – 306. – 1908. – № 1 – 75, 103 – 152, 256 – 304. – 1909. – № 1 – 48, 125 – 199, 225 – 299. – 1910. – № 26 – 124, 151 – 200, 202 – 251, 277 – 300. – 1911. – № 1 – 98, 149 – 198, 200 – 222, 224 – 247, 249 – 297. – 1912. – № 1 – 99, 125 – 149, 176 – 298. – 1913. – № 1 – 75, 100 – 150, 171 – 176, 202 – 298. – 1914. – № 26 – 98, 100 – 264, 267 – 320. – 1915. – № 2 – 52, 77 – 153, 161 – 180, 204 – 252, 254 – 294, 296 – 303. – 1916. – № 8, 9, 11 – 15, 17 – 21, 26 – 74, 150 –

152, 154, 156, 157, 160 – 162, 164 – 175, 177 – 183, 186 – 194, 196 – 199, 202 – 205, 207, 209 – 213, 215 – 219, 221, 229 – 250, 252 – 256, 258 – 260, 262 – 276, 278 – 303. – 1917. – № 1 – 24, 26 – 59, 61 – 96, 118 – 200, 202 – 208, 210 – 243, 252 – 257, 259 – 262, 264 – 267, 270 – 292. – 1918. – № 1 – 19, 26, 27, 29 – 55, 58 – 85, 88 – 106, 110 – 117, 120, 125 – 137, 139, 140, 142 – 150, 152 – 155, 162 – 182, 184 – 187, 189 – 213, 215 – 235, 237 – 242, 244, 247 – 254, 256 – 259. – 1919. – № 3 – 11, 13, 16 – 20, 22, 24, 25, 27 – 76, 78 – 90, 92; Галерея “Слисаветград”: 1909. – № 196. – 1913. – № 32; ДНАБ: 1917. – № 112, 179, 200, 225, 278. – 1918. – № 12, 23, 90, 108, 113, 145, 147 – 154, 157 – 158, 160 – 163, 165 – 171, 173 – 187, 189 – 192, 198 – 214, 216 – 225, 227.

12. КРЕСТЬЯНИН: Еженедельная крестьянская газета. – Выходила раз на тиждень. – Слисаветград, з № 25 за 1906 – Одеса, 1906, № 1, 1 січня – 1907, № 9, 23 березня.

Ред. – вид.: В. Овсянников.

Наявність вид.: ДАКО: 1906. – № 1 – 4.

13. ЮЖНЫЕ НОВОСТИ: Ежедневная газета. – Выходила щоденно. – Слисаветград, 1906, № 1, 8 січня.

Ред. – вид.: С. Лапідус.

Наявність вид.: РДБ: 1906. – № 1 – 82.

14. НОВАЯ РОССИЯ: Ежедневная политико-экономическая и литературная газета. – Выходила щоденно. – Слисаветград, 1906, № 1, 28 січня – № 16, 16 лютого.

Ред. – вид.: О. Липовецкий.

Наявність вид.: ДАКО: 1906. – № 2, 3, 5.

15. ЮЖНЫЙ ГОЛОС: Газета политическая, экономическая и литературная. – Выходила щоденно. – Слисаветград, 1906, № 1, 21 лютого – № 10, 3 березня.

Ред. – вид.: М. Плотников.

Наявність вид.: РДБ: 1906. – № 1 – 10.

16. НОВОРОССИЙСКИЙ КУРЬЕР: Газета политическая, экономическая и литературная. – Выходила щоденно. – Слисаветград, 1906, № 1, 12 березня – № 20, 4 квітня.

Ред. – вид.: М. Гольденберг.

Наявність вид.: ДАКО: 1906. – № 19, 20.

17. НОВАЯ ВОЛНА: Газета политическая, экономическая и литературная. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1906, № 1, 7 квітня – № 124, 3 вересня.

Ред. – вид.: Ф. Липовецька.

Дод.: Додатки до № 27, 38, 56, 87, 109, 110, 114, 117, 120, 123 за 1906 рік; Телеграми газети “Новая волна” (1906).

Наявність вид.: ДАКО: 1906. – № 1 – 124; РДБ: 1906. – № 1 – 124.

18. РУССКИЕ НОВОСТИ: Ежедневная газета. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1906, № 1, 14 квітня – № 8, 28 квітня.

Ред. – вид.: Ш. Бахмутський.

Наявність вид.: РНБ: 1906. – № 1 – 8.

19. НОВОСТИ ЕЛИСАВЕТГРАДА: Газета политическая и литературная. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1906, № 1, 18 квітня.

Ред. – вид.: Г. Вайсман.

Наявність вид.: РДБ: 1906. – № 1 – 91.

20. НЕДЕЛЯ РУССКОГО ЕВРЕЯ: Политико-экономический и литературный журнал. – Виходив раз на тиждень. – Єлисаветград, 1906, № 1, 18 червня – № 4, 8 липня.

Ред. – вид.: М. Гольденберг.

Наявність вид.: РНБ: 1906. – № 1 – 4.

21. НОВОСТИ ЮГА: Газета общественная, политическая и литературная. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1906, № 1, 9 серпня – № 31, 11 вересня.

Ред. – вид.: І. Фейнерман.

Наявність вид.: РДБ: 1906. – № 1 – 31.

22. ВЕСТНИК СВОБОДЫ: Ежедневная политико-экономическая и литературная газета. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1906, № 1, 5 вересня – № 7, 13 вересня.

Ред. – вид.: Г. Гольденберг.

Наявність вид.: РДБ: 1906. – № 1 – 7.

23. ЮЖНЫЕ ОТГОЛОСКИ: Газета политическая, экономическая и литературная. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1906, № 1, 16 вересня – № 86, 28 грудня.

Ред. – вид.: М. Панкеев.

Наявність вид.: ДАКО: 1906. – № 1 – 39.

24. НОВОСТИ ПРОВИНЦИИ: Газета общественная, политическая, экономическая и литературная. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1906, № 1, 19 вересня.

Ред. – вид.: Б. Захарін.

Наявність вид.: 1906. – № 1 –46, 48 –84.

25. ГОЛОС ЖИЗНИ: Газета общественная, политическая, экономическая и литературная. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1906, № 1, 29 грудня – 1907, № 31, 4 лютого.

Ред. – вид.: А. Фейнерман.

Джерело.: Библиография переодических изданий России 1901–1916 гг./ [общ. ред. В. Барашенкова]. – Ленинград: ГПБ, 1958.– Т.1. – С. 386.

26. ЮЖНЫЕ ОТКЛИКИ: Газета политическая, экономическая и литературная. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1906, № 1, 31 грудня – 1907, № 28, 4 лютого.

Ред. – вид.: А. Розенштейн.

Наявність вид.: ДАКО: 1907. – № 1 – 28, 39.

27. СОЮЗ: Еженедельная газета. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1907, № 1, 31 січня – № 17, 2 травня.

Ред. – вид.: І. Макеев.

Наявність вид.: ДАКО: 1907. – № 4, 8.

28. ПРОБУЖДЕНИЕ: Ежедневное издание. – Выходило щоденно. – Єлисаветград, 1907, № 1, 21 жовтня.

Ред. – вид.: Г. Акацатов.

Наявність вид.: РНБ: 1907. – № 1 – 46.

29. НОВОРОССИЙСКИЙ КРАЙ: Внепартийная газета правого направления; з № 520 – Внепартийная общественно-литературная и политико-экономическая газета. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1908, № 1, 16 січня – 1911, № 972, 1 травня.

Ред.: В. Теплов; з № 265 А. Пржевальский; з № 633 Л. Иванов; з № 769 Л. Замлинский.

Вид.: С. Варун–Секрет; з № 265 Л. Иванов; з № 951 Л. Замлинский.

Дод.: щотижневий ілюстрований додаток “Новороссийский край” (1911).

Наявність вид.: НБУВ: 1909. – № 339; ДАОО: 1910. – № 628; ДАКО: 1909. – № 310. – 1910. – № 661, 662, 664, 727, 769.

30. ГЛАС НАРОДА: Патриотическая народная иллюстрированная газета. – Выходила два рази на тиждень. – Єлисаветград, 1908, № 1, 3 лютого – № 44, 3 липня.

Ред. – вид.: І. Фоменко.

Додатки: нерегулярний додаток з матеріалами газети.

Наявність вид.: ДАКО: 1908. – № 39.

31. ЮЖНЫЙ ЛИСТОК ОБЪЯВЛЕНИЙ: Газета литературная, общественная и политическая; з № 121 – Ежедневная литературная, общественная и политическая газета. – Выходила три рази на тиждень; з № 121 щоденно. – Єлисаветград, 1908, № 1, 5 жовтня – 1909, № 152, 11 жовтня.

Ред. – вид.: І. Лінцер.

Примітки: з № 24 за 1908 назва “Южный листок”.

Наявність вид.: РДБ: 1908. – № 1 – 29. – 1909. – № 30 – 152.

32. ЖИЗНЬ ЮГА: Газета политическая, экономическая и литературная. – Выходила щоденно. – Єлисаветград, 1908, № 1, 3 листопада – № 47, 31 грудня.

Ред. – вид.: І. Штейн.

Наявність вид.: РДБ: 1908. – № 1 – 47.

33. ТРУД: Еженедельная газета, посвященная профессиональным нуждам трудящихся. – Выходила раз на тиждень. – Єлисаветград, 1909, № 1, 15 листопада – 1911, № 69, 1 травня.

Ред. – вид.: С. Сосіс; з № 5 С. Крамаренко; з № 20 К. Константинов; з № 38 Ш. Житомирський; з № 59 ред. Л. Гімельфарб, вид. О. Поклонська.

Наявність вид.: ДАКО: 1910. – № 11, 16 – 27, 31, 34, 36 – 38, 40 – 44, 48, 49, 54, 55, 57, 58; ЦДІАК: 1911. – № 64, 67, 68, 69.

34. НАША КОПЕЙКА: Ежедневная общественно-политическая и литературная газета. – Выходила щодня. – Єлисаветград, 1909, № 1, 17 листопада – 1910, № 97, 13 березня.

Ред. – вид.: Т. Бродська.

Наявність вид.: РДБ: 1909. – № 2 – 20, 22 – 33, 35 – 38. – 1910. – № 40 – 87, 90 – 97.

35. ИЗВЕСТИЯ АЛЕКСАНДРИЙСКОГО УЕЗДНОГО ЗЕМС-ТВА. – Выходили раз на тиждень; з № 35 1914 – два рази на тиждень. – Олександрія, 1909 – 1917, № 91, 29 грудня.

Ред.: С. Піщевич, голова Олександрійської повітової земської управи; В. Навроцький.

Вид.: Олександрійська земська управа.

Наявність вид.: ДАКО: 1913. – № 37, 45. – 1914. – № 3, 4, 39, 42, 44 – 47, 55, 66, 67; НБУВ: 1913. – № 1 – 52. – 1914. – № 4 – 50, 52 – 71. – 1915. – № 4 – 59, 62 – 71, 73, 74, 76 91. – 1916. – № 4 – 12, 14 – 18, 20 – 40, 42 – 51; РДБ: 1910. – № 1 – 52. – 1911. – № 1 – 52. – 1912. – № 1 – 52. – 1913. – № 1 – 52. – 1914. – № 1 – 54, 56 – 71. – 1915. – № 1 – 54, 56 – 67, 69 – 70, 72 – 91. – 1916. – № 1 – 15, 17 – 26, 35, 36, 39, 40, 47 – 48. – 1917. – № 1 – 9, 11, 12, 14 – 19, 50, 51, 53 – 55, 57, 60, 61, 64 – 68, 70 – 73, 75 – 85, 87 – 91.

36. НАША НЕДЕЛЯ. – Єлисаветград, 1911, № 1, 19 лютого – № 8, 9 квітня.

Ред. – *вид.*: І. Лінцер.

Наявність вид.: РНБ: 1911. – № 1 – 8.

37. АЛЕКСАНДРИЙСКИЙ ТЕАТРАЛЬНЫЙ ЛИСТОК. – Виходив три – п'ять разів на тиждень. – Олександрія, 1911, № 1, 5 березня – № 15, 15 липня.

Ред. – *вид.*: М. Познанський.

Наявність вид.: РДБ: 1911. – № 1 – 15.

38. ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЕ НОВОСТИ: 3 № 11 підзаголовок – Большая беспартийная газета; з 1913 без підзаголовку. – Виходила щоденно. – Єлисаветград, 1911, № 1, 22 травня – 1915, № 7, 4 лютого.

Ред. – *вид.*: Л. Замлинський; з № 158 за 1912 – А. Замлинська.

Наявність вид.: ДАКО: 1913. – № 127, 128. – 1914. – № 44, 63, 83, 91; Галерея “Єлисаветград”: 1913. – № 32; РДБ: 1911. – № 1 – 171, 173 – 179. – 1912. – № 1 – 11, 13 – 69, 71 – 296. – 1913. – № 1 – 115, 117 – 225, 227 – 289. – 1914. – № 1 – 38, 40 – 42, 44, 47 – 78, 80 – 87, 89 – 98, 100 – 148, 150 – 156, 158 – 174. – 1915. – № 1 – 7.

39. ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЙ ЛИСТОК: Газета политическая, экономическая и литературная. – Виходила щоденно. – Єлисаветград, 1911, № 1, 6 листопада – № 9, 16 листопада.

Ред.: Ш. Заславський.

Вид.: Г. Шполянський та В. Метт.

Наявність вид.: РДБ: 1911. – № 1 – 9.

40. ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЙ ТЕЛЕГРАФ. – Виходив щоденно. – Єлисаветград, 1911, № 1, 25 грудня – 1912, № 47, 24 лютого.

Ред. – *вид.*: В. Бонч-Бруевич.

Наявність вид.: РДБ: 1911. – № 1 – 4. – 1912. – № 5, 6, 8, 10 – 14, 17 – 20, 23 – 26, 28, 31, 35 – 47.

41. БЮЛЕТЕНЬ ТЕАТРА И МУЗЫКИ. – Єлисаветград, 1912, № 1, 10 березня – № 8, 3 листопада.

Ред.: А. Гайсинський.

Вид.: І. Лінцер.

Наявність вид.: РНБ: 1912. – № 1 – 8.

42. ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЕ ОТГОЛОСКИ. – Виходили два – три рази на тиждень. – Одеса, 1912, № 1, 1 червня.

Ред.: Е. Соколовський; з № 3 – В. Демідов.

Вид.: Я. Натансон, І. Хейфець, Л. Гольденгорн.

Прим.: Видання безкоштовний додаток до газети “Одесские новости”, призначений для єлисаветградських передплатників.

Наявність вид.: ДАКО: 1912. – № 4; РДБ: 1912. – № 1, 2, 4.

43. ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЙ ВЕСТНИК. – Виходив щоденно. – Єлисаветград, 1912, № 1, 16 червня – № 25, 15 липня.

Ред.: М. Портной.

Вид.: П. Шинкаревський.

Наявність вид.: ДАКО: 1912. – № 14, 23; РДБ: 1912. – № 1 – 25.

44. МУЗЫКАЛЬНО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ ВЕСТНИК. – Виходив раз на тиждень. – Єлисаветград, 1913, № 1, 28 грудня – 1914, № 3, 11 січня.

Ред. – вид.: М. Портной.

Наявність вид.: РНБ: 1913. – № 1. – 1914. – № 2, 3.

45. ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЙ ДЕНЬ. – Виходив щоденно. – Єлисаветград, 1914, № 1, 21 жовтня – 1915, № 127, 17 травня.

Ред.: Р. Камінський.

Вид.: Р. Камінський та С. Небоженко.

Дод.: з № 19 по № 30 за травень 1915 щоденно виходив нумерований додаток телеграм “Єлисаветградский День. Телеграммы П. Т. А.”.

Наявність вид.: ДАКО: 1914. – № 1, 3, 4 – 6, 10, 62. – 1915. – № 1, 6, 7, 8, 10, 15, 22, 32, 42, 45 – 48, 50 – 55, 58 – 66, 68, 70, 71, 73, 75, 78 – 80, 83 – 85, 88, 90, 92, 94 – 98, 101 – 104, 106, 109, 111, 113, 114, 116, 117, 121, 126; РДБ: 1914. – № 1 – 70. – 1915. – № 1, 2, 4 – 42, 44 – 76, 78 – 127, 12 нenum. вип. (19 – 30 травня).

46. ВОЕННАЯ КОПЕЙКА. – Виходила щоденно. – Єлисаветград, 1915, № 1, 14 лютого – № 3, 17 лютого.

Ред.: С. Єнохін.

Вид.: О. Кульчицький.

Наявність вид.: РДБ: 1915. – № 1 – 3.

47. ИЗВЕСТИЯ ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО СОВЕТА РАБОЧИХ И СОЛДАТСКИХ ДЕПУТАТОВ. – Виходили по мірі накопичення матеріалів; з вересня 1917 – щоденно. – Єлисаветград, 1917, березень.

Ред.: А. Гайсинський.

Наявність вид.: ДАКО: 1917. – № 7 – 10, 12 – 30, 32 – 43, 45 – 53, 55 – 124; НБУВ: 1917. – № 35, 37, 38, 40, 65, 71, 72, 74 – 76, 88, 89, 91, 92, 95, 97, 99 – 130, 132, 134, 136, 140, 141, 143, 144, 149, 151, 155 – 160, 162, 164, 166 – 168, 171, 172; ДНАБ: 1917. – № 8, 9, 89, 91, 95, 98, 105, 106; РДБ: 1917. – № 89, 91, 93, 95, 105 – 106.

48. ИЗВЕСТИЯ ЕЛИСАВЕТГРАДСКОЙ УЕЗДНОЙ ЗЕМСКОЙ УПРАВЫ И КОМИТЕТА БЕЗОПАСНОСТИ. – Єлисаветград, 1917, № 1, 6 червень – № 19, 23 листопада.

Вид.: Єлисаветградська повітова земська управа.

Наявність вид.: РДБ: 1917. – № 1 – 3, 5 – 19.

49. ИЗВЕСТИЯ ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО КРЕСТЬЯНСКОГО СОЮЗА. – Єлисаветград, № 1, 8 квітня 1917.

Вид.: Виконавчий комітет Єлисаветградського Селянського союзу.

Наявність вид.: ДАКО: 1917. – № 1, 2, 3, 4; ДНАБ: 1917. – № 16.

50. УЧЕНИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК: Еженедельная газета, посвященная жизни средней школы; Внепартийная газета учащихся. Орган Єлисаветградской организации учащихся. – Виходила раз на тиждень. – Єлисаветград, 1917, № 1, 23 квітня.

Ред.: Редакційна колегія.

Вид.: Рада Єлисаветградського загальноучнівського клубу.

Наявність вид.: ДАКО: 1917. – № 2, 3; РДБ: 1917. – № 2.

51. СОЦИАЛДЕМОКРАТ: Орган Єлисаветградской Социалдемократической Рабочей партии. – Єлисаветград, 1917, № 1, 5 травня – № 13, 5 липня.

Ред.: С. Крамаренко

Вид.: Єлисаветградська соціал-демократична Робітнича партія.

Наявність вид.: ДАКО: 1917. – № 1 – 3, 5, 6, 8, 12, 13.

52. ТРУДОВАЯ ЖИЗНЬ: Орган Александрийского укома РСДРП (объед.) и “Бунда”. – Виходила раз на тиждень. – Олександрія, 1917, вересень.

Наявність вид.: РДБ: 1917. – № 4, 6 – 8, 11.

53. НОВИЙ ШЛЯХ: Народня Українська Соціалістична Газета. – Виходив три рази на тиждень. – Єлисаветград, 1918, квітень.

Ред.: О. Семененко.

Вид.: Єлисаветська керівнича Рада за участі Єлисаветградської повітової Ради, селянських депутатів (совета крест. деп.), повітової Земельної Управи та союзу кредитових Кооперативів.

Наявність вид.: ДАКО: 1918. – № 5, 7.

54. ТРУДОВАЯ ЖИЗНЬ: Общественно-политическая газета. – Виходила щоденно. – Єлисаветград, 1918, № 1, 1 вересня – № 23, 27 вересня.

Ред. – вид.: О. Поклонська

Наявність вид.: ДАКО: 1918. – № 3, 4, 7, 8, 11, 13, 18, 23; ДНАБ: 1918. – № 25, 33 – 36.

55. НАША ЖИЗНЬ: Рабочая газета. – Виходила щоденно. – Єлисаветград, 1918, жовтень – 1919.

Ред. – вид.: І. Табачников.

Додаток: “Бюллетень газеты Наша жизнь”, від 9 грудня 1918, додаток до № 13.

Наявність вид.: ДАКО: 1918. – № 21 – 44. – 1919. – № 1, 2, 4 – 21, 23 – 43.

56. НОВАЯ ЖИЗНЬ: Орган трудового кооператива “Просвещение”; Ежедневная социалистическая газета. – Виходила щоденно. – Єлисаветград, 1919.

Наявність вид.: ДНАБ: 1919. – № 26, 39, 97, 134.

57. ДРУГ НАРОДА: Орган независимой социалистической мысли. – Виходив щоденно. – Єлисаветград, № 1, 14 грудня 1918

Ред.: Редакційний комітет.

Вид.: Видавниче товариство “Друг народа”.

Дод.: “Бюллетень газеты Друг народа”, від 19 грудня 1918.

Прим.: у зв’язку з бойовими діями у Єлисаветграді замість № 5, від 19 грудня 1918 року вийшов “Бюллетень”.

Наявність вид.: ДАКО: 1918. – № 1 – 4, 6 – 13; ДНАБ: 1918. – № 6, 8.

58. ИЗВЕСТИЯ ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО ПРОЛЕТАРИАТА. – Виходили щоденно. – Єлисаветград, 1918, № 1, 7 травня.

Ред.: С. Поляков.

Вид.: Г. Вакуленко.

Наявність вид.: ДАКО: 1918. – № 1, 2.

59. ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЙ ДЕНЬ. – Виходив щоденно. – Єлисаветград, 1918, № 1, 12 липня – 1918.

Ред. – вид.: О. Злоцький.

Наявність вид.: ДАКО: 1918. – № 1 – 9, 11 – 13; ДНАБ: 1918. – № 2 – 13.

60. ВЕСТНИК ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО ЗЕМСТВА. – Виходив двічі на тиждень. – Єлисаветград, 1918.

Ред.: М. Могила та В. Адамов; з № 30 – Г. Нестеренко та В. Адамов; Г. Нестеренко.

Вид.: Єлисаветградське повітове земство.

Прим.: з № 33, від 20 жовтня 1918 року газета почала виходити українською мовою від назвою “Вістник Єлисаветського Земства”.

Наявність вид.: ДНАБ: 1918. – № 20 – 28, 30, 31, 33, 41.

61. НАША ХАТА: Кооперативно-громадський тижневик. – Виходив раз на тиждень. – Єлисаветград, 1918, № 1, 28 вересня – 1919.

Ред.: Т. Біланенко.

Вид.: Єлисаветградський кредитовий союз кооперативів.

Дод.: “Відомості тижневика Наша Хата”, від 6, 8, 10, 11, 12, 17, 18, 20, 24 грудня 1918 року, 3 січня 1919 року.

Наявність вид.: ДАКО: 1918 – 1919: додатки до деяких номерів; ОННБ: 1918. – № 1. – 1919. – № 7 – 8.

62. НАБАТ: Орган Конфедерации Анархистских Организаций Украины; з 1918 – Орган Єлисаветградской Федерации Анархистских групп “Набат”. – Виходив раз на тиждень. – Єлисаветград, 1918, грудень – 1919, № 23, 8 липня.

Ред.: Редакційна колегія

Вид.: Єлисаветградська Федерація Анархістських груп “Набат”.

Наявність вид.: ДАКО: 1918. – № 7. – 1919. – № 4 – 7, 15 – 18, 20 – 23.

63. НАША ХАТА: Щоденна, громадсько-політична Кооперативна газета. Видання Єлисаветградського Кредитового Союзу Кооперативів. – Виходила щоденно. – Єлисаветград, 1919, № 1, 15 січня – № 21, 14 лютого

Ред.: Т. Біланенка.

Вид.: Єлисаветградський Союз кредитових кооперативів.

Наявність вид.: ДАКО: 1919. – № 8, 11, 16, 21.

64. РЕСПУБЛІКАНЕЦЬ: Орган Південно-Східної Групи Республіканських Військ. – Єлисаветград, 1918 – 1919, № 33, 1 лютого.

Ред.: П. Коробчанський.

Вид.: Штаб Південно-Східної групи Республіканських військ УНР
Наявність вид.: ДАКО: 1919. – № 32, 33.

65. КОМУНИСТ: Еженедельный орган Єлисаветградської організації Комуністическої партії (більшовиків) України; Єжедневний орган Єлисаветградської організації Комуністическої партії (більшовиків) України. – Виходив раз на тиждень; з № 5 щоденно. – Єлисаветград, 1919, № 1, 11 лютого.

Ред.: Редакційна колегія

Вид.: Єлисаветградський комітет Комуністичної партії (більшовиків).

Наявність вид.: ДАКО: 1919. – № 1, 5, 14, 16, 18, 21 – 23, 25 – 31, 33, 34, 36; НБУВ: 1919. – № 13; ДНАБ: 1919. – № 33.

66. ВОЛЬНЫЙ ГОЛОС: Еженедельный орган Єлисаветградської федерації анархіческих груп “Набат”. – Виходив раз на тиждень. – Єлисаветград, 1919, № 1, 19 лютого.

Ред. – вид.: Редакційна колегія.

Наявність вид.: ДАКО: 1919. – № 1.

67. ГАЗЕТА МОЛНИЯ: Походний орган агітаційного поезда генерала Каледина Донського Отделенія Пропаганди при Главкомандующем Вооруженными Силами Юга России. – Знамянка, 1919, № 11, 15 серпня.

Ред.: Ф. Купчинський.

Вид.: Агітаційним потяг ім. генерала А. Каледіна.

Прим.: Видання агітаційного потягу ім. А. Каледіна при Головнокомандувачу Збройними силами Півдня Росії, № 11, від 15 серпня 1919 року вийшов на станції Знамянка.

Наявність вид.: ДАКО: 1919. – № 11.

68. ВОЙНА И МИР: Литературно-политическая газета. – Виходила два рази на тиждень. – Єлисаветград, 1919, № 1, 22 серпня – № 33, 13 грудня.

Ред.: Н. Любенський

Вид.: Видавництво “Война и мир”.

Наявність вид.: ДАКО: 1919. – № 1 – 14, 16 – 31, 33.

69. НАРОД И АРМИЯ. – Єлисаветград, 1919.

Ред.: М. Зубов.

Вид.: О. П. О. С. при Головнокомандувачу збройними силами Півдня Росії.

Дод.: “Телеграммы газеты Народ и армия”, № 4, від 10 серпня 1919.

Наявність вид.: ДАКО: 1919: – додаток до № 4; ДНАБ: 1919. – № 14.

70. ЧЕРВОНЕ СЕЛО: Видання Єлисаветградського повітового комітету партії комуністів (більшовиків). – Виходило два рази на тиждень. – Єлисаветград, 1919 – 1921.

Ред.: А. Нюренберг, І. Мороз.

Вид.: Відділ по роботі на селі Єлисаветградського Повітового Комітету партії Комуністів (більшовиків).

Наявність вид.: ДАКО: 1920. – № 2 – 6, 27, 28, 32, 33, 58. – 1921. – № 73; ДАОО: 1920. – № 36; НБУВ: 1920. – № 29 – 33; ДНАБ: 1920. – № 5 – 10, 13, 28 – 36, 46, 47, 74 – 78.

71. ИЗВЕСТИЯ АЛЕКСАНДРИЙСКОГО ВОЕННО-РЕВОЛЮЦИОННОГО КОМИТЕТА. – Олександрія, 1919.

Вид.: Олександрійський військово-революційний комітет.

Наявність вид.: НБУВ: 1919. – № 7, 10, 12.

72. ИЗВЕСТИЯ АЛЕКСАНДРИЙСКОГО УЕЗДНОГО ИСПОЛКОМА СОВЕТА РАБОЧИХ, СЕЛЯНСКИХ И КРАСНОАРМЕЙСКИХ ДЕПУТАТОВ. – Олександрія, 1919 – 1920.

Ред.: Редакційна колегія.

Вид.: Олександрійський повітовий виконавчий комітет ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.

Дод.: Листок приказов и объявлений к “Известиям Александрийского исполкома”.

Наявність вид.: НБУВ: 1919. – № 1, 3, 4, 13.

73. ИЗВЕСТИЯ ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО СОВЕТА РАБОЧИХ, КРЕСТЬЯНСКИХ И КРАСНОАРМЕЙСКИХ ДЕПУТАТОВ. – Виходили щоденно. – Єлисаветград, 1919 – № 126, 8 серпня.

Ред.: Редакційна колегія.

Вид.: Єлисаветградська Рада робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.

Наявність вид.: ДАКО: 1919. – № 81, 88, 120, 122 – 124, 126; НБУВ: 1919. – № 39.

74. ИЗВЕСТИЯ ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО УЕЗДНОГО РЕВОЛЮЦИОННОГО КОМИТЕТА. – Виходили щоденно; три рази на тиждень. – Єлисаветград, 1919, № 1, 13 лютого – 1925.

Ред.: Редакційна колегія; з № 189, 1920 – Я. Тун (“Ів. Ткачев”), С. Шульман; з № 264, 1920 – М. Ленау, з № 249, від 1 листопада 1921 – В. Алексєєв (Нікітін), з № 287, від 15 грудня 1921 – Я. Менцендорф.; з 1924 року М. Куліш.

Вид.: Єлисаветградський повітовий Револуційний комітет; Єлисаветградський повітовий виконавчий комітет та повітовий комітет Комуністичної партії (більшовиків) України.

Прим.: газета двомовна; з травня 1920 року назва “Известия елисаветградского уездного исполкома совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов”; з № 207, 1920 року, назва “Известия Елисаветградского Уездного военно-революционного комитета”; з № 234, 1920 року – “Известия Елисаветградского Уездвоенревкома и уездкома КП(Б)У”; з 1921 року – “Известия Елисаветградского Уездревкома и Уездкома КП/Б/У”; “Известия елисаветградского уисполкома и уездкома КП/б/У”; з № 165, від 2 липня 1921 газета називалася “Известия Елисаветградского уисполкома, уездкома КП/б/У, Совпрофа и Побрига”; з № 242, від 23 жовтня – “Известия Елисаветградского уисполкома и уездкома КП/б/У и совпрофа”; з № 255, від 7 листопада 1921 року – “Известия Елисаветградского Уисполкома, Уездкома КП(б)У и Упрофбюро”; з № 31, від 8 лютого 1922 року – “Красный путь”; з 1924 виходила українською мовою під назвою “Червоний шлях”. Виходить до сьогодні під назвою “Кіровоградська правда”.

Дод.: “Бюллетень Елисаветградского Уездвоенпродкома” № 1, додатком до № 91, 1920 рік; “Распоряжения Советской власти”, додаток до № 161, 1920 рік; додаток для молоді виходив з № 167, від 26 липня, до № 15, від 20 вересня 1921 року “Страничка красной молодежи. Орган горкома, уездкома КСМУ”; додаток для жінок – з № 194, від 28 серпня, до № 242, від 23 жовтня “Страничка работницы и селянки”; додаток для молоді – з № 17, від 16 жовтня, до № 20, від 3 грудня “Юношеская мысль. Двухнедельный орган горкома и уездкома КСМУ”.

Наявність вид.: ДАКО: 1920. – 5, 7 – 25, 27, 29 – 61, 65, 76, 83 – 106, 108 – 113, 115 – 118, 120 – 168, 170 – 190, 256 – 278, 280 – 281. – 1921. – № 1 – 21, 23 – 86, 88 – 96, 98 – 301; НБУВ: 1920. – № 38, 54, 55, 130 – 134, 136 – 141, 143, 144, 165, 166, 169, 178, 180, 182 – 185, 187, 190, 192, 194, 196, 217, 220, 123 – 226, 259 – 261, 266, 269, 278. – 1921. – № 1, 2, 4, 6 – 9, 11 – 14, 16 – 22, 25 – 27, 29 – 38, 40 – 42, 58, 62 – 65, 67 – 82, 90, 92, 93, 94, 97, 100, 200;

ДНАБ: 1920. – № 149. – 1921. – № 3, 4, 6, 8 – 11, 15 – 16, 19 – 21, 24, 26, 49 – 51, 53, 58 – 61, 64 – 65, 67, 69 – 70, 73 – 75, 79, 81 – 84, 99,

100, 102 – 105, 107, 109 – 111, 113 – 115, 117 – 120, 145, 146, 149, 152, 154 – 158, 160, 162 – 165, 167 – 169, 172 – 192, 194, 198 – 200, 220 – 223, 226 – 231, 234, 236 – 241, 245 – 247, 249, 252 – 254, 256 – 261, 263, 265 – 266, 268 – 272, 274, 278, 293, 295, 296, 298, 300.

75. БОРЬБА: Орган Елисаветградского комитета партии левых социалистов-революционеров (борьбистов). – Елисаветград, 1920.

Ред.: Редакційна колегія.

Вид.: Єлисаветградський комітет партії лівих соціалістів-революціонерів (боротьбистів).

Наявність вид.: ДНАБ: 1920. – № 10.

76. БОРОТЬБА: орган Єлисаветградської організації Української комуністичної партії (боротьбистів). – Єлисаветград, 1920, № 1, 1 лютого – № 8, 12 лютого.

Ред.: О. Бондар.

Вид.: Єлисаветградська повітова організація УКП(б).

Наявність вид.: ДАКО: 1920. – № 1, 2, 4 – 8.

77. ЮГРОСТА: Вечерняя стенная газета. – Єлисаветград, 1920 – 1921.

Вид.: Єлисаветградське відділення ЮГРОСТА.

Наявність вид.: НБУВ: 1920. – № 56 – 62, 65, 66, 68 – 71, 75, 211, 212; ДНАБ: 1920. – № 56 – 62, 65, 66, 68 – 71, 75, 211, 212. – 1921. – № 213 – 223, 225 – 227, 243 – 252, 254, 257 – 261, 264, 266 – 275, 277, 280, 282, 344 – 345, 347 – 350, 352 – 357; ДАКО: 1920. – № 208, 209, 212.

78. УКРРОСТА: Вечерняя стенная газета. – Єлисаветград, 1920.

Вид.: Єлисаветградське відділення УКРРОСТА.

Прим.: газета виходила двома мовами

Наявність вид.: ДНАБ: 1920. – № 53 – 62, 65, 66, 68, 70 – 72, 74 – 79, 111, 113; ДАКО: 1920. – № 26, 28, 142, 144 – 146, 152.

79. ТРУД: Орган Елисаветградской организации РСДРП. – Виходив щоденно. – Єлисаветград, 1920, № 1, 3 лютого – № 33, 14 березня.

Ред. – вид.: Комітет Єлисаветградської організації РСДРП.

Наявність вид.: ДАКО: 1920. – № 1 – 31, 33.

80. УКРРОСТА: Стенная газета. – Олександрія, 1920, № 1, червень.

Вид.: Олександрійське відділення УКРРОСТА.

Прим.: з № 6, від 23 червня 1920 року назва видання “Александрийское отделение УКРРОСТА”.

Наявність вид.: НБУВ: 1920. – № 3, 6, 36 – 44, 48 – 53, 57, 59 – 64, 83, 97 – 99.

81. КРАСНЫЙ ТЕЛЕГРАФ: Стенная газета Александрийского уездного отделения Радиотелеграфного агентства Украины РАТАУ. – Олександрія, 1921.

Прим.: з № 64, від 1 січня до № 99, від 10 травня 1921 року назва видання “Александрийское отделение УКРРОСТА”; з № 102, від 17 травня до № 114, від 15 червня 1921 року підзаголовок “Издание Александрийского отделения УКРРОСТА”

Наявність вид.: НБУВ: 1921. – № 1 – 18, 20 – 26, 100.

82. СЕРП І МОЛОТ. – Олександрія, 1919.

Ред.: Редакційна рада.

Вид.: Олександрійський повітовий Комітет партії Комуністів (більшовиків).

Дод.: “Листок приказов и объявлений” приложение к газете “Серп и молот”, № 5, 1921.

Наявність вид.: НБУВ: 1921. – № 3, 5, 18 – 22.

83. КЛИЧ ЮНОГО КОММУНАРА: Орган Александрийского уездного КСМУ. – Олександрія, 1921, № 1, 28 червня.

Вид.: Олександрійський повітовий КСМУ.

Наявність вид.: НБУВ: 1921. – № 1, 2, 3; ДАКО: 1921. – № 3.

84. ПЛУГ И МОЛОТ: Стенная газета РАТАУ. – Єлисаветград, 1921.

Вид.: Єлисаветградське відділення РАТАУ.

Наявність вид.: ДНАБ: 1921. – № 377, 404, 434; ДАКО: 407, 409 – 412, 428, 443.

85. РОБІТНИК І СЕЛЯНИН: Газета інструкторського агітпоїзду Голови ЦКВ України тов. Петровського. – Єлисаветград, 1921, № 26, 4 лютого.

Прим.: 1921 № 26 (4 лютого) – ст. Єлисаветград.

Наявність вид.: НБУВ: 1921. – № 26.

86. УКРРОСТА. – Знам'янка, 1921.

Вид.: Знам'янський районний відділ УКРРОСТА.

Наявність вид.: НБУВ: 1921. – № 16, 17.

ДОДАТОК Б
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗЧИК
ВИДАНЬ КІРОВОГРАДЩИНИ

Єлисаветград

- Єлисаветградский городской листок (1874-1876)
Єлисаветградский вестник: Газета политическая, литературная и общественная (1876-1894)
Педагогический вестник (1881-1883)
Протоколы и труды общества елисаветградских врачей (1887-1902)
Ведомости елисаветградского городского общественного управления (1892-1905)
Труды елисаветградского отделения русского общества охранения народного здравия (1897-1901)
Волшебный фонарь (1899-1907)
Известия елисаветградского общества сельского хозяйства (1900-1914)
Єлисаветградские новости: Ежедневная газета (1903-1908)
Голос юга (1904-1919)
Крестьянин: Еженедельная крестьянская газета (1906-1907)
Южные новости: Ежедневная газета (1906)
Новая Россия: Ежедневная политико-экономическая и литературная газета (1906)
Южный голос: Газета политическая, экономическая и литературная (1906)
Новороссийский курьер: Газета политическая, экономическая и литературная (1906)
Новая волна: Газета политическая, экономическая и литературная (1906)
Русские новости: Ежедневная газета (1906)
Новости Єлисаветграда: Газета политическая и литературная (1906)
Неделя русского еврея: Политико-экономический и литературный журнал (1906)
Новости юга: Газета общественная, политическая и литературная (1906)
Вестник свободы: Ежедневная политико-экономическая и литературная газета (1906)

Южные отголоски: Газета политическая, экономическая и литературная (1906)
Новости провинции: Газета общественная, политическая, экономическая и литературная (1906)
Голос жизни: Газета общественная, политическая, экономическая и литературная (1906)
Южные отклики: Газета политическая, экономическая и литературная (1906-1907)
Союз: Еженедельная газета (1907)
Пробуждение: Ежедневное издание (1907)
Новороссийский край: Внепартийная газета правого направления; з (1908-1911)
Глас народа: Патриотическая народная иллюстрированная газета (1908)
Южный листок объявлений: Газета литературная, общественная и политическая (1908-1909)
Жизнь юга: Газета политическая, экономическая и литературная (1908)
Труд: Еженедельная газета, посвященная профессиональным нуждам трудящихся (1909-1911)
Наша копейка: Ежедневная общественно-политическая и литературная газета (1909-1910)
Известия александровского уездного земства (1909-1917)
Наша неделя (1911)
Елисаветградские новости (1911-1915)
Елисаветградский листок: Газета политическая, экономическая и литературная (1911)
Елисаветградский телеграф (1911-1912)
Бюлетень театра и музыки (1912)
Елисаветградские отголоски (1912)
Елисаветградский вестник (1912)
Музыкально-литературный вестник (1913-1914)
Елисаветградский день (1914-1915)
Военная копейка (1915)
Известия елисаветградского совета рабочих и солдатских депутатов (1917)
Известия елисаветградской уездной земской управы и комитета безопасности (1917)

Ученический вестник: Еженедельная газета, посвященная жизни средней школы; Внепартийная газета учащихся. Орган Елисаветградской организации учащихся (1917)

Социалдемократ: Орган Елисаветградской Социалдемократической Рабочей партии (1917)

Новий шлях: Народня Українська Соціалістична Газета(1918)

Наша жизнь: Рабочая газета (1918-1919)

Новая жизнь: Орган трудового кооператива “Просвещение”; Ежедневная социалистическая газета (1919)

Друг народа: Орган независимой социалистической мысли (1918)

Известия елисаветградского пролетариата (1918)

Елисаветградский день (1918)

Вестник елисаветградского земства (1918)

Наша хата: Кооперативно-громадський тижневик (1918-1919)

Набат: Орган Конфедерации Анархистских Организаций Украины (1918-1919)

Наша хата: Щоденна, громадсько-політична Кооперативна газета. Видання Єлисаветградського Кредитового Союзу Кооперативів (1919)

Война и мир: Литературно-политическая газета (1919)

Коммунист: Еженедельный орган Елисаветградской организации Коммунистической партии (большевиков) Украины; Ежедневный орган Елисаветградской организации Коммунистической партии (большевиков) Украины (1919)

Республіканець: Орган Південно-Східної Групи Республіканських Військ (1918-1919)

Вольный голос: Еженедельный орган Елисаветградской федерации анархических групп “Набат” (1919)

Народ и армія (1919)

Червоне село: Видання Єлисаветградського повітового комітету партії комуністів (більшовиків) (1919 – 1921)

Известия елисаветградского уездного революционного комитета (1919-1925)

Борьба: Орган Елисаветградского комитета партии левых социалистов-революционеров (борьбистов) (1920)

Боротьба: орган Єлисаветградської організації Української комуністичної партії (боротьбистів) (1920)

ЮГРОСТА: Вечерняя стенная газета (1920-1921)

УКРРОСТА: Вечерняя стенная газета (1920)
Труд: Орган Елисаветградской организации РСДРП (1920)
Плуг и молот: Стенная газета РАТАУ (1921)
Робітник і селянин: Газета інструкторського агітпоїзду Голови ЦКВ України тов. Петровського (1921)

Олександрія

Русский эпидемиологический и санитарно-общественный ежегодник (1900)
Известия Александрийского уездного земства (1909)
Александрийский театральный листок (1911)
Трудовая жизнь: Орган Александрийского укома РСДРП (объед.) и “Бунда” (1917)
Известия Александрийского военно-революционного комитета (1919)
Известия Александрийского уездного исполкома совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (1919-1920)
Серп і молот (1919)
УКРРОСТА: Стенная газета (1920)
Красный телеграф: Стенная газета Александрийского уездного отделения Радиотелеграфного агентства Украины РАТАУ (1921)
Клич юного коммунара: Орган Александрийского уездного КСМУ (1921)

Знам'янка

Газета молния: Походный орган агитационного поезда генерала Каледина Донского Отделения Пропаганды при Главнокомандующем Вооруженными Силами Юга России (1919)
УКРРОСТА (1921)

Наукове видання

Базака Роман Вікторович

**ПРЕСА КІРОВОГРАДЩИНИ (1874 – 1921 РР.):
ІСТОРИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ,
ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Монографія

Науковий редактор – кандидат філологічних наук,
доцент Т. В. Хітрова

Редактор С. М. Янчуков
Технічний редактор Р. В. Базака
Коректор Ю. А. Степаненко

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів
видавничої продукції від 15.12.2011 р., серія ДК № 4234

Підписано до друку 28.09.2018 р. Формат 60x84 1/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 15,8
Наклад 300 примірників. Замовлення 58